

INSTITUT PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

**PŘÍRUČKA ZÁKLADNÍCH PRINCIPŮ
A SLIBNÉ PRAXE V OBLASTI
ALTERNATIVNÍCH OPATŘENÍ K UVĚZNĚNÍ**

Překlad: Agentura Pylon

Tento text nemá charakter oficiálního překladu, neprošel jazykovou korekturou a je určen pro studijní účely.

Neprodejné

Praha 2010

Přeloženo z anglického originálu *Handbook of basic principles and promising practices on Alternatives to Imprisonment*, který byl zpracován Úřadem OSN pro drogy a kriminalitu ve Vídni (*United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna*) a vydán OSN v New Yorku v roce 2007, v edici Příručky pro trestní justici.

United Nations publication
Sales NO. E.07.XI.2
ISBN 978-92-1-148220-1

ISBN 978-80-7338-093-9

© Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010
www.kriminologie.cz

Obsah

Úvod	5
1. Vstup do problematiky alternativních opatření k uvěznění	6
1.1 Proč se zabývat alternativami k uvěznění?	6
1.2 Co je třeba udělat?	9
1.3 Kdo by měl vytvářet strategii v oblasti alternativ k uvěznění?	11
1.4 Možné problémy	11
1.5 Role Organizace spojených národů	12
2. Omezování dosahu systému trestní justice	15
2.1 Dekriminalizace	15
2.2 Odklony	16
2.3 Kdo by měl jednat?	17
3. Předsoudní stádium řízení, řízení před odsouzením a před uložením trestu	19
3.1 Obecně	19
3.2 Alternativní opatření za vazbu	20
3.3 Aspekty využívání alternativ k vazbě	21
3.4 Požadavky na infrastrukturu v souvislosti s alternativami k vazbě	23
3.5 Kdo by měl jednat?	24
4. Trestání a alternativní tresty	25
4.1 Ukládání trestů	25
4.2 Možné alternativy k trestům odnětí svobody	26
4.3 Specifické tresty nespojené s odnětím svobody	28
4.4 Požadavky na infrastrukturu v souvislosti s alternativními způsoby trestání	35
4.5 Výběr alternativ k odnětí svobody ve stadiu ukládání trestu	37
4.6 Kdo by měl jednat?	40
5. Předčasné propuštění z výkonu trestu	42
5.1 Formy předčasného propuštění z výkonu trestu	42
5.2 Předčasné propuštění z výkonu trestu: problémy a odpovědi	45
5.3 Předčasné propuštění z výkonu trestu z důvodu soucitu	47
5.4 Podmíněné propuštění a související administrativní infrastruktura	48
5.5 Kdo by měl jednat?	49
6. Zvláštní kategorie	51
6.1 Obecně	51
6.2 Děti	51
6.3 Pachatelé trestných činů souvisejících s drogami	56
6.4 Duševně nemocní	59
6.5 Ženy	61
6.6 Nadměrně zastoupené skupiny	63
7. Cesta ke koherentní strategii	64
7.1 Vědomostní základna	65
7.2 Politické iniciativy	66
7.3 Legislativní reforma	66
7.4 Infrastruktura a zdroje	66
7.5 Rozšiřování sítě	67
7.6 Monitorování	67
7.7 Propagace alternativních opatření	67
7.8 Média a alternativy k uvěznění	68
7.9 Spravedlnost a rovnost	68
Závěr	69

Poděkování

Tuto Příručku o alternativních opatřeních k uvěznění zpracoval pro Úřad OSN pro drogy a kriminalitu (*United Nations Office on Drugs and Crime*) (UNODC) Dirk van Zyl Smit, profesor srovnávacího a mezinárodního trestního práva na Universitě v Nottinghamu, Spojené království, bývalý profesor kriminologie a děkan Právnické fakulty University v Kapském městě, Jihoafrická republika.

Recenze příručky proběhla na setkání expertní skupiny, které se uskutečnilo v sídle UNODC ve Vídni ve dnech 31. října a 1. listopadu 2005. UNODC by rád poděkoval za cenný přínos následujícím odborníkům, kteří se setkání zúčastnili: Alvaro A. Burgos Mata, Yvon Dandurand, Curt T. Griffiths, Nashaat H Hussein, Kittipong Kittayarak, Tapio Lappi-Sepälä, Benjamin Naimark-Rowse, Adam Stapleton a Vera Tkachenko. Na přípravě příručky se podíleli též Mark Shaw, Ricarda Amberg, Anna Giudice, Claudia Baroni, Bernardo Camara a Miriam Magala z UNODC. Po setkání expertní skupiny příručku recenzovali Suzanne Schneider a Sharman Esarey, konzultanti UNODC.

UNODC by rovněž rád poděkoval za podporu při přípravě příručky vládám Kanady, Švédska a Norska.

Úvod

Tato příručka je jedním z řady praktických nástrojů, vyvinutých UNODC na podporu států při implementaci vlády práva a přípravě reformy trestní justice. Může být použita v různých kontextech, mimo jiné jako součást projektů UNODC v oblasti technické pomoci a budování kapacit. Příručka seznamuje čtenáře se základními principy, jež jsou zásadní pro porozumění alternativám k uvěznění, jakož i s příklady slibné praxe, realizovanými po celém světě. Od UNODC je rovněž možné získat titul Příručka o programech restorativní justice (*Handbook on Restorative Justice Programmes*).

Tato příručka nabízí snadno dostupné informace o alternativách k uvěznění v každém stadiu procesu trestní justice; důležitých aspektech zavádění alternativ, včetně toho, co musejí různé subjekty učinit pro zajištění jejich úspěchu; a příkladech systémů, jež snížily míru využívání uvěznění. Příručka byla vytvořena pro pracovníky trestní justice, nevládní organizace a občany, kteří působí v oblasti odstraňování přehnaného spoléhání na věznění; ke zkvalitnění procesu výkonu spravedlnosti, včetně nápravy a reintegrace; a pro účely integrace mezinárodních standardů a norem založených na lidských právech do místní politiky a praxe.

Příručka se zabývá obecnými strategiemi, zaměřenými na snižování dosahu systému trestní justice a tím nepřímou omezení využívání uvěznění. Zkoumá též různé aspekty alternativ k uvěznění, jež mohou přicházet v úvahu při hodnocení potřeb a nároků systému trestní justice dané země. Důležité je, že se příručka systematicky zaměřuje na využívání alternativ v následujících stadiích systému trestní justice:

- Předsoudní stadium;
- Ukládání trestů;
- Předčasné propouštění odsouzených vězňů.

Příručka rovněž upozorňuje na strategie omezení využívání uvěznění pro čtyři významné skupiny, na které má uvěznění obzvláště škodlivé účinky, a které mohou mít prospěch z alternativních opatření na všech úrovních:

- Děti;
- Uživatelé drog;
- Duševně nemocní;
- Ženy.

A konečně, příručka popisuje rozhodující aspekty, které musejí být brány v úvahu při vytváření strategie přípravy a zavádění komplexní škály alternativních opatření k uvěznění za účelem snižování vězeňské populace, přičemž vyjmenovává nejen klíčové faktory a prvky, ale též potenciální úskalí a způsoby, jak jim čelit. Příručka by neměla sloužit jako politický recept na konkrétní alternativy v oblasti ukládání trestů, ale spíše se snaží poskytnout vodítka pro zavádění různých alternativních opatření v rámci ukládání trestů, jež integrují standardy a normy OSN.

1. Vstup do problematiky alternativních opatření k uvěznění

1.1 Proč se zabývat alternativami k uvěznění?

Věznice se nacházejí v každé zemi světa. Politici a vládní úředníci je proto snadno mohou pokládat za danost a nemusejí se aktivně snažit hledat k nim alternativy. Přesto by odnětí svobody nemělo být automaticky bráno jako přirozená forma trestu. V řadě zemí je využití odnětí svobody jako druhu trestu relativně novou záležitostí. Může být cizí místním kulturním tradicím, jež po tisíciletí spoléhaly na alternativní způsoby řešení trestné činnosti. Trest odnětí svobody se dále ukázal být kontraproduktivní při nápravě a reintegraci osob obviněných z drobných trestných činů, jakož i u některých zranitelných populací.

Nicméně v praxi se míra celkového využívání uvěznění celosvětově zvyšuje, třebaže existují jen slabé poznatky, že by jeho větší využívání zvyšovalo ochranu společnosti. V současnosti je po celém světě více než devět milionů vězňů, a tento počet se zvyšuje.¹ Realitou je, že zvyšující se počet vězňů vede k často kritické přeplněnosti věznic. Výsledkem jsou podmínky, jež porušují standardy OSN a jiné, které požadují, aby s vězni bylo zacházeno s úctou vzhledem k jejich přirozené důstojnosti a hodnotě lidských bytostí.

Existují závažné důvody, aby byla základní pozornost věnována alternativním opatřením, jež snižují počet osob ve vězení, a aby bylo uvěznění využíváno pouze jako poslední možnost.²

Věznění a lidská práva

Svoboda jednotlivce je jedním z nejvýznamnějších lidských práv, uznávaných v mezinárodních lidskoprávních instrumentech a národních ústavách zemí celého světa. Aby mohly toto právo odebrat, byť dočasně, mají státy povinnost odůvodnit využití odnětí svobody nezbytností pro dosažení významného společenského cíle, u kterého neexistují méně restriktivní prostředky, jimiž by bylo možno tohoto cíle dosáhnout.

Ztráta svobody, jež vyplývá z uvěznění, je nevyhnutelná, ovšem v praxi uvěznění zpravidla zasahuje také do některých dalších lidských práv. V řadě zemí světa jsou vězni zbaveni základních životních potřeb. Jsou často drženi v podmínkách značně přeplněných věznic, s nedostatečným oděvem a stravou. Jsou obzvláště náchylní k nemocem, a přesto je jim poskytována nedostatečná lékařská péče. Je pro ně obtížné udržovat kontakt se svými dětmi a jinými členy rodiny. Takové podmínky mohou přímo ohrožovat život vězňů.

Soudy a tribunály pro lidská práva stále více uznávají, že vystavování vězňů takovým podmínkám popírá jejich lidskou důstojnost. Takové podmínky byly prohlášeny za nelidské a ponižující. Příliš často bývá většina těchto vězňů pachateli méně závažné trestné činnosti,

¹ R. Walmsley, *World Prison Population List*, International Centre of Prison Studies, King's College, London, 2005.

² Viz též Matti Joutsen a Uglješa Zvekic, „Noncustodial sanctions: Comparative Overview“ in Uglješa Zvekic (ed.), *Alternatives to Imprisonment in Comparative Perspective*, UNICRI/Nelson-Hall, Chicago, 1994, str. 1 – 44.

z nichž mnozí teprve ve vazbě čekají na soudní řízení, a mohly by vůči nim být využity vhodné alternativy místo toho, aby byli uvězněni. Zavedení účinných alternativ k uvěznění sníží přeplněnost věznic a usnadní jejich správu tak, že to umožní státům plnit jejich základní závazky vůči vězňům, na které dohlížejí.

Věznění je nákladné

Celosvětové náklady na věznění je obtížné spočítat, nicméně nejlepší odhady se pohybují okolo 62,5 miliardy USD ročně, při využití statistických údajů z roku 1997.³ Přímé náklady zahrnují výstavbu a správu věznic, jakož i ubytování a stravu vězňů a péči o ně. Jsou zde též významné nepřímé či následné náklady, neboť uvěznění může různými negativními způsoby postihovat širší komunitu. Kupříkladu věznice představují líheň chorob jako jsou tuberkulóza a AIDS, zejména pokud jsou přeplněny. Poté, co jsou vězni propuštěni, mohou přispívat k šíření takových chorob.

Zaměření na přeplněnost věznic

Organizace Penal Reform International odhaduje, že devět milionů lidí je vězněno či zadržováno v podmínkách nedosahujících mezinárodních standardů ochrany lidských práv, jež zásadně snižují šanci na jejich produktivní návrat do společnosti. Přeplněnost věznic často přináší rizika pro veřejné zdraví, znesnadňuje kontrolu násilí uvnitř věznic, vytváří nebezpečné prostředí pro vězeňský personál a znemožňuje dostát minimálním standardům věznění, definovaným OSN, jež požadují odpovídající osvětlení, přísun vzduchu, slušné životní podmínky a soukromí.

Deklarace z Ouagadougou o urychlení vězeňské a trestní reformy v Africe (*Ouagadougou Declaration on Accelerating Prison and Penal Reform*) z roku 2002 vyzývá k postupu proti přeplněnosti věznic: „Orgány trestní justice by měly těsněji spolupracovat k dosažení menšího využívání uvěznění. Vězeňskou populaci lze snížit pouze koordinovanou strategií.“

Penal Reform International navrhuje desetibodový plán ke snížení přeplněnosti věznic: informovanou veřejnou debatu, využívání vězení jako krajní možnosti na všech stupních systému trestní justice, zvyšování vězeňských kapacit, odklony v bagatelních věcech, snižování počtu vazeb v předsoudním stadiu řízení, rozvoj alternativních opatření, snižování délky trestů a zajištění konzistentního rozhodování o trestech, hledání způsobů jak udržet mládež mimo věznice, léčení drogově závislých, duševně narušených a nevyléčitelně nemocných pachatelů namísto jejich trestání, a zajištění spravedlnosti pro všechny.

Pramen: Penal Reform International

³ G. Farrell a K. Clark, *What does the world spend on criminal justice?* (HEUNI Paper No. 20), The European Institute for Crime Prevention and Control affiliated to the United Nations, Helsinki, 2004.

Náklady uvěznění

V Brazílii:

Průměrné náklady na jednoho vězně:
800 BRL měsíčně

Průměrné stavební náklady na jednoho vězně:
12.000 BRL (zařízení se středním stupněm zabezpečení)
19.000 BRL (zařízení s vysokým stupněm zabezpečení)

Ve srovnání:

Průměrné náklady na studenta veřejné školy (jihovýchodní region):
75 BRL měsíčně

Průměrné náklady na výstavbu zařízení pro chudé:
4.000 – 7.000 BRL

Pramen: National Security Plan, National Secretary of Public Security, Ministry of Justice, Brazil, 2002 (anglická verze, Instituto Cidadania)
<http://www.mj.gov.br/senasp/biblioteca/documentos/PUBLIC%20SECURITY%20NATIONAL%20PLAN%20ingl%C3%AAs.pdf>

Věznění je nadužíváno

Je nezbytné, aby se tvůrci příslušné politiky zaměřili na to, kdo jsou osoby držené ve věznicích, proč tam jsou, a na jak dlouho jsou zbaveni osobní svobody. Pokud tato data nejsou bezprostředně k dispozici, měla by být učiněna opatření, jež zajistí, aby byla politikům a jiným rozhodujícím činitelům v systému trestní justice pravidelně poskytována. Uvedené údaje vždy odhalí, že neúměrně vysoký podíl vězňů pochází z nejchudších a nejohroženějších skupin obyvatelstva. Tito vězni mohou vykonávat trest odnětí svobody za drobné a nenásilné delikty, nebo mohou ve vazbě čekat na soudní řízení nepřijatelně dlouhou dobu. Pro ně nemusí být uvěznění vůbec vhodné. Alternativy uvěznění nabízejí různé strategie, jak s takovými osobami vhodně zacházet, jež uvěznění vůbec nezahrnují. Alternativy by tedy měly být základním výchozím bodem na cestě k odstranění přehnaného spoléhání na uvěznění.

Alternativní opatření mohou být účinnější

Většiny cílů uvěznění lze dosáhnout účinněji jinak.

Uvádí se, že uvěznění plní několik společenských cílů. Udržuje osoby podezřelé ze spáchání trestného činu pod bezpečnou kontrolou, dokud soud nerozhodne o jejich vině. Stejně tak je důležité, že trestá odsouzené osoby tím, že je zbavuje svobody poté, co byly odsouzeny za trestný čin, brání jim v páchání další trestné činnosti v době, kdy jsou ve vězení, a – teoreticky – jim umožňuje se v průběhu výkonu trestu odnětí svobody napravit. A konečně, uvěznění se někdy pokládá za přijatelnou formu zajištění osob, které nejsou podezřelé či odsouzené za trestný čin, ale pro jejichž detenci jsou nějaké jiné důvody.

Vzhledem k tomu, že uvěznění nevyhnutelně zasahuje přinejmenším některá lidská práva a že je nákladné, je přesto natolik účinným způsobem k dosažení uvedených cílů, že je jeho využívání důvodné? Skutečností je, že většiny cílů uvěznění lze dosáhnout účinněji jinak. Alternativní opatření jednak mohou méně zasahovat lidská práva osob, jež by jinak byly uvězněny, jednak mohou být méně nákladná. Posuzováno ve vztahu ke standardům ochrany lidských práv a k nákladům, argumenty proti uvěznění, s výjimkou jeho využívání jako krajní možnosti, jsou velmi silné.

Jakým způsobem jsou ospravedlňovány různé formy uvěznění?

V případě *neodsouzených vězňů* vyžaduje zbavení svobody obzvláštní odůvodnění, neboť musejí být pokládáni za nevinné, dokud není dokázán opak. Otázka účinnosti musí být v tomto ohledu úzce svázána s otázkou, proč se vazba pokládá za nezbytnou. Existuje-li kupříkladu důvod se domnívat, že podezřelý uprchne, aby se vyhnul postavení před soud, je třeba položit otázku zda tomu lze zabránit jiným, méně nákladným opatřením, jež dotyčného neomezí na svobodě tolik, jako uvěznění. Je-li důvodem uvěznění obava, že by podezřelý mohl zastrašovat potenciální svědky, měla by být položena stejná otázka, i když účinnou alternativou zde nejspíš bude jiné opatření než které lze využít k zajištění přítomnosti podezřelého před soudem.

Kromě toho, držení osob čekajících na soudní řízení ve vazbě může přinášet nevýhody pro systém trestní justice jako celek. Příprava obhajoby je obtížnější, pokud je obviněný v předsoudním stadiu řízení ve vazbě. Obtíže při získávání přístupu k obhájci a jiným prostředkům přípravy na soudní řízení mohou vést k průtahům a snižovat účinnost výkonu spravedlnosti.

Naprostá většina vězňů se vrátí do společnosti, řada z nich bez schopnosti reintegrovat se do ní způsobem, jenž je v souladu se zákonem.

V případě *odsouzených vězňů* je otázka účinnosti komplikována skutečností, že výkon trestu odnětí svobody by měl naplňovat více různých cílů. Je-li hlavním cílem snaha o zajištění toho, že se pachatelé zdrží v budoucnu páchání další trestné činnosti, nejsou k dispozici důkazy o tom, že by toho trest odnětí svobody dosahoval účinněji než alternativní tresty vykonávané na svobodě. Naopak, studie o komparativním účinku různých druhů trestu na recidivu naznačují, že trest odnětí svobody ztěžuje pachatelům adaptaci na život vně věznic po propuštění a může přispívat k opětovnému páchání trestné činnosti. Využívání trestu odnětí svobody k zneškodnění pachatelů funguje pouze do té míry, že po dobu výkonu trestu nepáchají další trestnou činnost na svobodě. Avšak naprostá většina vězňů se vrátí do společnosti, řada z nich bez schopnosti reintegrovat se do ní způsobem, jenž je v souladu se zákonem. Pachatelé jsou zneškodněni po dobu výkonu trestu odnětí svobody, ale po propuštění je u nich větší pravděpodobnost, že se dopustí dalšího trestného činu než u osob, které nebyly v rámci výkonu trestu uvězněny. Spoléhání se na trest odnětí svobody za účelem předcházení opětovnému páchání trestné činnosti tedy není z dlouhodobého hlediska účinnou strategií.

1.2 Co je třeba udělat?

Jedním z problémů, kterým čelí orgány snažící se rozvíjet využívání alternativ k uvěznění jako způsob snižování vězeňské populace, je potřeba zajistit, aby alternativy koncepčně

nebyly vymezeny příliš úzce. Alternativní opatření představují podstatnou součást všech úrovní a stupňů systému trestní justice.

Jak pomůže tato příručka

Tato příručka poskytuje konkrétní pomoc příslušným orgánům hledajícím návod v oblasti osvědčené praxe při využívání alternativních opatření ke snižování počtu vězňů osob v rámci celého systému trestní justice. Příručka:

- Zabývá se obecnými strategiemi, zaměřenými na snižování dosahu systému trestní justice a tím nepřímo na omezení využívání uvěznění, a zkoumá různé aspekty problému, jež mohou přicházet v úvahu při hodnocení potřeb a nároků systému trestní justice dané země (kapitola 2);
- Systematicky se zaměřuje na využívání alternativ ve všech stádiích systému trestní justice: v předsoudním stadiu řízení (kapitola 3); ve stadiu ukládání trestu (kapitola 4); a ve stadiu kdy připadá v úvahu předčasné propuštění odsouzených vězňů z výkonu trestu (kapitola 5);
- Upozorňuje na strategie omezení využívání uvěznění pro čtyři významné skupiny: děti, uživatele drog, duševně nemocné a ženy, na které má uvěznění obzvlášť škodlivé účinky. Tyto skupiny mohou mít prospěch z alternativních opatření na všech úrovních (Pro příklad země omezující věznění drogově závislých prostřednictvím využívání alternativních opatření viz rámeček níže.) (kapitola 6);
- Popisuje rozhodující aspekty, které musejí být brány v úvahu při vytváření strategie přípravy a zavádění komplexní škály alternativních opatření k uvěznění za účelem snižování vězeňské populace, přičemž vyjmenovává nejen klíčové faktory a prvky, ale též potenciální úskalí a způsoby, jak jim čelit (kapitola 7).

Alternativní opatření pro drogově závislé snižují počty vězňů

Až do komplexní reformy v roce 2002 spoléhalo Thajsko silně na odnětí svobody jako formu trestní sankce. V květnu 2002 bylo v thajských věznicích umístěno cca 260.000 vězňů, což představovalo více než dvojnásobek jejich celkové kapacity. Dvě třetiny z nich byly odsouzeny za drogové trestné činy a většina těchto vězňů byla též drogově závislá. Z osob podezřelých či obviněných z drogových trestných činů jich 9 % bylo zadržováno pro účely vyšetřování, 14 % bylo ve vazbě a čekalo na soudní řízení, a 12 % bylo ve vazbě v průběhu odvolacího řízení. Podle statistických údajů 13 % osob odsouzených za drogové trestné činy byl uložen trest do 1 roku, zatímco 46 % těchto osob bylo odsouzeno k trestu odnětí svobody o výměře od jednoho roku do pěti let. Po zavedení úspěšných odklonů pro drogově závislé v přípravném řízení a programů předčasného propuštění z výkonu trestu zahrnujících intenzivní účast komunity, častějšího a progresivního využívání probačních a komunitních programů; a opatření z oblasti restorativní justice, vězeňská populace dramaticky poklesla. V srpnu 2005 zahrnovala cca 160.000 vězňů, přičemž nadále klesala.

Pramen: Pro více informací, viz např., Kittipong Kittayarak, *Diversion Programs for Drug Addicts, Restorative Justice and New Community-based Treatment Measures in Thailand*, příspěvek přednesený na 19. mezinárodní konferenci Mezinárodní společnosti pro reformu trestního práva (*International Society for the Reform of Criminal Law*) v Edinburghu, Skotsko, 26. – 30. června 2005 (<http://www.isrcl.org/Papers/2005/kittayarak.pdf>). Viz též webové stránky odboru vězeňství na adrese www.correction.go.th.

1.3 Kdo by měl vytvářet strategii v oblasti alternativ k uvěznění?

Zvláštní problém představuje zajištění koherentní strategie pro vývoj alternativních opatření k uvěznění. Zákonodárci, justiční pracovníci, právníci a úředníci, ti všichni zde mají svou roli. Musejí spolupracovat. Nemá kupříkladu smysl nutit soudy, aby využívaly alternativy k trestům odnětí svobody, pokud zákon neumožňuje takové alternativy ukládat a neexistují administrativní struktury pro jejich výkon.

Nezbytné je politické vedení; alternativy k uvěznění nemohou být ponechány pouze „odborníkům“. Nevládní organizace mohou pomoci zajistit, aby byl tento problém stále součástí politické agendy.

Zapojení veřejnosti je rovněž tak důležité. Existuje mnoho způsobů, jak mohou občané pomoci při zavádění alternativních opatření k uvěznění, vykonávaných na svobodě, aniž by byla ohrožena práva pachatelů. Zapojování příslušníků komunity skýtá i další přínos v tom, že poznávají výhody ponechání pachatele ve vhodných případech mimo vězení, a obecně začínají alternativy k uvěznění více podporovat.

Tato příručka pomáhá ujasnit, co lze od uvedených aktérů na jednotlivých úrovních očekávat.

1.4 Možné problémy

Alternativy k uvěznění, ačkoliv jsou relativně nenákladné a účinné, mohou samy působit na pachatele nelidským a ponižujícím způsobem, a být tedy zásadně nepřijatelné.⁴ Jiné nemusejí nutně zasahovat lidskou důstojnost, ale přesto mohou být nepřijatelné, pokud jsou nevhodně uplatňovány. Alternativní opatření mohou být problematické nejen pro pachatele. Nemusejí kupříkladu dostatečně zohledňovat obavy obětí trestného činu nebo oprávněné zájmy jiných členů společnosti. Příručka upozorňuje na problémová místa na jednotlivých úrovních, čímž pomáhá překonávat tyto potenciální nástrahy.

Dalším nebezpečím je skutečnost, že opatření přijatá jako alternativy k uvěznění nemusejí vést ke snížení počtu osob ve věznicích, ale k uplatňování nových opatření vůči podezřelým a pachatelům, kteří by jinak vůbec kontrole systému trestní justice nepodléhali. (Tento jev se někdy označuje jako „rozšiřování sítě“.) Příručka zdůrazňuje význam ochrany před nárůstem sociální kontroly tímto způsobem. Programy, vytvořené za účelem snížení vězeňské populace, je třeba pečlivě zaměřit na to, aby dosáhly zamýšleného účinku a aby bylo zabráněno nezamýšlenému rozšiřování sítě sociální kontroly.

⁴ Dirk van Zyl Smit, „Legal standards and the limits of community sanctions“ (1993), 1 *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, str.. 309 - 331.

1.5 Role Organizace spojených národů

Vzhledem k tomu, že uvěznění představuje omezení, pokud ne přímo porušení, základních lidských práv vězně, není překvapením, že základní smluvní dokumenty Organizace spojených národů pečlivě vymezují okolnosti, za kterých je uvěznění oprávněné. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (*International Covenant on Civil and Political Rights*) (ICCPR) je zřejmě nejvýznamnější z těchto mnohostranných smluv. Další mnohostranné dokumenty, jako je Úmluva OSN o právech dítěte (*United Nations Convention on the Rights of the Child*), obsahují přísnější vymezení aplikovatelná na specifické kategorie potenciálních vězňů.

Od poloviny padesátých let OSN vytváří a podporuje standardy a normy, jež mají napomáhat rozvoji systémů trestní justice, splňujících standardy ochrany základních lidských práv. Uvedené standardy a normy představují kolektivní vizi toho, jak má být strukturován systém trestní justice. Ačkoliv nejsou závazné, pomáhají významným způsobem podporovat účinnější systémy a postupy trestní justice. Státy tyto standardy a normy využívají k zajištění rámce pro potřebné reformy a k podpoře důkladných analýz, jež k nim mohou vést. Pomáhají též státům vytvářet subregionální a regionální strategie. Na globální a mezinárodní úrovni ukazují příklady „osvědčené praxe“ a pomáhají státům přizpůsobit je jejich specifickým potřebám.

Nejstarší z nich, Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s vězni (*United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*)⁵, se zabývají pouze problematikou odnětí svobody. I když věznění zůstalo významným aspektem standardů a norem, rozsah dokumentů se rozšířil tak, aby pokryl veškeré aspekty systému trestní justice a prevence kriminality. V současnosti pokrývají standardy a normy široký okruh problémů, jako je soudnictví ve věcech mládeže, zacházení s pachateli trestné činnosti, mezinárodní spolupráce, řádná správa věcí veřejných, ochrana obětí a násilí na ženách.

Pokud jde o alternativy k uvěznění, zvláštní význam mají Standardní minimální pravidla OSN pro opatření nespojená s odnětím svobody (*United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures*) (Tokijská pravidla), jež byla přijata v roce 1986.⁶ Jedním ze základních cílů těchto Pravidel je omezení míry využívání uvěznění.⁷ Specifické návrhy, které Tokijská pravidla přinášejí ohledně alternativních opatření nespojených s odnětím svobody, tvoří základ redukcionistické politiky v oblasti trestní justice. Rozvoj opatření nespojených s odnětím svobody jde ruku v ruce s výzvou vůči státům, aby „racionalizovaly politiku v oblasti trestní justice se zřetelem na dodržování lidských práv, požadavky sociální spravedlnosti a potřeby nápravy pachatele“.⁸ Základní cíle Pravidel zároveň uznávají, že státy mají značnou volnost při rozhodování o tom, jak budou Pravidla implementovat.⁹ Zdůrazňují, že státy by měly „usilovat o zajištění skutečné rovnováhy mezi právy jednotlivých pachatelů, právy obětí a společenským zájmem na ochraně společnosti a prevenci kriminality“.¹⁰ (pro více informací o Tokijských pravidlech viz rámeček níže.)

⁵ Rezoluce HSR 663C(XXIV) ze dne 31. července 1957. Dokument OSN č. E/3048 (1957) a 2076(LXII)(1957).

⁶ Dokument OSN č. A/RES/45/110.

⁷ Pravidlo 1.5.

⁸ Tamtéž.

⁹ Pravidlo 1.3.

¹⁰ Pravidlo 1.4.

Tokijská pravidla

Standardní minimální pravidla OSN pro opatření nespojená s odnětím svobody (Tokijská pravidla) byla poprvé projednávána na 7. kongresu o prevenci kriminality a trestní justici, a později byla přijata Valným shromážděním (rezoluce 45/110 ze dne 14. prosince 1990).

Pravidla představují soubor doporučení, jež zohledňují názory právních teoretiků, odborníků v dané oblasti a představitelů praxe. Zdůrazňují, že uvěznění by mělo být chápáno jako krajní možnost a doporučují podporu opatření nespojených s odnětím svobody s náležitým ohledem na rovnováhu mezi právy jednotlivých pachatelů, právy obětí a zájmem společnosti. Pravidla nabízejí širokou škálu opatření nespojených s odnětím svobody v různých stádiích trestního řízení. Obsahují též pravidla výkonu opatření nespojených s odnětím svobody, náboru a školení personálu, zapojení veřejnosti a dobrovolníků, výzkumu, plánování, formulace a evaluace strategií, čímž poskytují komplexní soubor pravidel pro rozšíření alternativních opatření k uvěznění.

Tokijská pravidla nejsou jediným instrumentem OSN, který je přímo použitelný na oblast alternativ k uvěznění. Mezi další patří:

- Deklarace základních principů spravedlnosti pro oběti trestných činů a zneužití moci (*Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*)¹¹
- Základní principy používání programů restorativní justice v trestních věcech (*Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters*)¹²

V jednotlivých specializovaných oblastech byla značná pozornost věnována alternativám k uvěznění pro:

- Mladistvé: Standardní minimální pravidla OSN pro výkon soudnictví nad mládeží (*United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice*) (Pekingská pravidla);¹³
- Uživatelé drog: Hlavní zásady Valného shromáždění OSN pro snižování poptávky po drogách (*Guiding Principles on Drug Demand Reduction of the General Assembly of the United Nations*);¹⁴
- Duševně nemocné: Principy OSN na ochranu osob s duševní chorobou (*United Nations Principles for the Protection of Persons with Mental Illness*);¹⁵ a
- Ženy: 7. konference OSN o prevenci kriminality a zacházení s pachateli. Všechny tyto dokumenty jsou podrobněji rozebrány v kapitole 6.

OSN kromě toho vydává praktické manuály. Soubor nástrojů pro hodnocení trestní justice (*Criminal Justice Assessment Toolkit*) kupříkladu obsahuje nástroj pro alternativní opatření, nazvaný Alternativy uvěznění (*Alternatives to Incarceration*), stejně jako nástroj pro průřezové problémy Soudnictví ve věcech mládeže (*Juvenile Justice*). Existují rovněž příručky, jako Příručka o obětech (*Handbook on Victims*), jež se částečně zabývají problematikou alternativ k uvěznění.

¹¹ Dokument OSN č. A/RES/40/34.

¹² Přijaté Hospodářskou a sociální radou (*Economic and Social Council*) OSN dne 24. července 2002, dokument OSN č. E/2002/99.

¹³ Dokument OSN č. A/RES/40/33.

¹⁴ Dokument OSN č. A/RES/S-20/3.

¹⁵ Princip 7.1 Principů OSN na ochranu osob s duševní chorobou a zlepšení péče o duševní zdraví. Rezoluce Valného shromáždění ze dne 17. prosince 1991, dokument OSN č. A/RES/46/119.

Příprava této příručky vycházela ze všech uvedených zdrojů OSN, jakož i z osvědčené praxe na regionální i mezinárodní úrovni, a to proto, aby poskytovala základy technické pomoci při co nejkvalitnějším zavádění a využívání alternativních opatření k uvěznění.

2. Omezování dosahu systému trestní justice

2.1 Dekriminalizace

První otázka zní: musejí určité typy jednání vůbec spadat do sféry působnosti systému trestní justice?

Vzhledem k tomu, že systémy trestní justice jsou celosvětově hlavními konzumenty prostředků na vězeňství, je první otázkou, kterou je třeba položit při řešení problému věznění, zda určité typy jednání musejí spadat do sféry působnosti systému trestní justice. Ne každé společensky nežádoucí jednání je nutno označit za trestný čin. Dekriminalizace představuje proces změny právní úpravy v tom smyslu, že jednání, jež bylo definováno jako trestný čin, nadále není trestné.

Různé společnosti dekriminalizovaly zcela či zčásti potulku, což vedlo k výraznému snížení počtu vězněných osob. Dokonce i méně známé trestné činy, jako je nedovolená výroba lihovin, mohou v některých zemích vytvářet neúměrně vysoké počty vězňů. V takových případech nemá dekriminalizace daného jednání a jeho řešení mimo oblast trestního práva negativní dopad na ochranu společnosti.

Úřady musejí rovněž činit opatření k zajištění toho, aby dekriminalizace nevedla k dalšímu využívání uvěznění nepřímou. I v případech, kdy je určité jednání zcela dekriminalizováno, je nebezpečí, že příslušné orgány přesto osoby, jež se jím „provinily“, zadržují, než je předají poskytovatelům sociální či lékařské péče.

Níže uvedený rámeček upozorňuje na příklad možného úskalí dekriminalizace:

Nezamýšlené důsledky dekriminalizace

Řada zemí v uplynulých letech dekriminalizovala opilství na veřejnosti. Mělo by to znamenat, že opilci, kteří bývali v průběhu trestního stíhání ve vazbě, jsou nyní místo toho předáváni orgánům sociální péče.

Austrálie došla k závěru, že domorodí obyvatelé jsou ve vězeňské populaci nadměrně zastoupeni a že by měl systém tento problém řešit dekriminalizací opilství na veřejnosti, tedy trestného činu, za který byli příslušníci této skupiny často bráni do vazby. Počet zadržení v souvislosti s opilstvím na veřejnosti však po dekriminalizaci vzrostl. Proč? Než jsou osoby, nalezené na veřejnosti opilé, předány orgánům sociální péče, zadržují je nyní úřady častěji než dříve, neboť při tom nemusejí činit veškeré úkony nezbytné pro přípravu trestního stíhání.*

* R. Sarre, *An Overview of the Theory of Diversion: Notes for Correctional Policy Makers*, příspěvek přednesený na Konferenci o opatřeních osvědčené praxe v oblasti nápravných zařízení pro domorodé obyvatele, pořádané Australským institutem pro kriminologii (*Australian Institute of Criminology*) v Adelaide, 13. – 15. 10. 1999.

2.2 Odklony

V rámci strategie odklonů se úřady zaměřují na jiné způsoby zacházení s lidmi, kteří by mohli projít systémem trestní justice. V praxi již k odklonům dochází zcela samozřejmě, bez vazby na určitou strategii. Systémy trestní justice typickým způsobem projednávají jen malou část trestných činů, spáchaných v určité zemi. Kdyby státy vyšetřovaly, stíhaly, soudily a trestaly všechny pachatele, jednotlivé složky systému, včetně vězeňství, by brzy nebyly schopny takové počty zvládat. V důsledku toho policie a státní zástupci, kteří pachatele trestných činů přivádějí do systému, musejí využívat určitou míru uvážení při rozhodování o tom, proti komu zasáhnout a komu nevěnovat pozornost.

Klíčovou otázkou všech systémů trestní justice je, jak tuto diskreční pravomoc strukturovat. Pracovníci policie musejí mít jasné instrukce o tom, kdy mohou sami udělit napomenutí a další řízení neprovádět, kdy mohou vhodné pachatele odklonit k alternativním programům bez toho, aby byla věc postoupena k trestnímu stíhání, a kdy musejí údajný trestný čin k trestnímu stíhání předat. Podobně potřebují jasné instrukce i státní zástupci. Policisté i státní zástupci musejí brát v úvahu názory obětí případných trestných činů, i když oběti nemají ohledně postupu státu v oblasti trestní justice právo veta.

Strategie restorativní justice, jež jsou předmětem samostatné příručky OSN, mohou hrát zásadní roli při rozhodování o odklonech. Tam, kde existující mechanismy umožňují urovnání konfliktu restorativními prostředky, mohou rovněž vybízet k využívání alternativních opatření k uvěznění. Využívání mediace a alternativních způsobů řešení konfliktů na setkáních pachatelů, obětí a zástupců veřejnosti, ve věcech, jež by jinak podléhaly trestním sankcím, má potenciál odklánět případy, které by jinak mohly vést k uvěznění jak v průběhu řízení tak po odsouzení.

Komunitní mediace odklání případy

Právní systém Bangladéše je extrémně formální, složitý, odpovídající městským podmínkám, časově náročný a finančně nákladný. V důsledku toho má mnoho Bangladéšanů, zejména chudých, negramotných a znevýhodněných obyvatel žijících na venkově, potíže hájit svá práva v systému formální justice. Pokud vznikají konflikty a neexistují prostředky jejich řešení v rámci komunity, i relativně drobné problémy mohou přerůst v konflikty zahrnující kriminalní jednání.

Pro zlepšení situace madaripurská Asociace právní pomoci (*Legal Aid Association*) přistoupila k tradičnímu systému mediace a řešení konfliktů na bangladéšském venkově. V tomto systému se účastníci sporu, zástupci komunity a obecní starší scházejí k mediaci konfliktů. Asociace souhlasila s revitalizací a reformou systému, který měl špatnou pověst, a to na základě principů spravedlnosti, rovnosti a nediskriminace.

Dárcovské a podporující instituce společně v letech 1999 – 2000 vyškolili 1500 členů výboru pro mediaci. K zajištění toho, aby mediátoři dodržovali mezinárodní standardy ochrany lidských práv a udržovali si vysokou míru profesionality při mediaci konfliktů, pořádá Asociace několik školení ročně.

V letech 2001 – 2002 vyřídila Asociace 7175 žádostí o mediaci. Ve 4711 z nich, resp. 66 %, byla věc v rámci mediace vyřízena po dobrém, 22 % věcí bylo vzato zpět či zůstalo ke konci roku nevyřízeno, a 8 % bylo postoupeno k soudnímu řízení. Úspěšné mediace se zabývaly problémy jako jsou sňatky a rozvody, věno, vlastnictví pozemků a finanční spory.

Pramen: Alternative Dispute Resolution: Community-based mediation as an auxiliary to formal justice in Bangladesh: The Madaripur Model of Mediation (MMM). Penal Reform International, 2003.

Problém určování, které trestné činy vyšetřovat a koho stíhat, je obzvlášť naléhavý v zemích, kde nová demokraticky zvolená vláda nahradila represivní režim, jehož představitelé se mohli beztrestně dopouštět celé řady závažných trestných činů. Některé z nich mohou být závažnými trestnými činy proti mezinárodnímu právu a ochraně lidských práv, jež musejí všechny státy stíhat. Na druhou stranu může být stíhání všech trestných činů, jichž se její předchůdci dopustili, mimo možnosti nové vlády.

Jedním z řešení je obecně mít opravdové odhodlání vyšetřovat případy zneužití moci z minulosti. V některých případech je toto odhodlání kombinováno s případnou podmíněnou milostí, kterou lze udělit dokonce i pachatelům, kteří nebyli odsouzeni za žádný trestný čin. Takoví pachatelé však musejí učinit úplné a veřejné doznání ohledně svých trestných činů, aby jim milost mohla být udělena. Milost znamená, že nebudou stíháni. Díky doznání však trestné činy, kterých se dopustili, nezůstanou neodhaleny, jako by tomu bylo v případě, kdyby jim byla imunita před trestním stíháním udělena bez požadavku určité reakce ze strany těch, kteří z ní těží.

Podmíněné milosti tohoto typu představují radikální formu odklonu. Neměly by být směšovány s paušálními amnestiemi, které mezinárodní dokumenty nepodporují.¹⁶ I když jsou poněkud kontroverzní, nabízejí kompromisní řešení, které lze využít v době po změně režimu.

2.3 Kdo by měl jednat?

Klíčové je zapojení následujících jednotlivců a skupin:

Zákonodárci musejí být ochotni zavést do právního řádu předpisy dekriminalizující určité formy jednání.

Hnutí prosazující veřejný zájem a nevládní organizace mohou ve vhodných případech iniciovat řízení ve veřejném zájmu, což může napomoci spustit legislativní změny stávajících kodexů trestního práva. Takové skupiny mohou být efektivní při prosazování změn, protože reprezentují jak zájem na ochraně lidských práv osob, jejichž jednání je kriminalizováno, tak i zájem širší veřejnosti na zkvalitnění systému trestní justice.

Tvůrci právních předpisů a komise pro reformu právního řádu musejí zajistit, aby právní řád nebyl doplňován o nadbytečná ustanovení trestněprávního charakteru. Komise pro reformu právního řádu by též měly podrobovat trestní kodexy přezkumu a upozorňovat politické představitelé na trestněprávní ustanovení postihující formy jednání, jež mohou být stejně účinně či ještě účinněji kontrolovány jinými způsoby. V takových případech by

¹⁶ 2005/81.

zákonodárny sbor měl podobná ustanovení zrušit a připravit legislativu zavádějící alternativní opatření.

Policie a orgány veřejné žaloby by měly být vůdčí silou při odklánění podezřelých od systému trestní justice. Tam, kde jsou odklony spojeny s mediací či dokonce s celým procesem restorativní justice, je zapotřebí oddělené administrativní struktury k usnadnění těchto postupů, kterou by měly tvořit státní či nevládní organizace v partnerství s orgány systému trestní justice.

3. Předsoudní stádium řízení, řízení před odsouzením a před uložením trestu

3.1 Obecně

Navzdory strategiím dekriminalizace a odklonů budou některé osoby, podezřelé ze spáchání trestných činů, formálně obviněny a stíhány. Úřady se musejí rozhodnout, zda tyto obviněné před zahájením soudního řízení a v jeho průběhu zadržet. Pravidlo 6.1 Tokijských pravidel příslušnou zásadu stanoví jasně:

„Vazba je v trestním řízení využívána jako prostředek poslední možnosti, s náležitým ohledem na vyšetřování daného trestného činu a na ochranu společnosti a oběti.“¹⁷

Umístění osob, na které se hledí jako na nevinné, do vazby, je obzvlášť citelným zásahem do práva na osobní svobodu. Otázka, co takovou vazbu odůvodňuje, je velmi důležitá. I když je Pravidlo 6.1 v tomto ohledu poněkud vágní a jeho vymezení neúplné, je doplněno Mezinárodním paktem o občanských a politických právech (ICCPR), který obsahuje pravidla týkající se osob, vůči nimž je trestní řízení vedeno, ale které dosud nebyly odsouzeny či jim nebyl dosud uložen trest. Článek 9.3 ICCPR stanoví, že

„Není obecným pravidlem, aby osoby čekající na soudní řízení byly drženy ve vazbě; propuštění může však být podmíněno zárukami, že se dostaví k soudnímu řízení v jakémkoli jiném stadiu trestního řízení a v případě potřeby i k výkonu rozsudku.“

Kromě toho článek 14.3 ICCPR stanoví, že osoby obviněné z trestného činu mají právo být souzeny bez zbytečného odkladu. Požadavek bezodkladného soudního řízení minimalizuje dobu trvání vazby v předsoudním stadiu řízení. Kromě toho lze obviněné osoby vzít do vazby jen tehdy, existuje-li důvodné podezření, že trestný čin spáchaly, a jestliže mají příslušné orgány oprávněný důvod se domnívat, že by po propuštění uprchly či spáchaly závažný trestný čin, nebo mařily výkon spravedlnosti. Systém trestní justice by se měl k vazbě v předsoudním stadiu řízení uchýlit jen tehdy, pokud alternativní opatření nemohou řešit problém, který odůvodňuje vzetí do vazby.

Používání vazby jako předběžné formy trestu je vždy nepřijatelné.

Rozhodnutí o alternativních opatřeních k vazbě by mělo být učiněno v co nejranější fázi řízení. Pokud je na základě rozhodnutí osoba ponechána ve vazbě, musí mít možnost rozhodnutí napadnout oprávněným prostředkem u soudu či jiného nezávislého kompetentního orgánu.¹⁸

¹⁷ Pravidlo 6.1. Kurzíva doplněna. Praxe jednotlivých zemí se v této oblasti různí. V některých zemích se vězněné osoby nepokládají za odsouzené vězně, dokud nejsou vyčerpány veškeré opravné prostředky. V jiných je k nim přístupováno jako k odsouzeným vězňům, jakmile jim byl uložen trest. Pro účely této kapitoly se všechny vězněné osoby, k nimž není přístupováno jako k odsouzeným vězňům, pokládají za osoby v určité formě „předsoudní“ vazby.

¹⁸ Pravidlo 6.2.

Příslušné orgány musejí rovněž původní rozhodnutí o vzetí do vazby pravidelně přezkoumávat. To je důležité ze dvou důvodů. Za prvé, podmínky, jež původně odůvodňovaly vzetí do vazby, se mohly změnit a mohou nadále umožňovat využití alternativních opatření, jež v případě potřeby zajistí přítomnost obviněného před soudem.

Za druhé, čím delší jsou nedůvodné průtahy před postavením obviněného ve vazbě před soud, tím silnější jsou jeho požadavky na propuštění v vazby a dokonce na zastavení řízení proti němu. Rozhodnutí o vzetí obviněného do vazby je z podstaty záležitost vyvažování zájmů. Podezřelý má právo na osobní svobodu, ale výše popsaná kombinace okolností může vést k tomu, že výkon spravedlnosti vyžaduje jeho dočasné obětování. Čím déle je podezřelý ve vazbě, tím větší tato oběť na jeho základním právu je. V rámci aplikace ústavních či zákonných záruk základních práv, včetně práva na svobodu a bezodkladné soudní řízení, může orgán přezkoumávající rozhodnutí dojít k závěru, že další trvání vazby již není důvodné a nařídí propuštění obviněného, nebo celé řízení zastaví.

V řadě zemí stále nepřijatelně mnoho vězněných osob čeká na soudní řízení či uložení trestu ve věznicích. Vysoce účinným způsobem snižování tohoto počtu je zajistit, aby bylo v praxi dodržováno jejich právo na bezodkladné soudní řízení, jež je zaručeno různými mezinárodními dokumenty. Jak toho dosáhnout?

Státy mohou přezkoumat soudní řízení, aby systém fungoval efektivněji. Včasné předložení tvrzení a důkazů obžaloby (*disclosure of the prosecution case*) může kupříkladu odstranit mnohé průtahy.

Rychlá soudní řízení závisejí na spolupráci mezi orgány činnými v trestním řízení. Policie a orgány veřejné žaloby spolu musejí začít komunikovat co nejdříve po zahájení trestního řízení. V systémech, kde působí vyšetřující soudci, musejí být i oni zapojeni co nejdříve. Administrativní spolupráce k tomu může napomoci významným způsobem, ovšem státy mohou mít též zapotřebí změny pravidel trestního řízení, jež odstraní překážky jeho hladkého průběhu.

A konečně, soudní kontrola nad procesem trestní justice umožňuje soudům zajistit právo na bezodkladné soudní řízení prostřednictvím striktní aplikace procesních pravidel. Prodlužování řízení za účelem dalšího vyšetřování či dlouhé průtahy s předložením věci soudu by měly být v případech, kdy je podezřelý či obviněný ve vazbě, naprostou výjimkou.

3.2 Alternativní opatření za vazbu

Dosud jsme se zabývali tím jak zabránit nikoliv nezbytné vazbě, aniž by musela být nutně něčím nahrazena. V řadě případů je však nutné, aby pokud nemá být osoba vzata do vazby, byla vazba nahrazena alternativním opatřením. Taková opatření zajišťují přítomnost obviněného před soudem a brání mu v jakékoliv aktivitě, jež by ohrožovala trestní řízení. Zvolené alternativní opatření musí dosáhnout žádoucího účinku s minimálním zásahem do osobní svobody podezřelého či obviněného, kteří musejí být v tomto stadiu pokládáni za nevinné.

Ti, kdo rozhodují o tom, zda vazbu nařídí nebo prodlouží její trvání, musejí mít k dispozici širokou škálu alternativních opatření. Tokijské pravidlo 6.2 zmiňuje potřebu

alternativ k vazbě, ale ani Pravidla, ani jejich oficiální Komentář nevysvětlují, co těmi alternativami může být.

Mezi možné alternativy patří propuštění obviněného a uložení mu některé z následujících povinností:

- dostavit se k soudu v určený den nebo podle nařízení soudu v budoucnu;
- zdržet se:
bránění výkonu spravedlnosti,
provádění určitého jednání,
opuštění či návštěvy určených míst či oblastí, nebo
přibližování k určitým osobám či setkávání se s nimi;
- zdržovat se na stanovené adrese;
- hlásit se denně či v pravidelných intervalech soudu, policii či jinému orgánu;
- odevzdat cestovní pas či jiný průkaz totožnosti;
- přijmout dohled orgánu určeného soudem;
- strpět elektronické sledování; nebo
- poskytnout finanční prostředky nebo jiný majetek jako záruku, že se dostaví k soudu nebo že se bude v průběhu řízení řádně chovat.

3.3 Aspekty využívání alternativ k vazbě

Alternativy k vazbě ve větší či menší míře omezují osobní svobodu obviněného. Tato zátěž se zvyšuje, pokud příslušné orgány ukládají více opatření najednou. Rozhodující orgán musí pečlivě vážit výhody a nevýhody každého opatření za účelem nalezení nejvhodnější a nejméně restriktivní formy intervence, jež má sloužit jako účinná alternativa k vazbě.

V případech, kdy se jedná o osobu, která je v místě svého bydliště známá, má práci, rodinu, která ji podporuje, a je prvopachatelem, měly by příslušné orgány zvážit přijetí bezpodmínečné záruky (*unconditional bail*). Ve všech případech méně závažných trestných činů by měla být možnost bezpodmínečného propuštění z vazby (*unconditional release*). V rámci bezpodmínečného propuštění z vazby, někdy známého jako osobní písemný slib, obviněný slibuje dostavit se na vyzvání k soudu (a v některých právních řádech též dodržovat právní předpisy). Soud může někdy stanovit finanční částku, jež bude zaplacená pouze v případě, kdy soud rozhodne, že obviněnému v důsledku nedostavení se k soudu či spáchání nového trestného činu na svobodě před zahájením soudního řízení propadá ve prospěch státu to, co některé právní řády označují jako „nezajištěná osobní záruka“ („*unsecured personal bond*“). V jiných případech může propuštění z vazby záviset na dalších podmínkách. Soudy mohou vyzvat obviněného, jeho příbuzné či známé, aby poskytli záruku ve formě hotovosti či majetku, což je opatření, jež má zajistit, aby měl obviněný finanční zájem na plnění podmínek týkajících se dostavování před soud a dalšího specifikovaného chování. Tato forma záruky poskytuje okamžitou sankci pro případ, že obviněný neplní podmínky stanovené při jeho propuštění z vazby: peněžitá záruka či majetek propadá státu.

V řadě zemí má tato záruka podobu peněžitě kauce, nebo peněžních prostředků, které obviněný skládá soudu jako garanci toho, že splní podmínky uložené v rámci propuštění z vazby. Možné jsou různé varianty. Obviněný kupříkladu nutně nemusí bezprostředně skládat peníze soudu (či v některých případech policii), ale místo toho může poskytnout tzv. záruční listinu (*bail bond*) nebo jistotu (*surety*), jež zajišťují, že on sám či někdo za něj peněžní prostředky složí, bude-li k tomu vyzván.

Príslušné orgány by si měly ověřovat, zda je obviněný schopen plnit podmínky, jež jsou mu ukládány. V opačném případě je pravděpodobné, že se obviněný do vazby vrátí. Při zvažování různých podmínek, jež by mohly být uloženy, by mělo být bráno v úvahu následující:

- Požadavek dostavit se na výzvu k soudu se může na první pohled jevit jako podmínka minimální. I v takovém případě by však orgány měly zajistit, aby předvolání k soudu nebyla excesivní z hlediska počtu a aby nařizovaná soudní jednání byla účelná v tom smyslu, aby směřovala k ukončení věci. Průtahy v závěrečné fázi řízení jsou nepřijatelné i tehdy, když obviněný není ve vazbě.
- Ačkoliv zejména státy anglosaského právního systému široce využívají peněžitou záruku jako podmínku propuštění z vazby, lze namítat, že toto opatření nespravedlivě diskriminuje chudé. Zámožní obvinění mají větší možnost složit peněžitou záruku než chudí. Soudy mohou napomoci snížení této potenciální nespravedlnosti tím, že budou stanovovat výši záruky realisticky přiměřenou prostředkům obviněného, pokud je peněžitá záruka pokládána za nezbytnou pro zajištění přítomnosti obviněného před soudem. V praxi ovšem soudy mají tendenci stanovit výši peněžitých záruk s ohledem na závažnost trestného činu, takže pachatelům, jimž hrozí vysoký trest odnětí svobody, může být stanovena vyšší peněžitá záruka, než jsou schopni finančně unést. Výsledkem je, že soud může rozhodnout o propuštění obviněného z vazby za podmínky složení peněžitých záruk, ale ve skutečnosti obviněný ve vazbě zůstane, protože není schopen poskytnout stanovenou záruku, a to i v případech, kdy se výše záruky může zdát mírná, ovšem převyšuje možnosti obviněného. To zpochybňuje závěr soudu, že obviněný v podstatě není člověk, který by musel být držen ve vazbě.
- Příkazy, omezující obviněného v některých činnostech, mohou účinně čelit specifickým hrozbám, které obviněný na svobodě představuje. Mohou ovšem také bránit obviněnému v legitimní činnosti. Příkaz zdržet se určitých činností či zdržovat se mimo určená místa či oblasti mohou, kupříkladu, ztížit či znemožnit obviněnému v průběhu trestního řízení pracovat. Příslušné orgány by měly vždy, kdy je to možné, takovým omezením zabránit, nebo je vymezit co nejužším způsobem. Je-li to nutné, měly by se snažit najít způsob odškodnění za ztrátu možnosti vydělávat si na živobytí.
- Požadavek odevzdat průkazy totožnosti, jako je cestovní pas, je účinným nástrojem jak předejít útěku obviněného. Takový požadavek však může způsobit nezamýšlené důsledky. Úřady by měly zvážit, zda obviněný nepotřebuje doklady k práci, k vybírání peněz či ke kontaktu se státní správou. V některých zemích mohou soudy nařídít, aby byly takové dokumenty pro obviněného uloženy u obhájce, který může povolit jejich použití k řádným účelům.
- Přímý dohled na svobodě vykonávaný soudem stanoveným úřadem poskytuje orgánům významnou kontrolu nad obviněným, ale je též obtěžující alternativou, jež značně omezuje osobní svobodu a soukromí. Přímý dohled je též nákladný, neboť instituce, která jej vykonává, musí poskytovat službu náročnou na zdroje.
- Elektronické sledování slouží jako doplňkový prostředek dohledu, který může monitorovat dodržování jiných opatření. Může kupříkladu zjistit, zda osoba dodržuje příkaz zdržovat se na určené adrese nebo nevstupovat do určité oblasti. Je ovšem poměrně obtěžující, jeho zavedení je značně technologicky náročné, a může být spojeno s právními problémy pokud jde o jeho řádné fungování v případě, kdy údaje spojené s porušením podmínek mají být použity jako důvod ke zrušení rozhodnutí o propuštění z vazby.
- A konečně kombinace průtahů v řízení s nedostatečným pochopením veřejnosti ohledně propuštění z vazby a presumpce neviny až do rozhodnutí soudu jako základního práva může vyvolat, v rozvojových zemích i jinde, nesprávnou představu, že obviněnému trestný čin „prošel“ a zůstane nepotrestán. To bohužel vede některé obyvatele k tomu, aby

když je obviněný propuštěn z vazby, brali spravedlnost do svých rukou – někdy i s fatálními důsledky. K podpoře bezpečnosti ve společnosti je kromě rychlého a racionálního rozhodnutí nevyřízených trestních věcí klíčové vzdělávání veřejnosti o problematice propuštění z vazby a presumpce nevinny.

Propuštění z vazby v Latinské Americe

Některé latinskoamerické země umožňují propuštění obviněného z vazby na základě jeho písemného slibu. I když lze teoreticky toto opatření využívat, mnohem častěji se uplatňuje podmíněné propuštění za současného zajištění hotovostí či jiným majetkem. V důsledku toho tvoří obvinění ve vazbě, neschopní plnit podmínky pro propuštění z vazby, značnou část, někdy i absolutní většinu, všech vězňů ve věznicích. Takovou populaci lze snížit pečlivým zkoumáním jednotlivých případů za účelem zjištění, kdo by byl vhodný pro poskytnutí osobního písemného závazku během řízení.* Empirický výzkum v Kostarice naznačuje, že k úspěšné aplikaci tohoto opatření potřebují soudy mít rychlý přístup ke komplexním informacím o obviněném, stanovovat pravidelné soudní termíny, a udržovat úzký a pravidelný kontakt s obviněným, příp. i s jeho příbuznými.**

* Elias Carranza, Nicholas J. O. Liverpool a Luis Rodriguez-Manzanera, „Alternatives to imprisonment in Latin America and the Caribbean“ in Zvekic (ed.) op. cit., str. 384 – 438.

** Elias Carranza, Mario Houwed a Luis Paulino Mora „Release on Personal Recognizance in Costa Rica: An experimental Research Study“ in Zvekic (ed.) op. cit. str. 439 – 462.

3.4 Požadavky na infrastrukturu v souvislosti s alternativami k vazbě

Debaty o výhodách a nevýhodách různých alternativ k vazbě jsou často abstraktní, jako by rozhodující orgány mohly mezi různými možnostmi volit zcela svobodně. Ovšem aby alternativní opatření fungovala řádně, stát musí nejprve vytvořit odpovídající rámec. U některých alternativ musí stát pouze přijmout formální zákonné zmocnění, jež umožní jejich využití; v jiných případech musí vybudovat komplikovanější infrastrukturu.

U omezeného počtu alternativ k vazbě v předsoudním stadiu řízení představuje legislativní rámec vše, co je zapotřebí. Je-li k dispozici, příslušný orgán může propustit obviněného v průběhu řízení na základě slibu, že se dostaví k soudu. Podobně není potřeba žádných kontrolních mechanismů při uložení podmínky, aby obviněný nemařil výkon spravedlnosti, zdržel se určité činnosti, neopouštěl určená místa či oblasti nebo do nich nevstupoval, zdržel se kontaktu s určenými osobami, nebo se zdržoval na určené adrese.

Ve většině případů však orgán rozhodující o propuštění z vazby na svobodu bude vyžadovat, aby byly k dispozici mechanismy, zajišťující splnění uložených podmínek. Tyto mechanismy též pomáhají uklidnit a chránit oběť trestného činu. Každá z následujících podmínek propuštění vyžaduje vytvoření určité infrastruktury:

- Povinnost hlásit se státnímu orgánu vyžaduje, aby orgán – např. policie nebo soud – byl obviněnému dostupný v přiměřených časech a aby existovala administrativní struktura, jež bude schopna spolehlivě zaznamenávat plnění této povinnosti.

- Povinnost odevzdat doklady totožnosti rovněž vyžaduje pečlivý úřednický aparát, který dokáže zajistit, aby tyto doklady byly bezpečně uschovány a vráceny obviněnému, jakmile okolnosti již neodůvodňují jejich další zadržování.
- Přímý dohled vyžaduje, aby existoval subjekt schopný takový dohled vykonávat.
- Elektronické sledování vyžaduje značné investice do technologie a infrastruktury, jež je podporují.
- Povinnost složit peněžitou záruku vyžaduje sofistikované rozhodování při určování přiměřené výše záruky, jakož i úřednický aparát schopný přijímat a bezpečně uchovávat peněžní platby.

3.5 Kdo by měl jednat?

Klíčové je zapojení následujících jednotlivců a skupin:

Pracovníci policie mají typicky první kontakt s podezřelými. Mají zvláštní povinnost starat se, aby jakékoliv omezení osobní svobody bylo co nejkratší. Rychlým vedením vyšetřování mohou zajistit, aby doba, po kterou jsou podezřelí a obvinění uvězněni, byla minimální.

Orgány veřejné žaloby rovněž mají důležitou roli při zajišťování rychlého řízení, a tedy při minimalizaci doby trvání vazby. Působí jako spojení mezi policií a soudy, což jim dodává klíčovou pozici pro urychlení trestního řízení a pro navrhování či požadování využití alternativních opatření místo vazby ve vhodných případech.

Obhájci mají povinnost důsledně zastupovat své klienty a hájit jejich práva, což zahrnuje požadování propuštění z vazby a rychlého skončení vyšetřování a rozhodnutí o všech následných obviněních jejich klientů. Nejsou-li okamžitě k dispozici kvalifikovaní obhájci, kteří by zastupovali podezřelé a obviněné, mohou jejich funkci vykonávat asistenti s neúplným právním vzděláním (*paralegals*).

Soudci musejí podporovat uznání práva obviněných na respektování presumpce nevin; toho, že vazba by měla být spíše výjimkou než normou; a toho, že je-li vazba nařízena, musí být status vězněných obviněných a podezřelých přezkoumáván; a konečně toho, že průběh trestního procesu a souvisejících řízení musí být rychlý, jak vyžaduje zákon.

Pracovníci správních úřadů mají klíčovou roli při vytváření jak infrastruktury, jež umožňuje zavádět vhodné alternativy k vazbě, tak i systému případového vedení, jenž poskytuje dostatečné zdroje pro rychlé a účelné řešení trestních věcí.

4. Trestání a alternativní tresty

4.1 Ukládání trestů

Klíčové otázky při ukládání trestů: Je trest odnětí svobody zcela nezbytný? Jaká nejnižší výměra trestu odnětí svobody postačí?

Při ukládání trestů odsouzeným pachatelům dochází k nejpromyšlenějšímu a nejčastějšímu využívání uvěznění. Hlavní zásadou, jíž je třeba se řídit pokud má být využívání uvěznění snižováno, je zásada zdrženlivosti, to jest ukládání trestu odnětí svobody tak zřídka, jak je to jen možné, a to jak méně často, tak na kratší dobu. Pečlivé posouzení každého případu je nezbytné pro určení, zda je trest odnětí svobody potřebný, a pokud je trest odnětí svobody pokládán za nezbytný, pro uložení trestu odnětí svobody v nejnižší výměře, která naplní účel trestání.

Je však třeba se zaměřit nejen na změnu praxe soudů při ukládání trestů. Řada trestních systémů působí v právním prostředí, jež stanoví za určité trestné činy závaznou minimální výměru trestu odnětí svobody bez dalšího zvažování skutkových okolností případu. Jako první krok při snižování využívání trestu odnětí svobody by měli tvůrci reformem přezkoumat právní úpravu ukládání trestů. Nestačí, aby soudci byli podněcováni ke zvažování alternativ trestu odnětí svobody, musejí mít též při ukládání trestů diskreční pravomoc a musejí být schopni posuzovat možnost alternativ v souladu se zákonem. Počet vězňů mohou snížit rovněž specifické legislativní změny. Kupříkladu zákonný požadavek, aby byla při ukládání trestu zohledněna doba, kterou pachatel strávil ve vazbě, může vést k celkově kratší době uvěznění. Rámeček níže popisuje praktický příklad revize právní úpravy.

Právní zakotvení využívání alternativ

V pracovní skupině pro alternativy trestu odnětí svobody v Kazachstánu, podporované organizací Penal Reform International, se zástupci všech relevantních ministerstev a nevládních organizací snaží o formulaci návrhů ke zkvalitnění trestní legislativy. Doporučení skupiny měla významný vliv na přijetí nového zákona, jenž nabyl účinnosti 21. prosince 2002 a který zvýšil míru využívání alternativ trestu odnětí svobody, zracionalizoval strategii ukládání trestů a mimo jiné zmírnil podmínky pro podmíněné propuštění z výkonu trestu.

Vězeňská služba, uznávající potřebu veřejné podpory pro úspěch trestní reformy, realizovala rozsáhlou informační kampaň o škodlivých důsledcích trestu odnětí svobody a o výhodách alternativních trestů.

Reforma snížila vězeňskou populaci a zvýšila míru využívání trestů nespojených s odnětím svobody. Rovněž tak je významné, že během období poklesu míry využívání trestu odnětí svobody (od roku 2002) setrvale klesala též míra kriminality, jež byla v roce 2005 níže než v roce 2000.

Legislativní základy alternativních trestů a dalších opatření zaměřených na snižování vězeňské populace by měly vést přinejmenším ke stabilizaci vězeňské populace v následujících letech, což by byl významný úspěch za situace, kdy vězeňská populace v řadě zemí světa roste.

„Tresty nespojené s odnětím svobody by mely být užívány v souladu s principem minimální intervence.“ - Tokijská pravidla

Zdrženlivého využívání trestu odnětí svobody lze dosáhnout, pokud soudy ukládají tresty nespojené s odnětím svobody. Tyto alternativní tresty budou nejprve níže podrobně rozebrány, a následně bude pozornost zaměřena na potenciální roli alternativních trestů v procesu ukládání trestů. Je třeba uvést, že tresty nespojené s odnětím svobody by měly spíše představovat *alternativy* trestu odnětí svobody než *další* tresty ukládané lidem, kteří by nebyli v první řadě odsouzeni k trestu odnětí svobody. Tato zásada je jasně vyjádřena v Tokijských pravidlech: „Tresty nespojené s odnětím svobody by mely být užívány v souladu s principem minimální intervence.“¹⁹

4.2 Možné alternativy k trestům odnětí svobody

Alternativní tresty, stejně jako trest odnětí svobody či jiné formy trestu, nesmějí být kruté, nelidské či ponižující. I když takové nejsou ve své podstatě, mohou porušovat standardy a normy ochrany lidských práv, pokud nejsou využívány řádně či přiměřeně. Kromě toho, bez ohledu na motivaci k ukládání určitého alternativního trestu by mělo být zřejmé, že pachatel, jemuž je uložen, jej bude vnímat jako potrestání.

Co je přijatelným punitivním elementem pro alternativy trestu odnětí svobody? Teoretik trestního práva uvádí, že sankce vykonávané na svobodě, jež tvoří významnou část takových alternativ, by měly „mít takovou podobu, jakou člověk s přiměřenou vnitřní silou dokáže se sebeovládáním snášet“.²⁰ Jako obecné kritérium je to dobré východisko. Vylučuje kupříkladu tělesný trest, neboť přímo zasahuje zdraví a/nebo tělesnou pohodu pachatele. Rovněž tak nepřipouští sankce, které i když neohrožují tělesnou integritu pachatelů, by byly vůči nim ponižující. Tokijská pravidla stanoví, že „(d)ůstojnost pachatele vykonávajícího opatření nespojené s odnětím svobody je vždy chráněna.“²¹ Toto Pravidlo doplňuje další ustanovení, chrání právo na soukromí pachatele i jeho rodiny při výkonu opatření nespojeného s odnětím svobody.²²

Trest odnětí svobody má zřejmý punitivní element: ztrátu osobní svobody. Punitivní element alternativních trestů nemusí být tak zřetelný, tím spíše pokud není alternativní sankce sama jasně právně upravena. Pokud soud ukládá obecný trest obecně prospěšných prací, ale stanovení jejich rozsahu a podmínek deleguje na jiný subjekt, je tento trest neurčitý a nepředvídatelný, což je v rozporu se základními principy vlády práva. Tokijská pravidla upozorňují na nebezpečí takového arbitrárního trestání a kategoricky požadují: „Zavedení,

¹⁹ Pravidlo 2.6.

²⁰ A. von Hirsch, „The Ethics of Community-Based Sanctions“ (1990) 36, *Crime and Delinquency*, str. 163 – 173.

²¹ Pravidlo 3.9.

²² Pravidlo 3.11.

vymezení a aplikace opatření nespojených s odnětím svobody musí být upraveny zákonem.²³ Toto pravidlo omezuje pravomoc soudů vytvářet a ukládat tzv. tresty na míru, to jest zvláštní tresty nespojené s odnětím svobody, které nemají oporu v existujícím právním řádu.

Právní vymezení ukládání alternativních trestů rovněž pomáhá zamezit excesům u jinak přijatelných trestů. Pokud zákon stanoví určité formy veřejných prací jako trest nespojený s odnětím svobody, měl by rovněž ukládat soudu, aby stanovil celkovou dobu, jež má být odpracována, a jestliže soudy v tomto směru nepostupují řádně (způsobem odpovídajícím standardům a normám ochrany lidských práv), měl by stanovit maximální počet hodin denně a týdně, jež mohou být stanoveny k odpracování pachateli v rámci tohoto trestu. Soud by měl také přesně stanovit a jasně formulovat podmínky, jež musí jednotliví pachatelé splnit.²⁴ Jako u ostatních alternativních trestů i v případě obecně prospěšných prací je též nezbytný formální souhlas pachatele, jemuž jsou uloženy.

Tokijská pravidla obsahují pro účely ukládání trestů široký seznam opatření odlišných od trestu odnětí svobody, která, jsou-li jasně upravena a řádně využívána, mají přijatelný punitivní element:

- a) Ústní sankce, jako jsou napomenutí, důtka a výstraha;
- b) Podmíněné upuštění od potrestání;
- c) Sankce postihující společenské postavení (*status penalties*);
- d) Ekonomické sankce a finanční tresty, jako jsou peněžitý trest a denní pokuty;
- e) Propadnutí věci či příkaz k zabavení věci;
- f) Náhrada škody oběti či příkaz k odškodnění;
- g) Podmíněný či odložený trest;
- h) Probace a soudní dohled;
- i) Trest obecně prospěšných prací;
- j) Příkaz k docházení do prezenčního centra;
- k) Domácí vězení;
- l) Jiný druh neinstitucionálních opatření;
- m) Kombinace výše uvedených opatření.²⁵

Tokijská pravidla obsahují seznam alternativních opatření při ukládání trestů, ovšem nevymezují obsah těchto opatření ani nestanoví administrativní strukturu nezbytnou pro jejich zavedení jako realistických alternativ trestu odnětí svobody, mezi které patří rozhodovací proces, podporovaný hlavními aktéry systému trestní justice, jakož i širokou veřejností. Alternativní opatření při ukládání trestů budou podrobněji rozebrána níže v kapitole 4.3, a následována budou v kapitole 4.4 diskusí o obecném zastřešení administrativní podporou a infrastrukturou, jež jsou potřebné k zavedení alternativ v oblasti ukládání trestů tak, aby byly dostupné a rychle k dispozici.

²³ Pravidlo 3.1.

²⁴ Pravidla 12. 1 a 12.2.

²⁵ Pravidlo 8.2.

4.3 Specifické tresty nespojené s odnětím svobody

Vzhledem k tomu, že při popisu trestů nespojených s odnětím svobody se ve světě užívá nejednotná terminologie, drží se tato příručka při popisu podstaty alternativních opatření v oblasti ukládání trestů a jejich administrativních podmínek terminologie, užívané v Tokijských pravidlech. Připustit lze však i jiné podmínky a jiné tresty nespojené s odnětím svobody, pokud jejich punitivní prvky budou dodržovat standardy ochrany lidské důstojnosti a vlády práva, jež byly uvedeny výše.

Patří mezi ně:

- a) **Ústní sankce**, jako jsou napomenutí, důtka a výstraha, nebo nepodmíněné upuštění od potrestání vedle formální či neformální ústní sankce, patří mezi nejmírnější opatření, jež soud může učinit po rozhodnutí o vině či právní odpovědnosti. Existuje-li odpovídající právní úprava, mohou být tato opatření ukládána bez dalších okolků. Ačkoliv se jedná o formální sankce, ve svém důsledku v praxi zajišťují, že systém trestní justice není do věci dále zapojen. Nevyžadují žádnou administrativní infrastrukturu.
- b) **Podmíněné upuštění od potrestání** je rovněž nenáročné na uložení. Příslušné orgány nicméně mohou potřebovat, aby na svobodě existoval určitý mechanismus, zajišťující plnění podmínek stanovených pachateli soudem bez uložení dalšího trestu. Pověří-li příslušné orgány tímto úkolem stávající policejní sbor, měly by pamatovat na administrativní zátěž, kterou přináší.
- c) **Sankce postihující společenské postavení** odnímají pachateli určitá práva ve společnosti. Takový trest může kupříkladu bránit někomu, odsouzenému za podvod, zastávat určitou pozici spojenou s důvěrou, jako je právník či ředitel společnosti. Může bránit lékaři, odsouzenému za zanedbání povinností při výkonu praxe, v pokračování výkonu lékařského povolání. Sankce postihující společenské postavení by měly vztahovat ztrátu určitého statutu k trestnému činu, a neměly by ukládat pachateli omezení, jež se spáchaným trestným činem nesouvisejí.

Na pohled jsou sankce postihující společenské postavení také méně nákladnou alternativou trestu odnětí svobody. Soud je může snadno uložit, má-li příslušné informace o společenském postavení pachatele. Sankce postihující společenské postavení však mohou zahrnovat skryté náklady. Mohou bránit pachateli vydělávat si na živobytí a jestliže jsou pachatelovy schopnosti vzácné, může zákazem jeho profesionální aktivity trpět celá společnost.

- d) **Ekonomické sankce** patří mezi nejúčinnější alternativy při udržování řady pachatelů mimo vězení. Využívání peněžitých trestů se rovněž zdá být relativně jednoduché, ale jejich ukládání a výkon vyžadují určitou administrativní podporu.

Existují názory, že stanovení pevných sazeb peněžitých trestů za určité trestné činy zabrání složitým problémům s určením výše peněžitého trestu v konkrétních případech. Peněžité tresty s pevnou sazbou však postihují nemajetné osoby mnohem tíživěji než bohaté. Soudy by tedy měly vyhradit peněžité tresty s pevnou sazbou pro relativně drobné delikty, u kterých by trest odnětí svobody běžně nebyl zvažován, nebo pokud lze předpokládat, že všichni pachatelé mají určitý příjem, z něhož mohou peněžítý trest zaplatit. Peněžité tresty za překročení povolené rychlosti jízdy – u kterých výše trestu přímo závisí na tom, o kolik byl rychlostní limit překročen – jsou příkladem posléze uvedeného přístupu.

V jiných případech je vzhledem k požadavku rovnosti třeba pokusit se zajistit, aby peněžité trest závisel též na příjmu pachatele a měl tedy na různé pachatele stejný „trestný účinek“. Často to může soud zařídit zjištěním příjmů pachatele a následným zvýšením či snížením peněžitého trestu v rozsahu dovoleném zákonem. Tento postup však může vést jen k přibližné rovnosti mezi pachateli s rozdílnými finančními prostředky. Níže uvedený rámeček uvádí příklad, jak lze tento problém řešit.

Snaha o rovnost u peněžitého trestu: denní pokuty

Sofistikovanějším způsobem zohlednění platební schopnosti pachatele při ukládání peněžitého trestu je systém denních pokut (někdy též označovaný jako „jednotkové pokuty“ („*unit fines*“)). U této formy peněžitého trestu je nejprve závažnost trestného činu vyjádřena počtem „dnů“ či „jednotek“. Následně je zjištěn průměrný denní příjem pachatele či jeho denní zisk. Konečná výše peněžitého trestu je vypočítána vynásobením počtu dnů (jednotek) průměrným denním příjmem či průměrným denním ziskem pachatele.*

* Hans Thornstedt, „The Day-Fine System in Sweden“, 1975 *Criminal Law Review*, str. 307 – 312; Gary M. Friedman, „The West German Day-Fine System: A Possibility for the United States“ (1983), 50 *University of Chicago Law Review*, str. 281 – 304; Tapio Lappi-Sepälä „Public Perceptions of the Dayfine System; An evaluation of the 1999 dayfine reform“ *JFT* 3-4/2004.

Realizace systému peněžitého trestu vyžaduje poměrně složitou administrativu, přidruženou k soudnímu systému. Administrativní aparát musí zajistit příjem plateb, jakož i jejich převod státu. Nedostatečný monitoring představuje živnou půdu pro korupci. Aby systém denních pokut řádně fungoval, musí mít administrativní aparát také náležitý způsob, jak zjistit příjmy pachatelů. Nebyvá to problém v zemích, které mají daňový systém, poskytující spolehlivé údaje o příjmech obyvatel, a jejichž právní řád umožňuje soudům tyto údaje využívat. V řadě zemí je však obtížné získat přesné informace o osobních příjmech bez značné námahy a výdajů.

Neplatičům peněžitého trestu by neměl být automaticky ukládán trest odnětí svobody v důsledku nesplacení peněžitého trestu. Příslušné orgány by měly věnovat pozornost dalším možným řešením, jak s neplatiči naložit. Mohou kupříkladu vykonávat veřejně prospěšné práce, nebo jim může stát poskytnout práci, aby mohli peněžité trest zaplatit z výdělků za svou práci.

- e) **Propadnutí věci či příkaz k zabavení věci** jsou zmíněny v Tokijských pravidlech jako druh opatření v rámci ukládání trestu. Mnohé právní řády je však vůbec nepokládají za tresty, jež by mohl uložit soud, ale spíše za za následek spáchání trestného činu. V některých zemích spadají mechanismy konfiskace a propadnutí věci mimo pravomoc trestních soudů. Právní úprava, v jakémkoli odvětví práva, může ukládat úřadům, aby zabavovaly výnosy z trestné činnosti, a po zpeněžení nepeněžitého majetku odvedly finanční prostředky ve prospěch státu. Pro řádné uplatňování trestu propadnutí věci však soudy potřebují podrobné důkazy o tom, že určité prostředky v majetku pachatele pocházejí z trestné činnosti, a nejsou legitimním příjmem z jiných zdrojů.

Příkazy k zabavení věci se musejí úzce vztahovat k trestnému činu, jinak se stanou problematickými. Ve skutečnosti je propadnutí věci srovnatelné s peněžitém trestem, placeným místo v penězích v naturáliích. Aby propadnutí věci odpovídalo trestnému činu, je třeba provést stejně pečlivé zjišťování jako v případě denních pokut (výše).

Související snaha o odhad materiálních poměrů pachatele je podobná, ovšem stát má kromě toho další břímě v podobě nakládání s věcmi či majetkem, zabavenými pachateli.

- f) **Náhrada škody oběti či příkaz k odškodnění** se do určité míry překrývají s peněžitým trestem v tom smyslu, že z pohledu pachatele představují ekonomické sankce. Jsou s nimi též spojeny podobné problémy při určování výše, odpovídající schopnosti pachatele platit. Níže uvedený rámeček nabízí praktický příklad odškodnění.

Tradice upřednostňuje odškodnění

Výzkum v Nigérii a dalších afrických zemích ukazuje, že zde existuje dlouhá tradice odškodňování obětí namísto jiných druhů trestu i u nejzávažnějších trestných činů. Často je takové odškodnění prostě vyplaceno mimo formální právní řízení a trestní právo se vůbec neuplatní. Částečně je tomu tak proto, že trestní právo není dost pružné, aby zohledňovalo potřebu odškodnění. Zapotřebí je další úprava takových opatření, jež by také pomohla zabránit situacím, kdy si pachatelé soukromě kupují způsob, jak uniknout veřejnému přijetí odpovědnosti za své trestné činy.*

* Adedokun A. Adeyemi, „Personal Reparation in Africa: Nigeria and Gambia“ in Zvekic (ed.) op. cit. str. 53 – 66.

Z širší perspektivy plní náhrada škody a odškodnění další důležité úkoly trestní justice. Odborníci uznávají zadostiučinění pro oběti za významný cíl trestní justice. Zvláštní význam má v tomto směru Deklarace základních principů spravedlnosti pro oběti trestných činů a zneužití moci, jež stanoví, že ve vhodných případech by pachatelé měli odškodnit oběti, jejich rodiny či osoby na nich závislé.²⁶ Toto odškodnění, vysvětluje Deklarace, „by mělo zahrnovat vrácení majetku či úhradu utrpěných škod či ztrát, náhradu výdajů vynaložených v důsledku viktimizace, poskytnutí služeb a obnovu práv“.²⁷

Tokijská pravidla nedefinují příkazy k odškodnění; tyto příkazy však lze vztáhnout také k náhradě škody oběti, zejména v rozhodnutí, v nichž je uložena povinnost zaplatit určitou částku do státního fondu pro odškodňování obětí trestné činnosti. Tímto způsobem je oběti zaručeno odškodnění, aniž by musela čekat, až pachatel zaplatí uloženou částku.

Příručka o spravedlnosti pro oběti (*Handbook on Justice for Victims*) rozvíjí obecnou hodnotu náhrady škody a odškodnění, když zdůrazňuje, že se jedná o společensky konstruktivní opatření, jež zároveň nabízí „největší možný prostor pro nápravu“.²⁸

Ze specifického hlediska alternativ k trestu odnětí svobody musí soud při stanovení povinnosti k náhradě škody, ať již přímo či prostřednictvím formálního příkazu k odškodnění, k němuž musí přispět stát, věnovat důkladnou pozornost odhadu škody oběti. Příručka o spravedlnosti pro oběti uvádí následující:

V některých zemích státní zástupce poté, co vyčíslí spolu s obětí její škodu, vyjednává přímo s obhájcem. V jiných případech může škodu určit pouze probační úředník v rámci předběžného šetření před rozhodnutím o trestu. Bez ohledu na to, jak proces probíhá, má

²⁶ Článek 8 Deklarace základních principů spravedlnosti pro oběti trestných činů a zneužití moci.

²⁷ Článek 8.

²⁸ Příručka o spravedlnosti pro oběti, str. 47.

oběť obecně povinnost předložit doklady či jiné důkazy k vyčíslení skutečné utrpěné škody. V Kanadě trestní zákon stanoví, že náhradu škody lze nařídit jako vedlejší trest k úhradě „snadno určitelné“ škody.²⁹

V zemích, které uplatňují francouzský či německý model, asistuje soudu při hlavním líčení oběť, zastoupená jako *partie civile* či *Nebenkläger* zmocněncem. Tento zástupce by měl pomoci získat informace, na kterých mohou být náhrada škody či odškodnění založeny, ovšem konečnou odpovědnost v tomto směru nese soud. Pokud lze uplatněný nárok na náhradu škody projednat v rámci trestního řízení, přinese to oběti úlevu a úsporu prostředků, které nemusí vynaložit na následnou civilní žalobu. V některých zemích však existují právní překážky pro takový postup.

Realizace náhrady škody oběti může vyžadovat určitou míru kontroly ze strany státu. V praxi může být pro soud, který takovou povinnost k náhradě škody uloží, obtížné dohlížet na její úhradu, což může pro řádné fungování vyžadovat zapojení probační služby (viz níže) nebo podobného aparátu působícího v oblasti výkonu trestů. Eventuálně může soud spoléhat na komunitu, že zajistí skutečnou úhradu škody v souladu s rozhodnutím, jímž byla nařízena. Je však třeba se postarat, aby bylo zajištěno, že pravomoc svěřená komunitě k vymáhání náhrady škody bude přísně omezena.

Programy odškodnění obětí trestné činnosti, zejména pokud je v první instanci vypláceno státem, vyžadují značné investice do administrativní infrastruktury. Její podoba se bude lišit podle systému sociálního zabezpečení či trestní justice země, kde je takový program zaváděn. Je kupříkladu možné realizovat úhradu škody prostřednictvím stávajícího systému. Jiné země shledaly účinnějším vytvoření zvláštního fondu na odškodnění obětí s vlastní administrativou. Takový fond pak může slučovat platby peněžitých trestů, úhradu škody od pachatelů a jiné zdroje, z nichž se poskytuje odškodnění obětem. Jednou z nevýhod je, že pachatelé jsou často příliš chudí, takže částky, jimiž jsou schopni přispět, jsou zanedbatelné. Obtíže při hledání dalších zdrojů k poskytnutí odpovídajícího odškodnění a úhradě administrativních nákladů fondu mohou tento projekt činit v rozvojových zemích nereálným.

- g) **Podmíněný či odložený trest** představují opatření, která soud ukládá bez větších obtíží. Podmíněný trest, při kterém je uložen trest odnětí svobody, ovšem jeho výkon je odložen na zkušební dobu za podmínek stanovených soudem, je zjevně atraktivní alternativou trestu odnětí svobody. Hrozba odnětí svobody je učiněna (a registrována veřejností) a má snad odstrašující účinek, přičemž v ideálním případě výkon trestu odnětí svobody nebude muset být nařízen, protože odsouzený splní stanovené podmínky.

I podmíněné či odložené tresty jsou ve fázi realizace spojeny s určitými zvláštními administrativní požadavky. Nejsou-li splněny podmínky odkladu, administrativní struktura musí zajistit, aby byl výkon trestu odnětí svobody nařízen, včetně stanovení termínu jednání, na němž se rozhodne, zda byly podmínky porušeny. Ačkoliv se to může jevit relativně snadné, je v řízeních, kde se ukládá trest za následný trestný čin, zapotřebí určitá míra sofistikovanosti, pokud zároveň existuje důvod pro zrušení odkladu výkonu trestu. Administrativní struktura musí zajistit, aby, je-li to nezbytné, se soud dozvěděl o dřívějším podmíněném odsouzení, nebo se pokračovalo v dřívějším odloženém rozhodování o uložení trestu. U podmíněných trestů by však neměl být

²⁹ Tamtéž.

výkon trestu nařizován automaticky; příslušné orgány by měly v každém jednotlivém případě rozhodovat, zda je nařízení výkonu trestu vhodné.

Jsou-li podmínky odkladu uložení či výkonu trestu složitější, může být zapotřebí celý administrativní aparát k zajištění toho, aby se soud o porušení takových podmínek dozvěděl, a tak mohl rozhodnout o tom, zda nařídí výkon odloženého trestu či uložit trest, jehož uložení bylo předtím odloženo.

- h) **Probace a soudní dohled** nejsou vymezeny Tokijskými pravidly ani zmiňovány v oficiálním Komentáři k Pravidlům. To možná nepřekvapuje, protože probace bývá chápána různě. V řadě zemí spočívala historicky role probace téměř výlučně v oblasti sociální péče. Podrobit pachatele „probačnímu dohledu“ pouze znamenalo, že orgán sociální péče bude věnovat zvláštní pozornost sociálnímu zabezpečení a dalším potřebám pachatele. Ačkoliv tento stav v řadě zemí stále trvá, v jiných se probační služba vyvinula v instituci, jejímž hlavním úkolem je zajistit, aby pachatelé plnili povinnosti uložené soudem, týkající se toho, co musejí či nesmějí dělat, aby místo uvěznění mohli zůstat na svobodě. Tato „intenzivní probace“, jak bývá někdy označována,³⁰ může být součástí příkazu k probaci a může pomoci chránit oběti trestných činů před pachateli. Eventuálně může příkaz k probaci souviset s jinými opatřeními při ukládání trestů, jež se vykonávají v komunitě. Pro účely této příručky budeme charakterizovat probační službu jako státní orgán, jenž poskytuje systému trestní justice informace zejména v oblasti ukládání trestů, a/nebo sleduje, zda pachatelé plní podmínky jim uložených alternativních trestů, přičemž jim pomáhá s problémy, kterým mohou čelit.

Bez ohledu na význam přičítaný probaci, soud nemůže probaci nařídít, pokud neexistuje náležitá infrastruktura pro tuto službu. Probační služba musí soudu poskytnout informace, které potřebuje. Lze je pokládat za zprávy o sociálním šetření, které zmiňují Tokijská pravidla.³¹ Takové zprávy popisují poměry pachatelů, uvádějí podrobnosti o okolnostech z jejich života, potřebných pro pochopení důvodů jejich trestné činnosti, a doporučují alternativní opatření při ukládání trestů, jako je léčba závislostí na návykových látkách, jež mohou pomoci pachateli změnit chování, které spouští páchaní trestné činnosti. Musejí též obsahovat informace naznačující, jak si pachatel na svobodě poradí a jak se vypořádá s podmínkami či omezeními, které mu soud může zvažovat uložit.

Probační služba ale musí být především schopna realizovat soudní příkaz k probaci tím, že poskytne podporu a dohled nad dalšími podmínkami, jež soud uloží. To může zahrnovat výkon dalších alternativních opatření, jako je náhrada škody oběti, podmíněné či odložené tresty, a dokonce tresty obecně prospěšných prací či domácího vězení. Tokijská pravidla zmiňují soudní dohled ve stejném kontextu jako probaci. I když soudy nemohou vykonávat dohled přímo, mohou do této činnosti zapojit společenské organizace.

- i) **Trest obecně prospěšných prací** ukládá pachateli vykonat neplacenou práci v určeném časovém rozsahu nebo splnit určitý úkol. Jak napovídá jeho název, měl by představovat určitou službu komunitě. Před uložením takového trestu potřebuje soud spolehlivé informace, že je taková práce k dispozici pod náležitým dohledem. Rámeček nazvaný

³⁰ Viz N. Morris a M. Tonry, *Between Prison and Probation: Intermediate Punishments in a Rational Sentencing System*, Oxford University Press, New York, 1990.

³¹ Pravidlo 7.1 a oddíl 4.4 níže.

„Využití trestu obecně prospěšných prací při řešení řízení pod vlivem alkoholu“ obsahuje praktický příklad využití trestu obecně prospěšných prací.

Využití trestu obecně prospěšných prací při řešení řízení pod vlivem alkoholu

Thajský odbor probace v úzké spolupráci se soudy realizoval úspěšnou kampaň proti řízení pod vlivem alkoholu, dlouhodobé hlavní příčině dopravních nehod. V rámci této iniciativy osoby, jež řídily pod vlivem alkoholu, a které by byly za běžných okolností odsouzeny k trestu odnětí svobody na tři měsíce, byly místo toho odsouzeny k podmíněnému trestu s dohledem za současného uložení povinnosti odpracovat 24 hodin obecně prospěšných prací. Úřady vybraly druhy obecně prospěšných prací, vhodných k tomu, aby si pachatelé řídící pod vlivem alkoholu uvědomili, jaká zranění mohou způsobit sobě či jiným. Patřily mezi ně asistence obětem dopravních nehod, práce v nemocnicích a dobrovolnická práce v posádkách záchranné služby u dopravních nehod.

Odbor se usilovně snažil předat poselství kampaně veřejnosti. Kromě televizních reklam a krátkých filmů se některé známé osobnosti, jež byly odsouzeny za řízení pod vlivem alkoholu a podrobeny probačnímu dohledu, zúčastnily kampaně za snížení počtu úmrtí a zranění během doby dovolených. Toto úsilí přineslo i další prospěch. Průzkum organizace ABAC Poll nedávno v Bangkoku zjistil, že 91 % dotázaných občanů souhlasí s myšlenkou, že by osobám řídícím pod vlivem alkoholu měly být ukládány tresty obecně prospěšných prací. Na otázku, zda slyšeli o odboru probace, jenž byl kdysi nejméně známou institucí v rámci systému trestní justice, odpovědělo souhlasně 83 % respondentů, což představuje prudký nárůst oproti 48 % zjištěným v průzkumu z října 2000.

Poznámka: Pro více informací viz např. „Hospital duty for drink drivers“ in *Tha Nation*, 11. března 2005; „Drunk driving: Bars ought to lay on cars“ in *The Nation*, 10. dubna 2005 (<http://www.nationmultimedia.com>); „tough campaign launched against drink driving“ in the *Bangkok Post*, 17. prosince 2004 (<http://www.bangkokpost.com>).

Obecně prospěšné práce vyžadují přísný dohled nad tím, zda pachatel požadovanou práci vykonává, a zda není zneužíván či nucen k práci nad stanovený rozsah nebo v nepřijatelných podmínkách. V řadě zemí nesou odpovědnost za zajištění plnění uvedených podmínek probační služby či úředníci vykonávající odpovídající funkci.

Tokijská pravidla zdůrazňují význam zapojení veřejnosti do výkonu opatření nespojených s odnětím svobody,³² a trest obecně prospěšných může být vhodnou příležitostí pro zvážení takového zapojení. Občané mohou nabízet pachatelům pracovní příležitosti; neměli by ovšem při tom mít donucovací či disciplinární pravomoc. Kupříkladu neměli by činit konečná rozhodnutí o tom, že pachatel nevykonával trest obecně prospěšných prací v souladu s rozhodnutím soudu, protože takové rozhodnutí může předurčit, zda vůči pachateli budou učiněny další kroky. Rámeček nazvaný „Pomoc místním institucím obecně prospěšnou prací“ popisuje případovou studii zástupců komunity pomáhajících vytvářet pracovní příležitosti, jež slouží veřejnosti.

³² Pravidlo 17.

Pomoc místním institucím obecně prospěšnou prací

Na počátku devadesátých let úřady Zimbabwe ve snaze o snížení přeplněnosti věznic a o omezení rostoucích výdajů, spojených se zvyšující se vězeňskou populací, realizovaly průzkum za účelem zjištění profilu vězeňské populace. Průzkum ukázal, že zhruba 60 % vězňů vykonává trest odnětí svobody v délce do 6 měsíců, a plných 80 % vykonává trest odnětí svobody v délce do 12 měsíců, přičemž mnozí byli ve výkonu trestu navzdory tomu, že dostali možnost zaplatit peněžitý trest. Úřady tak poznaly, že většina těchto vězňů nepředstavovala nebezpečné pachatele, že většina neměla být odsouzena k pobytu ve vězení a že Zimbabwe potřebuje alternativní možnosti při ukládání trestů, zejména pro prvopachatele a mladistvé pachatele. Ministerstvo spravedlnosti připravilo právní úpravu, jež byla schválena v roce 1992 a novelizovala trestní řád tak, že soudům kromě jiných alternativních opatření umožnila ukládat jako trest též obecně prospěšné práce.

I když Zimbabwe nemá probační službu, byl projekt obecně prospěšných prací v roce 1994 zaveden prostřednictvím hierarchie národních, provinčních a okresních výborů, zcela na dobrovolné bázi, se zajištěnými finančními prostředky pro omezený počet pracovníků. Pro úspěch programu bylo klíčové zapojení místních občanů na úrovni okresních výborů, kde zástupci místních institucí nabízí příležitosti k obecně prospěšným pracím pro pachatele. Při absenci probačních úředníků tyto pobytové instituce, jako jsou kliniky, školy či nemocnice, žádají soud o přidělení pachatelů, jimž byl uložen trest obecně prospěšných prací, k výkonu práce do instituce. Smíří soudci ukládají pachatelům povinnost vykonat určitý počet hodin obecně prospěšných prací, jež vychází z právní úpravy, která se pohybuje od 35 do nejvýše 420 hodin, což je přibližný ekvivalent trestu odnětí svobody od 1 do 12 měsíců. Úředníci pro obecně prospěšné práce sledují výkon trestu a oznamují porušení soudu. Přibližně 91 % z 18.000 odsouzených k trestu obecně prospěšných prací s dohledem v prvních čtyřech letech programu trest úspěšně vykonalo, přičemž první výsledky naznačují mnohem nižší míru recidivy. Náklady na projekt činí 20 USD na osobu měsíčně, což představuje něco mezi pětinou a šestinou odhadovaných nákladů na uvěznění pachatele na dobu jednoho měsíce.

Díky jeho úspěchu a zčásti také vzhledem k tomu, že projekt obecně prospěšných prací odráží tradičnější přístup ke spravedlnosti, spočívající v obecně prospěšné práci a odškodnění, přijalo model obecně prospěšných prací Zimbabwe také několik dalších afrických zemí.*

* Viz „The Zimbabwe Community Service Scheme”, soudce Paddington Garwe, text příspěvku na Beyond Prisons Symposium – Kingston, Ontario, Kanada, březen 1998 na webových stránkách Canada Correctional Service: http://www.csc-scc.gc.ca/text/forum/bprisons/speeches/10_e.shtml; „Community Service in Practice”, Penal Reform International, 1997, na webových stránkách Governance and Social Development Resource Centre: <http://www.gsdrc.org/docs/open/SSAJ27.pdf>.

- j) **Příkaz k docházení do prezenčního centra**, zařízení, kde pachatel tráví den a večer se vrací domů. Prezenční centra, známá též jako centra denního hlášení, mohou představovat centralizované místo pro množství terapeutických intervencí. Řada pachatelů velmi potřebuje terapii či léčbu, z nichž v mnoha zemích je hlavní potřebou léčba drogových závislostí. (Viz oddíl o drogových soudech, kapitola 6, oddíl 6.3, „Zvláštní kategorie, pachatelé trestných činů souvisejících s drogami“.) Další programy, které taková centra mohou nabízet, se pohybují od zvládnutí hněvu po nácvik dovedností. Pachatelé zpravidla spíše na takové programy reagují pozitivně, jsou-li realizovány v relativní svobodě prezenčních center v komunitě než ve vězeňském prostředí.

Využívání prezenčních center ze strany soudů předpokládá především investice dané země do infrastruktury prezenčních center, jež nabízejí okruh programů, určených jako nezbytné. Soudci musejí být pravidelně a aktuálně informováni o tom, co taková centra nabízejí, zda jsou v programech volná místa, zda jsou programy plné nebo zda mají pořadníky, jakož i co je k dispozici v konkrétní obci. A konečně, aby mohli konkrétnímu pachateli uložit docházku do centra, potřebují soudci konkrétní informace o pachateli a jeho potřebách, což může kromě šetření o pachatelově sociální minulosti vyžadovat též lékařský a/nebo psychologický posudek. (Viz níže zprávu o sociálním šetření)

- k) **Domácí vězení** je relativně přísný trest, ale stále méně omezující než trest odnětí svobody. Bydliště pachatelů se významně odlišují. V některých zemích řada z nich žije na ulici, jiní ve značně stísněných podmínkách. Je-li domácí vězení uloženo na celých 24 hodin denně, může pro mnoho pachatelových spolubydlících představovat nesnesitelnou zátěž. Znamenalo by též, že se pachatelův domov stane jeho vězením, s tou výjimkou, že narozdíl od věznice bude sám odpovědný za uspokojování svých základních potřeb. Různé typy elektronického sledování, zmíněné níže, mohou dále zvyšovat tvrdost domácího vězení.

Aby zabránil excesům, může soud omezit dobu domácího vězení. To by mohlo kupříkladu umožnit pachateli zůstat během dne výdělečně činným a zároveň ho udržet v jeho bydlišti v noci. S pomocí kvalitních informací by soud měl být schopen odlišit případy, kdy lze domácí vězení uložit, aniž by došlo k příliš závažnému narušení života ostatních obyvatel téhož příbytku. V souladu s tím také může upravit opatření pro výkon trestu.

- l) **Jiné druhy neinstitucionálních opatření** umožňují Tokijská pravidla. Poskytují státům prostor pro tvorbu nových druhů neinstitucionálních postupů, či pro obnovu obyčejových alternativ, jež se přestaly využívat. Taková alternativní opatření nesmějí porušovat standardy ochrany základních lidských práv. Měla by též být jasně upravena zákonem.
- m) **Kombinace výše uvedených opatření** představuje vyjádření logické skutečnosti, že soud není omezen na uložení jen jediného opatření. V praxi často soudy ukládají soubor opatření, jež se mohou vztahovat k více než jedné kategorii. Důležitým principem je, že celkový punitivní účinek by neměl být nepřiměřený.

4.4 Požadavky na infrastrukturu v souvislosti s alternativními způsoby trestání

Aby soudy byly schopny vybírat z více alternativních opatření, potřebují značné množství informací. Za tímto účelem Tokijská pravidla³³ stanoví, aby soudy měly k dispozici konkrétně „zprávy o sociálním šetření“³⁴ („*social inquiry reports*“). Pravidla předpokládají oficiální zprávy od „příslušného k tomu oprávněného úředníka či orgánu“. Pravidlo 7 uvádí, že by takové zprávy měly obsahovat jak informace o pachateli, tak i „doporučení, jež se vztahují k procesu ukládání trestů“. V řadě zemí však takové oficiální zprávy nemusejí být k

³³ Pravidlo 7.1.

³⁴ Zprávy o sociálním šetření, známé též jako zprávy před rozhodnutím, obsahující popis poměrů pachatelů a okolností jejich života, jež jsou důležité pro pochopení důvodů jejich trestné činnosti, mají mít soudy k dispozici než uloží trest. Takové zprávy mohou rovněž obsahovat doporučení alternativních způsobů trestání.

dispozici. To neznámá, že nelze k tomuto účelu využít jiné zdroje informací, jestliže naplňují standardy pravidel dokazování pokud jde o přesnost a spolehlivost. I doporučení mohou být získána z jiných zdrojů, ovšem soud musí taková doporučení posuzovat o to pečlivěji aby zajistil, že budou seriózní a objektivní.

Podobně výkon některých, i když ne všech, alternativních opatření vyžaduje určitou infrastrukturu na svobodě. Může ji poskytovat specializovaný orgán, jako je probační služba, jenž může mít svou roli při výkonu několika již zmíněných alternativních opatření. Lze též využít jiné oficiální struktury, jako je policie, pro které působnost při výkonu daných opatření by byla jen jednou z mnoha působností.

Moderní vývoj zahrnuje stále větší využívání technologie k monitorování výkonu alternativních opatření. Pachatelé mohou mít kupříkladu povinnost se pravidelně telefonicky hlásit z domova a tím dokládat, že plní podmínky trestu domácího vězení. Mohou mít dokonce k telefonu připojeno zařízení, jež při hovoru měří, zda požili alkoholický nápoj.

Elektronickým dohledem nad pachateli ke snížení počtu trestů odnětí svobody

Švédsko přijalo systém intenzivního dohledu prostřednictvím elektronického dohledu (ISEM) v průběhu devadesátých let. Na žádost pachatele mohou vězeňské orgány změnit trest odnětí svobody v délce do tří měsíců na elektronické sledování. Počet dní pod elektronickým dohledem je stanoven v poměru 1:1 vůči počtu dní, jež by pachatel strávil ve výkonu trestu odnětí svobody. V roce 2001 rozšířilo Švédsko využití elektronického dohledu na prostředek předčasného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody; o čtyři roky později zavedlo tuto možnost jako trvalou. Všichni pachatelé ve výkonu trestu odnětí svobody v délce nejméně 1,5 roku mohou žádat, aby poslední čtyři měsíce vykonali ve formě elektronického sledování. V roce 2005 švédské orgány také prodloužily možnou dobu aplikace elektronického sledování ze tří měsíců na šest.

V rámci tohoto programu elektronického sledování je pachatel v domácím vězení, s výjimkou doby, po kterou mu probační služba umožní výkon zaměstnání, studium, zdravotní péči či účast v terapeutických programech. Probační služba sestavuje podrobný plán. Sledování probíhá v zásadě prostřednictvím elektronického sledovacího zařízení. Kromě toho vykonávají úřady neohlášené návštěvy v bydlišti pachatele, a odsouzený se musí nejméně jednou týdně dostavit na probační službu a účastnit se stanovených programů.

Počet trestů odnětí svobody změněných na elektronické sledování rychle vzrostl na 4000 ročně v roce 1998. Od té doby počet klesl na přibližně 2500 ročně. Důvodem je zejména kombinace podmíněného trestu a trestu obecně prospěšných prací, jež nahradila část krátkodobých trestů odnětí svobody.

Celkově je švédská zkušenost pozitivní. Ačkoliv pachatelé odsouzení k elektronickému sledování a členové jejich rodin pociťují některá z omezení, jež přináší ISEM, jako stresující a ohrožující jejich osobní integritu, vnímají zároveň omezení představovaná vězením jako mnohem méně přitažlivá. Elektronické sledování jako nápravný prostředek je významně levnější než vězení. Přináší též značné ekonomické výhody všem stranám, neboť odsouzený může zpravidla nadále pracovat ve svém běžném zaměstnání.

Pramen: Pro více informací: Intensiv-övervakning med elektronisk kontroll Brå-rapporter 1999:4. Electronic tagging in Sweden – Report from a trial project conducted between 2001 and 2004. Brå rapporter 2005:8.

Elektronické sledování se stále více využívá nejen ke sledování pohybu osob v předsoudním stadiu řízení, ale též jako prostředek výkonu celé řady trestů vykonávaných na

svobodě.³⁵ V některých zemích je jeho využívání k tomuto druhému účelu kontroverzní. Pozitivní je, že představuje účinný způsob sledování pachatele, který vykonává svůj trest na svobodě. Šetří též náklady na personál a brání potenciálním konfrontacím s pachatelem.

Existují však i další aspekty. Technologie mohou být nákladné. V méně rozvinutých zemích nemusí být využití elektronického sledování možné, neboť zde chybí technická infrastruktura pro jeho výkon. V jiných zemích povedou technické obtíže k tomu, že elektronické sledování bude představovat řešení pro některé pachatele, ale nikoliv pro jiné. To může vyústit v nespravedlivou diskriminaci. (Totéž platí pro jiná technologická řešení, jako jsou ta, jež vyžadují použití pevné telefonní linky, což může diskriminovat pachatele, kteří k takové lince nemají přístup.)

V každém případě by byl více žádoucí dohled vykonávaný lidskými bytostmi než přístroji. V řadě rozvojových zemí, kde je levná pracovní síla, může být dokonce ekonomičtější zaměstnat takové kontrolory než vybudovat a udržovat složité technologické zařízení nezbytné pro elektronické sledování. Podstatnější je případná námitka, že nasazení elektronického náramku pachateli je zásahem do soukromí, pokud ne do lidské důstojnosti, jenž je sám o sobě trestem a nikoliv pouhou metodou pro zajištění plnění dalších podmínek. Technologický pokrok, jako je větší využívání mobilních telefonů jako prostředků sledování, může v budoucnu některé z těchto problémů zmírnit.

4.5 Výběr alternativ k odnětí svobody ve stadiu ukládání trestu

Tokijská pravidla se cílem ukládání trestů zabývají pouze obecně. Pravidlo 3.2 stanoví: „Výběr opatření nespojených s odnětím svobody bude založen na posouzení stanovených kritérií s ohledem na povahu a závažnost trestného činu, na osobnost a poměry pachatele, na účel trestání a na práva obětí.“

Soudy mohou realizovat využívání alternativních opatření způsobem, který naplňuje tyto různé cíle ukládání trestů, přinejmenším do určité míry. Platí to zejména tehdy, pokud má trest nespojený s odnětím svobody zřejmě obdobný punitivní účinek, jehož by se jinak soudce snažil dosáhnout pomocí trestu odnětí svobody. Ti, kdo zdůrazňují, že hlavním účelem trestání je odplata vůči pachatelům, se s tímto problémem vypořádávají tak, že rozdělují tresty podle jejich sankčního dopadu. Zjistili, že punitivní dopad některých trestů spojených s odnětím svobody se překrývá s dopadem řady trestů s odnětím svobody nespojených. (Různé tresty nespojené s odnětím svobody, jako vysoké denní pokuty a doba výkonu intenzivní probace, kupříkladu, se mohou též překrývat.) Typicky to platí zejména pro trestné činy střední závažnosti; velmi závažné trestné činy jsou zpravidla trestány odnětím svobody, zatímco méně závažné trestné činy k trestu odnětí svobody nevedou. U trestných činů ve středním pásmu závažnosti lze nejlépe využít tresty nespojené s odnětím svobody. Vzhledem k pravidlům hledání alternativ k uvěznění, měly by být ukládány místo trestu odnětí svobody v každém vhodném případě.

³⁵ Viz Mike Nellis, „Electronic monitoring and the community supervision of offenders” in Anthony Bottoms, Sue Rex and Gwen Robinson (eds.), *Alternatives to Prison: Options for an insecure society*, Willan, Cullumpton 2004, str. 224 - 247; Annesley K. Schmidt „Electronic Monitoring in the United States” in Zvekić op. cit. str. 363 - 383.

V praxi je obtížné zajistit, aby k tomu docházelo v nejvyšší možné míře. Jednou z možností je prostřednictvím legislativy uložit soudcům, aby ukládali tresty nespojené s odnětím svobody ve všech případech, kdy by přicházelo v úvahu uložení krátkodobého trestu odnětí svobody, tj. trestu odnětí svobody o výměře do šesti měsíců. V řadě zemí bylo touto strategií dosaženo dobrých výsledků. Příklad takového využití je uveden v rámečku nazvaném „Obecně prospěšné práce nahrazují krátkodobé tresty odnětí svobody“.

Obecně prospěšné práce nahrazují krátkodobé tresty odnětí svobody

Trest obecně prospěšných prací byl do finského trestního práva zaveden v průběhu devadesátých let a ukládá se v případech, kdy přichází v úvahu uložení nepodmíněného (nikoliv podmíněného či odloženého) trestu odnětí svobody o výměře do osmi měsíců. Aby bylo zajištěno, že trest obecně prospěšných prací bude skutečně využíván namísto nepodmíněného trestu odnětí svobody, byl přijat dvoufázový postup.

Nejprve má soud rozhodnout o uložení trestu v souladu s běžnými zásadami a kritérii pro ukládání trestů, bez ohledu na možnost trestu obecně prospěšných prací. Je-li výsledkem nepodmíněný trest odnětí svobody, soud musí v rozhodnutí určit jak druh trestu, tak i výměru trestu odnětí svobody. Poté může soud za určitých podmínek, podrobněji stanovených zákonem, přeměnit trest odnětí svobody na trest obecně prospěšných prací.

Výměra trestu obecně prospěšných prací se pohybuje mezi 20 a 200 hodinami. Při přeměně trestu odnětí svobody na trest obecně prospěšných prací odpovídá jeden den odnětí svobody jedné hodině obecně prospěšných prací. Tudíž dva měsíce trestu odnětí svobody lze přeměnit na přibližně 60 hodin obecně prospěšných prací. Jsou-li porušeny podmínky trestu obecně prospěšných prací, soud zpravidla uloží trest odnětí svobody.

Záměrem finské právní úpravy bylo, aby byl trest obecně prospěšných prací využíván pouze v případech, kdy by pachatelé byl jinak uložen nepodmíněný trest odnětí svobody, nikoliv rozšiřování sítě tak, aby se do ní dostali i pachatelé, kterým by jinak trest této úrovně uložen nebyl. Tohoto cíle bylo dosaženo. V prvních několika letech po přijetí právní úpravy zavádějící tento nový trest bylo ročně ukládáno zhruba 3500 trestů obecně prospěšných prací, které nahradily přibližně 35 % trestů odnětí svobody o výměře do osmi měsíců. To odpovídá snížení denní vězeňské populace o přibližně 400 až 500 vězňů (10 – 15 % vězeňské populace). Na svém vrcholu se počet uložených trestů obecně prospěšných prací vyšplhal na 4000 ročně. Zároveň klesl počet uložených trestů odnětí svobody z přibližně 10.000 na 6000 ročně.

Pramen: Pro více informací: viz Tapio Lappi-Seppälä, „Sentencing and Punishment in Finland: The Decline of the Repressive Ideal.” in *Sentencing and Sanctions in Western Countries*, editoři Michael Tonry a Richard Frase, New York: Oxford University Press, 2001.

Pokud však soudci nepokládají alternativy nespojené s odnětím svobody za realistickou možnost, existuje riziko, že budou reagovat ukládáním trestů odnětí svobody o výměře těsně přesahující zákonnou hranici, například trest o výměře osmi měsíců a jednoho dne v případě právní úpravy popsané ve výše uvedené případové studii, což takové opatření učiní kontraproduktivním. Nejlepší obranou proti tomu je stálý důraz na zdrženlivé využívání trestu odnětí svobody a jejich zastupitelnost smysluplnými alternativními tresty u trestných činů střední závažnosti. Níže uvedený rámeček nabízí praktický příklad alternativního trestu, který si získal důvěru.

Peněžitý trest jako alternativa krátkodobých trestů odnětí svobody

V roce 1969 Spolková republika Německo novelizovala svůj trestní zákon s cílem snížit míru využívání opatření spojených s odnětím svobody. Za tím účelem omezila využívání krátkodobých trestů odnětí svobody. Do dnešní doby současný německý trestní zákon silně omezuje možnost ukládání trestů odnětí svobody o výměře do šesti měsíců, když soudci musejí zvláště odůvodňovat, proč takový trest uloží.

V důsledku toho se soudy přiklonily k nahrazení krátkodobých trestů odnětí svobody tresty alternativními a, což bylo stejně důležité, začaly ukládat delší tresty odnětí svobody. Peněžitý trest se stal nejvýznamnějším alternativním trestem po přijetí systému denních pokut v roce 1969. Systém denních pokut zvýšil počty i důvěryhodnost peněžitých trestů, tak jako tomu bylo ve skandinávských zemích, jež tento systém původně vypracovaly.

Používání peněžitého trestu patřilo mezi hlavní faktory, jež vysvětlovaly radikální pokles ročně ukládaných krátkodobých trestů odnětí svobody. V roce 1968 soudy uložily celkem 119.000 trestů odnětí svobody o výměře do devíti měsíců. Do roku 1976 tento počet klesl na 19.000. V průběhu téže doby vzrostlo využití peněžitého trestu z 360.000 na 490.000. Větší využívání podmíněných trestů umožnilo soudům v následujících letech udržet počet trestů odnětí svobody stabilní navzdory strmému nárůstu kriminality mezi koncem šedesátých a počátkem devadesátých let.

Pramen: Pro více informací: Thomas Weigend, „Sentencing and Punishment in Germany” in *Sentencing and Sanctions in Western Countries*, editoři Michael Tonry a Richard Frase, New York: Oxford University Press, 2001.

Rovněž tradiční postupy mohou sloužit jako model alternativního ukládání trestů:

Zohlednění tradičních alternativ: skupinové projednávání deliktu

Skupinové projednávání deliktu (*circle sentencing*) využívá tradiční domorodé ozdravné postupy a proces usmíření, odškodnění a nápravy škod, za účelem řešení potřeb obětí a pachatelů, jejich rodin a komunity. Skupinové projednávání deliktu má počátek v několika yukonských společenstvích.

Při skupinovém projednávání deliktu sedí účastníci – soudce, obhájce, žalobce, policie, oběť/pachatel a rodina, a zástupci komunity – naproti sobě v kruhu. Diskuse je zaměřena na nalezení shody o nejlepší způsobu řešení případu, s ohledem na potřebu chránit komunitu a na nápravu a potrestání pachatele.

Skupinové projednání deliktu je zaměřeno zejména na ty pachatele, kteří přiznávají vinu. I když tito pachatelé mohou přesto skončit ve vězení, je k dispozici mnoho jiných sankcí, jako třeba obecně prospěšné práce.

Skupinové projednání deliktu se znatelně liší od běžného soudního řízení. Zaměřuje se, kupříkladu, spíše na proces nalezení trestu než na trest samotný, a pomáhá urovnat vztahy mezi stranami. Hledí spíše na současnost a budoucnost než na v minulosti spáchaný trestný čin, a věnuje se širěji, více holistickým způsobem, jednotlivým aspektům chování.

Pramen: C. T. Griffiths, Canadian Criminal Justice: A Primer, třetí vydání, vydalo nakladatelství Thomson Nelson (2006).

Vzhledem k tomu, že důvodem úvah o trestech nespojených s odnětím svobody v této příručce je záměr vytvořit reálné alternativy k uvěznění, musí být pozornost věnována rovněž postupu pro případ, jestliže pachatel nesplní podmínky sankce nespojené s odnětím svobody. Pokud je kupříkladu uložen peněžitý trest o výměře přesahující možnosti pachatele a sankcí za nezaplacení peněžitého trestu je automaticky odnětí svobody, pak peněžitý trest ve skutečnosti alternativním trestem není.

Tresty nespojené s odnětím svobody by měly být upraveny tak, aby se tomuto výsledku zabránilo. Lze kupříkladu umožnit splácení peněžitého trestu ve splátkách, nebo může trest obecně prospěšných prací poskytovat určitou pružnost v tom, kolik hodin musí pachatel odpracovat každý týden.

Nejdůležitější je, že odnětí svobody by nemělo být automatickou sankcí za nesplnění podmínek trestu nespojeného s odnětím svobody.³⁶ Pokud kupříkladu pachatel nesplní zcela podmínky trestu obecně prospěšných prací nebo neuhradí poškozenému v plné výši škodu, jejíž náhrada mu byla uložena, mělo by být nařízeno jednání, na kterém by měly být zjištěny důvody nesplnění podmínek. Při rozhodování o dalším postupu vůči pachateli je třeba částečné splnění zohlednit jako úměrně pozitivní faktor. Následovat nemusí nutně trest odnětí svobody, ale měla by být pečlivě zvážena možnost nahradit původní trest nespojený s odnětím svobody jiným takovým trestem, který naplní účel, sledovaný uložením původního trestu.³⁷

A konečně, při zvažování zavedení trestů nespojených s odnětím svobody je třeba připomenout trvalé riziko, že tresty zamýšlené jako alternativy trestu odnětí svobody nebudou pro tento účel využívány. Místo toho mohou být ukládány jako další tresty v případech, kdy by uložení trestu odnětí svobody v první řadě nebylo skutečně zvažováno, a tím mohou rozšiřovat síť sociální kontroly v pravomoci systému trestní justice. Ve smyslu principu zdrženlivosti při ukládání trestů je to obecně nežádoucí situace a je třeba učinit opatření, která jejímu vzniku zabrání.

4.6 Kdo by měl jednat?

Klíčové je zapojení následujících jednotlivců a skupin:

Soudci a soudy, což jsou pojmy, které v této části používáme jako zaměnitelné, jsou hlavními aktéry pro využívání trestů, jež jsou alternativami trestu odnětí svobody. Musejí zvažovat možnost uložení alternativních opatření ve všech případech, kdy je to možné, a je-li trest odnětí svobody nezbytný, ukládat ho v co nejkratší výměře.

³⁶ Pravidlo 14.1 Tokijských pravidel.

³⁷ Pravidlo 14.3.

Zákonodárci musejí vytvořit právní rámec ukládání trestů, který obsahuje alternativní opatření a podporuje zdrženlivé užívání trestu odnětí svobody.

Úřednický aparát pomáhá vytvářet vhodná alternativní opatření. Některé alternativy vyžadují komplexní administrativní infrastrukturu, než je mohou soudci začít používat.

Probační úředníci musejí vyvíjet setrvalou činnost, aby přesvědčili soudce – a veřejnost – o tom, že alternativní tresty, které ukládají, budou náležitě vykonány.

Zástupci veřejnosti pomáhají přesvědčit občany, aby akceptovali pachatele, vykonávající tresty v jejich středu, a pobízejí je, aby při výkonu takových trestů pomáhali.

Dobrovolníci mohou rovněž pomáhat se zaváděním trestů vykonávaných na svobodě. Tokijská pravidla to zdůrazňují v ustanoveních o školení dobrovolníků a jejich náhradách. Vyzývají též k jejich veřejnému uznání. Jak však poznamenává oficiální komentář k Tokijským pravidlům: „Mělo by však být jasné, že dobrovolníci nejsou zaměstnáváni proto, aby odváděli práci, kterou by měli vykonávat profesionální pracovníci plně odpovědní implementujícímu orgánu.“³⁸

³⁸ Komentář k Pravidlu 19 Tokijských pravidel.

5. Předčasné propuštění z výkonu trestu

5.1 Formy předčasného propuštění z výkonu trestu

Předčasné propuštění z výkonu trestu má potenciálně značný praktický význam při snižování počtu vězňených osob a při zajišťování toho, aby byl trest odnětí svobody užíván v co nejmenší míře.

Většina zemí světa má k dispozici mechanismy, jež umožňují propuštění odsouzených dříve, než vykonají celý trest odnětí svobody, ovšem nejsou vždy pokládány za alternativy trestu odnětí svobody. Některé z forem předčasného propuštění z výkonu trestu, jako je parole, se v rozvojových zemích často neužívají z důvodu nedostatku prostředků.

Strategie přípravy takových alternativ se musí snažit o začlenění těchto mechanismů, neboť předčasné propuštění z výkonu trestu má potenciálně značný praktický význam při snižování počtu vězňených osob a při zajišťování toho, aby byl trest odnětí svobody užíván v co nejmenší míře. Je však třeba dbát na to, aby nedocházelo ke zneužití pravomoci rozhodovat o předčasném propuštění z výkonu trestu.

Předčasné propuštění z výkonu trestu může mít řadu forem. Patří mezi ně různá opatření od úlev v rámci vězeňského režimu, jež umožňují odsouzenému omezený přístup ke svobodné společnosti, přes podmíněné propuštění na svobodu, až po předčasné nepodmíněné propuštění z výkonu trestu. Pouze podmíněné propuštění na svobodu má skutečně povahu jakési náhrady místo trestu odnětí svobody, ale všechny tyto postupy se vztahují k širšímu účelu snižování míry využívání uvěznění. Také Tokijská pravidla zaujímají k této otázce široký přístup. Oficiální Komentář k Tokijským pravidlům uvádí, že Pravidla, týkající se stadia po uložení trestu, se zabývají „opatřeními ke snížení délky trestů odnětí svobody či k poskytnutí alternativ pro výkon trestů odnětí svobody.“³⁹ Pravidlo 9.2 vypočítává „opatření ve stadiu po uložení trestu“, jež by měla být pro dosažení uvedených cílů k dispozici. Jedná se o:

- Přerušování výkonu trestu (*furlough*) a domy na půl cesty;
- Zaměstnání či studium mimo věznic;
- Různé formy parole;
- Upuštění od výkonu zbytku trestu (*remission*); a
- Milost.

První dvě z uvedených opatření nejsou v pravém slova smyslu alternativami trestu odnětí svobody. Odsouzení, jimž je přerušeno trest, tj. mohou v průběhu výkonu trestu na určitou krátkou dobu opustit věznic, nebo kteří žijí před propuštěním na svobodu v domech na půl cesty, zůstávají ve smyslu zákona vězni a podléhají pravidlům vězeňské disciplíny. Podobně odsouzení, kteří mohou dočasně opustit věznic za účelem práce či studia, neztrácejí svůj status „vězně“. Uvedená opatření jsou cenná v tom, že pomáhají odsouzeným se napravit a usnadňují jejich návrat do společnosti. Pro příklad odsouzených, žijících ve věznicích s otevřeným režimem, viz rámeček níže.

³⁹ Komentář k Pravidlu 9 Tokijských pravidel.

Mimo zdi: věznice s otevřeným režimem

Odsouzení ve věku mezi 30 a 46 lety, kteří vykonávají trest odnětí svobody v indickém státě Radžastán, mohou být po výkonu jedné třetiny (včetně upuštění od výkonu zbytku trestu) svého trestu, za což se v případě trestu odnětí svobody na doživotí pokládá sedm let, přemístěni do vězeňského tábora s otevřeným režimem v Sanganeru. Příslušné orgány musejí kromě toho posoudit, zda odsouzení splňují stanovená kritéria, mezi něž patří, že netrpí duševní ani tělesnou slabostí, chovali se vězení řádně, a jsou občany Radžastánu. Mnozí z nich se dopustili vraždy, ovšem nájemní vrazi vybráni být nemohou.

Jakmile jsou ve vězeňském táboře, budují si tito odsouzení svá vlastní obydlí, v nichž žijí se svými rodinami, jež mají možnost se k nim připojit. Jejich děti navštěvují místní školu. Odsouzení obdělávají půdu v táboře, vykonávají veřejně prospěšnou práci, samostatnou výdělečnou činnost, nebo pracují pro zaměstnavatele zvenčí. Vykonávají nad tábořem samosprávu prostřednictvím volené rady obecních starších, s několika úředníky tábora, kteří se zaměřují na podporu zaměstnání a další záležitosti, nikoliv na ostrahu. Odsouzeným bývá upuštěno od výkonu zbytku trestu a po jeho výkonu jsou propuštěni. Uvedený model se využívá i v jiných indických státech a přitahuje i regionální pozornost.

Pramen: Viz Khushal I. Vibhute, „Open Peno-correctional Institutions in India: A Review of Fiftyfive Years”, Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, březen 2006; „Jailhouse Rocks”, The Telegraph, 5. září 2004, Kalkata; „A Village in a Village”, the Deccan Herald, 28. březen 2004, Bangalore.

Tak jako v případě alternativních trestů nedefinují Tokijská pravidla ani jednotlivá opatření, která vypočítávají pro stadium po uložení trestu. Následující část je pokusem o podrobnější vymezení každé z uvedených kategorií:

Různé formy parole: Pojem „parole“ se ve všech systémech trestní justice nenachází; přednost často dostává výraz „podmíněné propuštění“. Podmíněné propuštění nicméně má v rozdílných zemích různý význam. V některých z nich znamená podmíněné propuštění pouze to, že je odsouzený propuštěn za obvyklé podmínky dodržování všech právních předpisů a případně udržování pravidelného kontaktu s úřady. V jiných bývá podmíněné propuštění omezeno na propuštění odsouzených s individuálně stanovenými podmínkami pro dobu po propuštění, což vylučuje případy, kdy je jedinou standardně stanovenou podmínkou, aby pachatel dodržoval všechny právní předpisy, a případně i ty, kdy jsou podmínky stanovovány automaticky.

V řadě zemí světa jsou nicméně jedinými ukládanými podmínkami, aby pachatel nespáchal další trestný čin během doby odpovídající zbytku trestu a/nebo aby se pravidelně hlásil úřadům. Jsou to také jediné podmínky, které jsou některé země realisticky schopny vynutit. Nevýhodou těchto podmínek je, že se nevztahují konkrétně k potřebám jednotlivého pachatele a mohou mu tak méně pomoci při přechodu z věznice do zákonů dbalého života na svobodě.

Vzhledem k těmto rozdílům budeme paroli (či podmíněné propuštění) definovat jako propuštění pachatele za podmínek, jež jsou stanoveny před propuštěním a které zůstávají v účinnosti, pokud nedojde k jejich změně, až do uplynutí celkové doby trestu.

Podmíněné propuštění může být obligatorní, pokud k němu dochází automaticky po vykonání minimální doby nebo stanovené části trestu, nebo může být fakultativní, pokud je třeba o podmíněném propuštění odsouzeného rozhodnout. V zemích, kde se o paroli

rozhoduje jen na základě žádosti odsouzených, by měli být odsouzení vedeni k tomu, aby žádosti podávali.

Upuštění od výkonu zbytku trestu, při kterém je odsouzený před uplynutím trestu propuštěn bezpodmínečně, představuje formu nepodmíněného propuštění. K upuštění od výkonu zbytku trestu dochází zpravidla automaticky poté, co pachatel vykoná stanovenou část trestu, ale může se též jednat o stanovenou dobu, která se od výměry trestu odečítá. Někdy dochází k upuštění od výkonu zbytku trestu za podmínky řádného chování ve věznici. Může být omezeno nebo zčásti či zcela odepřeno, jestliže se odsouzený nechová řádně nebo se dopustí kázeňského deliktu.

Milost, jež zpravidla znamená propuštění po zrušení odsouzení či výroku o trestu, je rovněž formou nepodmíněného propuštění. Jedná se obvykle o akt milosti a slitování ze strany hlavy státu. Milost mívá dvě formy. Při první z nich je v důsledku milosti odsouzený propuštěn a výrok o vině a trestu je zcela zrušen. Druhá forma, známá též jako amnestie, zkracuje termín pro propuštění pachatele či určité skupiny pachatelů. Rovněž amnestii vyhlašuje hlava státu. Uvedená terminologie nicméně není pevně daná a termíny milost a amnestie se zaměňují.

Některé země zvažují rozsáhlé programy předčasného propuštění. Praktický příklad ukazuje rámeček níže.

Nigérie propustí na svobodu polovinu svých vězňů

Až 25.000 lidí, včetně nemocných, přestárlých a trpících virem HIV, bude propuštěno, oznámil ministr spravedlnosti Bayo Ojo.

Propuštění se bude vztahovat též na ty, kdo jsou ve vazbě již delší dobu, než jaká by mohla být výměra trestu, jenž jim hrozí, a ti, jejichž spisy úřady ztratily.

Zpravodajové uvádějí, že řada lidí čeká až deset let, často v hrozných podmínkách, než se jejich případ dostane před soud.

Skupiny zabývající se ochranou lidských práv tvrdí, že úmrtnost vězňů v podmínkách přeplněnosti a nedostatečné hygieny je nepříjemně vysoká.

„Problém vězňů ve vazbě se stal v Nigérii endemickým problémem ... Podmínky ve věznicích jsou prostě strašné. Tyto podmínky vylučují podstatu věznění, jíž je náprava,“ uvedl p. Ojo.

V současnosti je v 227 věznicích po celé Nigérii umístěno 40.444 vězňů.

Zhruba 65 % z nich je ve výkonu vazby.

Vláda vybuduje šest „domů na půli cesty“, v nichž by se propouštěným mělo dostat vzdělání a průpravy, řekl p. Ojo.

„Doufáme, že do ukončení tohoto procesu se počet vězňů sníží na přibližně 15.000 – 20.000,“ oznámil p. Ojo na tiskové konferenci.

Pramen: BBC NEWS: <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/africa/4583282.stm>, 2006/01/05, 09:59:40 GMT/.

5.2 Předčasné propuštění z výkonu trestu: problémy a odpovědi

Třebaže předčasné propuštění, v jakékoliv podobě, snižuje vězeňskou populaci, setkává se s řadou problémů. Nikoliv všechny z nich se stejně intenzivně vztahují na všechny formy předčasného propuštění.

Problém: Předčasné propuštění podryvá autoritu soudu, který uložil trest, a tím i důvěru veřejnosti, neboť v jeho důsledku pachatel vykonává jiný trest, než mu byl veřejně uložen.

Príslušné orgány musejí všem, kdo se o to zajímají, jasně vysvětlit, že rozhodnutí o trestu zahrnuje možnost předčasného propuštění. Musejí otevřeně formulovat důvody takového propuštění a za jakých podmínek k němu dochází. Měly by tuto otázku vysvětlit v době ukládání trestu, kdy je pozornost veřejnosti nejvíce upřena na spravedlnost trestu. Pachatelé by se také měli brzy dozvědět, co musejí dělat, aby mohli být podmíněně propuštěni a jak se musejí chovat, aby se nezbavili možnosti takového propuštění.

Problém: Podmíněné propuštění snižuje ochranu, kterou trest odnětí svobody poskytuje, alespoň dočasně, veřejnosti před pachateli, kteří jsou uvězněni.

Převážná většina pachatelů je propouštěna v určitém stadiu. Plánované podmíněné propuštění, jež usnadňuje jejich integraci do společnosti, poskytuje veřejnosti vyšší ochranu, protože snižuje pravděpodobnost, že bývalí pachatelé budou pokračovat v trestné činnosti.

Také omezení, ukládaná potenciálně nebezpečným pachatelům na dobu po propuštění na svobodu, mohou pomoci veřejnost uklidnit. Tento způsob však vyžaduje pečlivé vyvažování zájmů. Omezení, jež může veřejnost shledávat nezbytnými, nemusí být těmi, které pachateli nejlépe umožní návrat do společnosti. To platí zejména tehdy, pokud omezení trvají i po uplynutí doby původně uloženého trestu. Taková omezení již nejsou nadále alternativou trestu odnětí svobody, ale další zátěží pro pachatele, který již celý svůj trest vykonal. Pokud právní úprava taková další omezení umožňuje, měly by je soudy ukládat jen vysoce nebezpečným pachatelům a jen na nejkratší možnou dobu.

Poblém: Předčasné propuštění je vůči pachatelům nepsravedlivé. Někdy bývá umožněno či odepřeno svévolně.

Príslušné orgány musejí zavést postupy, jež zajistí spravedlnost takového rozhodování. Nejjednodušším způsobem je přiznávat podmíněné propuštění automaticky po vykonání stanovené části trestu. To však zbavuje orgány možnosti posoudit, zda je pachatel připravený na propuštění, a to na základě jeho chování ve výkonu trestu a rizika, jež může stále pro společnost představovat. V praxi zejména tehdy, pokud odsouzený vykonává krátkodobý trest odnětí svobody, bývá takové hodnocení nerealizovatelné, a v takových případech by odsouzený měl být propuštěn po vykonání stanovené minimální doby trestu.

Jestliže je předčasné propuštění podmíněno řádným chováním ve výkonu trestu, je důležité, aby takové chování nebo jeho absence byly zjištěny spravedlivě. Evropský soud pro lidská práva uznal, že sankci ztráty možnosti upuštění od výkonu zbytku trestu za kázeňské provinění lze pokládat za ekvivalent dalšího trestu odnětí svobody.⁴⁰ Kázeňské řízení, jež k takovému výsledku vede, tudíž musí splňovat procesní standardy řádného procesu stanovené pro trestní řízení, i když tak oficiálně označeno není.

Milosti a amnestie obzvlášť svádějí ke kritice, že bývají udělovány svévolně a vedou ke zneužívání moci a korupci. Podle tradičního přístupu nepodléhají tyto pravomoci vykonávané hlavou státu soudnímu přezkumu. To je též vyjádřeno v Tokijských pravidlech, jež stanoví, že „opatření po uložení trestu, s výjimkou případů udělení milosti, podléhají přezkumu soudem či jiným kompetentním nezávislým orgánem, a to na základě návrhu pachatele“.⁴¹ Modernější správní právo v řadě zemí nicméně uznává, že i když mají hlavy státu při výkonu těchto (výsadních) pravomocí značnou volnost, jsou přesto vázány ústavními zásadami, jež zapovídají svévolnost a nerovné zacházení. Pokud tyto zásady poruší, mohou být i ony postaveny před soud.

Jaké pravomoci by měli mít představitelé státu pro vyhlášení amnestie?

Může prezident rozhodnout o vyhlášení amnestie pro všechny vězněné ženy, které mají malé děti, a nikoliv pro muže v tomtéž postavení?

V Jihoafrické republice vyhlásil prezident Nelson Mandela takovou amnestii krátce po nástupu k moci v roce 1994. Tomuto postupu bylo vytýkáno, že diskriminuje muže. Uvedené obvinění potvrdil Nejvyšší soud. Ústavní soud v řízení o opravném prostředku potvrdil, že ústava neumožňuje prezidentovi nerovné zacházení, a to ani při výkonu své pravomoci udělovat milost. Zároveň však uvedl, že propuštění žen nebylo nespravedlivé, neboť v praxi nesou hlavní odpovědnost za péči o malé děti.*

Jestliže se obecná amnestie využívá jako řešení problému přeplněnosti věznic, může pečlivé plánování zabránit některým potenciálně negativním účinkům na výkon spravedlnosti. Amnestie kupříkladu nemusí znamenat bezpodmínečné propuštění, neboť osoby, na které se amnestie vztahuje, mohou být na svobodě legitimně podrobeny určité kontrole stejně jako odsouzení, kteří jsou podmíněně propuštěni. Amnestie může ovšem vyvolat vysoký nárůst počtu odsouzených, podrobených takové kontrole.

* *Prezident Jihoafrické republiky a další vs Hugo* 1997 (1) SACR 567 (CC).

Problém: Podmínky, uložené při propuštění, mohou znamenat další zátěž pro odsouzeného, jež nebyla v době uložení trestu předpokládána, což ho vystavuje riziku dvojího potrestání.

Příslušné orgány musejí podmínky zvažovat pečlivě. Ne všechny alternativy trestu odnětí svobody, jež jsou vhodné v době ukládání trestu, představují adekvátní podmínky pro předčasné propuštění. Soud kupříkladu nemůže propustit odsouzeného pod podmínkou, že zaplatí peněžitý trest, pokud mu tento trest neuložil v původním rozsudku. Ukládané podmínky by měly buď napomáhat reintegraci odsouzených do společnosti nebo představovat prostředek kontroly nad nimi po dobu, po kterou jsou takovým podmínkám podrobeni.

⁴⁰ *Ezeh a Connors vs Spojené království*, č. 39665/98 a 40086/98 ECHR 2003-X (19. 10. 2003).

⁴¹ Pravidlo 9.3. Kurzíva doplněna.

Pachatel může podmínky propuštění vnímat jako další trest i tehdy, pokud byly uloženy na podporu výše uvedených cílů. Ke zmírnění těchto obav by měly příslušné orgány dát odsouzeným na výběr, zda přistoupí na předčasné propuštění za podmínek, navržených úřady. Orgány by též měly podmínky pravidelně přezkoumávat za účelem zjištění, zda jsou omezení pachatelovy svobody stále nezbytná.

5.3 Předčasné propuštění z výkonu trestu z důvodu soucitu

Zavedený systém předčasného propuštění nabízí vězeňskému systému alternativu zacházení s odsouzenými, jež mohou být obzvláště zranitelní vůči tvrdým podmínkám odnětí svobody, přičemž tato zranitelnost se může projevit až po uložení trestu.

Nevyléčitelně nemocní představují kategorii odsouzených, u kterých by předčasné propuštění mělo být obzvláště vhodné, pokud ne přímo automatické. Některé systémy trestní justice mají zvláštní postupy rozhodování o rychlejší paroli nevléčitelně nemocných; jiné umožňují využití zvláštních milostí. Jakmile je zjištěno, že tito odsouzení nemají naději na vyléčení, měl by je systém trestní justice bez prodlení propustit a učinit opatření pro pokračování jejich léčby na svobodě. Protože je u nich vysoce nepravděpodobná recidiva, nemusejí soudy zpravidla při rozhodování o jejich propuštění stanovovat přísné podmínky. Rámeček nazvaný „Nevyléčitelně nemocní odsouzení vybírání pro předčasné propuštění“ uvádí praktický příklad pravidel pro předčasné propuštění nevléčitelně nemocných.

Nevyléčitelně nemocní odsouzení vybírání pro předčasné propuštění

V Jihoafrické republice, v rámci své pomoci radě pro paroli, předkládají lékaři měsíčně lékařské zprávy o všech pachatelích, u nichž se zvažuje předčasné propuštění:

- Pro účely rozhodování rady pro paroli by mělo být prováděno důkladné lékařské vyšetření.
- Odsouzeného, u kterého se uvažuje o předčasném propuštění, musejí vyšetřit dva nezávislí lékaři.
- Ke zjištění dostupnosti následné péče a jejich poskytovatelů by měly být též předkládány zprávy sociálních pracovníků.
- Ve všech případech převedení odsouzeného do péče jiného zařízení musí odsouzený poskytnout poučený souhlas.
- Včasná identifikace příbuzných a dalších poskytovatelů služeb pro odsouzené nakažené virem HIV/AIDS je důležitá pro jejich snazší umístění po propuštění. Toho lze dosáhnout díky partnerství s dalšími poskytovateli služeb včetně rodin.
- Každá věznice musí znát společenské struktury, jež pomohou s umístěním odsouzených po propuštění. Tyto služby by měly zahrnovat péči v hospicích, sociální pracovníky, a jiné subjekty, jež pomohou s přípravou příbuzných.

Systémy trestní justice by též měly uvažovat o propouštění osob vysokého věku z důvodu soucitu, a to i když nejsou nevléčitelně nemocné. Věznice nejsou vhodným zařízením pro staré lidi. Praktickou obtíží je, že senioři nemusejí mít při návratu do společnosti k dispozici náležitou podporu. Systém trestní justice by tedy měl věnovat zvláštní pozornost tomu, aby jim našel vhodné ubytování pro dobu po propuštění.

5.4 Podmíněně propuštění a související administrativní infrastruktura

Tokijská pravidla nespécifikují podmínky, jež lze stanovit pro propuštění odsouzených, a tedy neposkytují vodítko ohledně institucionálních opatření, jež jsou nezbytná pro realizaci těchto alternativ trestu odnětí svobody. Doporučení Rady Evropy z roku 2003 o podmíněném propuštění (paroli) poskytuje určitou pomoc. Kromě standardního požadavku, aby se odsouzený po dobu odpovídající zbytku trestu zdržel další trestné činnosti, navrhuje uložení individualizovaných podmínek, jako jsou:

- náhrada škody nebo poskytnutí odškodnění obětem;
- zahájení léčby drogové či alkoholové závislosti nebo jiného léčitelného stavu souvisejícího s pácháním trestné činnosti;
- zaměstnání nebo výkon nějaké jiné schválené činnosti v souvislosti s prací, jako je studium či rekvalifikace;
- účast v programech osobního rozvoje;
- zákaz zdržovat se na určitých místech či navštěvovat určitá místa.⁴²

Infrastruktura potřebná k realizaci uvedených podmínek se podobá infrastruktuře, jež je zapotřebí pro výkon trestů nespojených s odnětím svobody, a která byla rozebrána v oddílech 4.3 a 4.4 kapitoly 4. Probační služba může pomáhat podmíněně propuštěným pachatelům při plnění podmínek, jež jim byly uloženy, a tím zároveň zajišťovat, že plněny budou. Soudy také mohou využít elektronické technologie, např. elektronické sledovací zařízení, k monitorování některých aspektů podmíněného propuštění, jako je podmínka, že se osoba zdržuje na určité adrese nebo nenavštěvuje určité místo. Výhody a nevýhody využití probačních úředníků a elektronického monitoringu platí pro podporu realizace podmíněného propuštění stejně jako pro ukládání trestů nespojených s odnětím svobody.

Aby mohly být některé podmínky podmíněného propuštění realizovány, musí se do spolupráce zapojit též veřejnost. Hlavním problémem je nalezení práce pro podmíněně propuštěné pachatele. V ideálním případě by soukromí zaměstnavatelé nabízeli pachatelům práci takového typu, v níž by mohli pokračovat i po výkonu celého trestu. Na svobodě též musejí být k dispozici programy vzdělávání, rekvalifikace či osobního rozvoje pro podmíněně propuštěné pachatele. I pokud stát přímo nezajišťuje podmíněně propuštěným pachatelům práci či vzdělávání a programy, jež potřebují, hraje klíčovou koordinační roli v tom, že se orgány rozhodující o podmíněném propuštění dozvědí, co je v tomto směru k dispozici.

Existovat musí infrastruktura podporující řádné rozhodování o předčasném propuštění. V řadě zemí tato rozhodnutí činí rada pro paroli, orgán volně působící při orgánu odpovídajícím za výkon trestů. Taková rada pro paroli by měla být schopna činit svá rozhodnutí nezávisle. V některých jiných zemích činí tato rozhodnutí soudní orgán, což zajišťuje jejich nezávislost.

Príslušné orgány stále více uznávají nutnost zajistit, aby rozhodování o předčasném propuštění, ať již přísluší komukoliv, bylo prováděno způsobem procesně spravedlivým vůči pachatelům. To znamená, že infrastruktura musí rozhodovacímu orgánu poskytnout nezbytné informace o odsouzeném, jeho vyhlídkách při předčasném propuštění, a podmínkách, jež

⁴² Doporučení Výboru ministrů Rady Evropy č. Rec(2003)22, o podmíněném propuštění (paroli), přijaté 24. září 2003, článek 8.

může být vhodné při předčasném propuštění stanovit. Pachatel musí mít možnost se v průběhu rozhodování k věci vyjádřit.

Tatáž infrastruktura musí být schopna modifikovat podmínky propuštění. Pro posuzování údajného porušení podmínek propuštění musí existovat jasně upravený, spravedlivý a nestranný postup, zejména pokud může takové porušení vést ke zrušení předčasného propuštění a opětovnému uvěznění. Příslušné orgány by neměly rušit předčasné propuštění z důvodu triviálního porušení podmínek. Měly by místo toho pokud možno podmínky změnit. Jestliže pokládají zrušení předčasného propuštění za nezbytné, měly by při rozhodování o tom, na jak dlouho se pachatel vrátí do vězení, zohlednit dobu, po kterou byl pachatel podmíněně propuštěn.

A konečně, jak již bylo zmíněno výše, musejí existovat opravné prostředky pro přezkum rozhodnutí týkajících se předčasného propuštění. Tento přezkum mohou provádět specializované tribunály či národní soudní systém. Ať už má tento přezkum jakoukoliv podobu, systém musí umožňovat rychlý přezkum jakéhokoliv rozhodnutí vedoucího k předčasnému propuštění, jež závažným způsobem ovlivňuje práva a povinnosti pachatele. V praxi to znamená, že přezkum není nutný u drobných změn podmínek propuštění; rychlý a účinný přezkum je však zásadní u rozhodnutí o následujících otázkách: propuštění, podmínky propuštění, významné změny podmínek propuštění, a zrušení propuštění.

5.5 Kdo by měl jednat?

Klíčové je zapojení následujících jednotlivců a skupin:

Zákonodárci musejí vytvořit procesní rámec, který umožní předčasné propuštění, a rozhodovací a přezkumné postupy, jež umožní jeho využívání.

Vězeňské orgány jsou klíčovými aktéry v procesu předčasného propuštění, pokud k propuštění nedochází automaticky. Předávají kandidáty na podmíněně propuštění orgánům, jež o propuštění rozhodují, a připravují odsouzené na předčasné propuštění, pokud o něm bylo rozhodnuto.

Úřednický aparát musí zajistit institucionální infrastrukturu, jež umožní ukládání vhodných podmínek propuštění.

Probační úředníci či subjekty vykonávající jejich roli pomáhají pachatelům. Zajišťují, aby plnili podmínky stanovené při jejich propuštění. Aby tak činili účinně, musejí spolupracovat s vězeňskými orgány za účelem koordinace procesu předčasného propuštění a zajištění toho, aby byli odsouzení řádně připraveni na život na svobodě.

Policie by měla též hrát podpůrnou roli při kontaktu s pachateli, kteří byli podmíněně propuštěni.

Nevládní organizace a zástupci širší veřejnosti mohou pomoci nabídkou zaměstnání pro podmíněně propuštěné pachatele a podporou při jejich integraci do společnosti.

Hlavy státu činí významná strategická rozhodnutí v rámci rozhodování o využití svých pravomocí udělovat milost či vyhlášovat amnestii. Tyto pravomoci jsou obzvláště důležité,

pokud je hromadná amnestie jediným způsobem jak snížit či nepřipustit drastickou přeplněnost věznic, jež vytváří podmínky zasahující základní lidská práva.

6. Zvláštní kategorie

Věznice jsou obzvláště špatně zařízeny pro poskytování péče, kterou tyto zvláštní kategorie vězňů potřebují.

6.1 Obecně

Ve věznicích jsou umístěni především dospělí, čekající ve vazbě na soudní řízení v trestní věci, nebo vykonávající trest odnětí svobody, ale mohou zde být také duševně nemocní dospělí, osoby závislé na drogách, nebo děti zapletené do trestné činnosti. Takové osoby mohou být ve vězení na základě formálního řízení. Ovšem pokud tomu tak není, představuje jejich uvěznění závažný problém v oblasti ochrany lidských práv. Bez ohledu na jejich právní postavení jsou věznice obzvláště špatně zařízeny pro poskytování péče, kterou tyto zvláštní kategorie vězňů potřebují. Z toho důvodu se tato příručka věnuje naléhavé potřebě vytvářet alternativy k uvěznění pro tyto zvláštní kategorie vězňů.

6.2 Děti

Úmluva OSN o právech dítěte zdůrazňuje naléhavost nalezení alternativ k věznění dětí, když stanoví: „Zatčení, zadržení nebo uvěznění dítěte se provádí v souladu se zákonem a používá se pouze jako *krajní opatření a na nejkratší nutnou dobu*.“⁴³ Úmluva, spolu s dalšími nástroji, jako jsou Standardní minimální pravidla OSN pro výkon soudnictví nad mládeží (Pekingská pravidla), rovněž uvádí, jak toho lze dosáhnout ve všech hlavních oblastech, jimž se věnuje tato příručka.

Úmluva definuje dítě jako osobu mladší osmnácti let. Jiné nástroje OSN používají výraz „mladistvý“. Tato příručka uvedený výraz používá jako synonymum k pojmu „dítě“. Řada zásad, kterým se tento oddíl věnuje, může být aplikována též na mladé dospělé, starší osmnácti let. Měly by se na používat vždy, kdy je to možné.

Udržení dětí mimo systém trestní justice

Nejvíce ohroženy uvězněním jsou děti, jež se pokládají za trestně odpovědné, jež jsou podezřelé ze spáchání trestného činu, nebo jež jsou odsouzeny za delikty, které jsou v případě, kdy je spáchají dospělí, trestnými činy. Dekriminalizace takových deliktů by naráz snížila počet dětí ve vězení. Příslušné orgány však mohou realizovat dekriminalizaci dětí dvěma způsoby. Mohou se zabývat otázkou, zda jsou děti trestně odpovědné. Radikálním přístupem je změna věkové hranice trestní odpovědnosti. Právní řády stanoví minimální věk, do nějž nejsou děti činěny odpovědnými za to, co dělají. Tyto věkové hranice se výrazně liší, od sedmi let v zemích jako Irsko či Jihoafrická republika, přes 14 let v Německu, Japonsku

⁴³ Článek 37 písm. b). Kurzíva doplněna.

a Vietnamu, až po 18 let v Brazílii a Peru.⁴⁴ Neexistují mezinárodní standardy určující věkovou hranici trestní odpovědnosti, ovšem Pekingská pravidla stanoví, že tato věková hranice by neměla „být stanovena příliš nízkou vzhledem k citové, duševní a rozumové vyspělosti“.⁴⁵ Když příslušné orgány zvýší věkovou hranici ze sedmi na 13 let, automaticky tím vyloučí ze systému trestní justice mnoho dětí, jež proto nemohou být legálně drženy ve vězení. Orgány též musejí zajistit, aby děti, jež nepodléhají trestnímu právu, nebyly drženy v jiných institucích, které, i když se formálně nejedná o věznice, jsou stejně přísné.

V rámci pozvolnějšího přístupu může právní úprava trestní odpovědnosti vyžadovat, aby u dětí určité věkové kategorie byla vždy zkoumána individuální schopnost dítěte chápat rozdíl mezi správným a špatným jednáním. U této věkové kategorie by stát nesl důkazní břemeno o tom, že dítě bylo v době spáchání trestného činu schopné rozlišovat mezi správným a špatným jednáním a přizpůsobit tomu své chování. Takové řešení je atraktivní, protože umožňuje zohlednit schopnosti dítěte a nezávisí na uměle stanovené věkové hranici. Praktické riziko však představuje možnost, že by příslušné orgány dovozovaly trestní odpovědnost dítěte příliš snadno, což by děti nadále vystavovalo systému trestní justice. Je-li zvolen tento přístup, musejí být zachována řádná pravidla hodnocení důkazů.

Níže uvedený rámeček obsahuje příklad reformy trestního zákona pro mladistvé.

Změny trestního zákona pro mladistvé se zaměřují na alternativní opatření

Reformou právní úpravy ze dne 6. července 2002 se libanonští zákonodárci pokusili zajistit pro mladistvé prioritu ochrany, výchovy a nápravy před uvězněním. I když předchozí legislativa upravovala nápravná a reintegrační opatření, byla tato opatření využívána zřídka. Některé z nich nebylo možno realizovat z důvodu nejasnosti jejich obsahu.

Vládní orgány analyzovaly soudní data a zjistily, že fenomén nárůstu kriminality mladistvých těsně po občanské válce, jež probíhala v letech 1975 – 1990, byl tvořen především bagatelní kriminalitou a nikoliv závažnými trestnými činy. Tři čtvrtiny zkoumaných případů se týkaly méně závažných či drobných deliktů.

Reforma, kterou podporoval Úřad OSN pro drogy a kriminalitu, vedle jiných změn rozšířila okruh opatření, jež jsou soudům k dispozici při ukládání trestů mladistvým, a pečlivě je vymezila. Rozšířený soubor opatření při ukládání trestů je zaměřen na nápravu nezletilce v jeho domovském prostředí.

Libanonská zkušenost s reformou představuje malý krok ve vývoji soudnictví ve věcech mladistvých pachatelů a přispěla ke zlepšení podmínek pro děti a dospívající v zemi.

⁴⁴ *Implementation of United Nations Mandates on Juvenile Justice*. OSN, New York 1994.

⁴⁵ Pravidlo 4.1.

Když skutkové podstaty trestných činů mladistvých podporují ukládání trestu odnětí svobody

V Demokratické republice Kongo vypočítává nařízení o kriminalitě mladistvých z roku 1950 tyto situace, v nichž se mladí lidé dostanou do konfliktu se zákonem:

1. Děti, které žebrají nebo se toulají.
2. Děti, které svým špatným chováním či nedostatkem kázně vytvoří závažný důvod pro nespokojenost svých rodičů, poručníků či jiných osob zodpovědných za péči o ně.
3. Děti, které se zapojí do nemravné činnosti nebo se snaží získat prostředky hazardní hrou, nezákonným obchodováním, aktivitami, jež je vystavují prostituci, žebráním, potulkou či kriminalitou.
4. Děti, které spáchají čin, který je v systému trestní justice dospělých trestným činem.

V důsledku tohoto několik desetiletí starého nařízení pouze jedno ze všech dětí, které byly v roce 2003 soudy odsouzeny a umístěny do Státních zařízení pro dozor a výchovu (*Etablissements de Garde et d'Education de l'État, EGEE*), spáchalo čin, jenž by byl trestným činem, kdyby jej spáchal dospělý. Na ostatní dopadla výše uvedená ustanovení z důvodu neposlušnosti vůči rodičům, deviantního chování či záškoláctví.

Státní orgány mohou dekriminlizovat určité chování dětí, jež se pokládá za trestný čin, dopustí-li se ho dospělí. Na druhou stranu v mnoha zemích státní orgány kriminalizují dětské chování, jež není trestným činem, když se ho dopustí dospělí. Záškoláctví, úteky z domova, a obecněji protispolečenské chování, představují tzv. statusové trestné činy (*status offences*), za něž mohou být děti stíhány podle trestního práva. Existuje též nebezpečí, že takové děti budou zbaveny osobní svobody aniž by byly stíhány. V případě statusových trestných činů bývá detence nevhodně využívána jako náhrada za často nedostatečný či neexistující systém sociální péče.

Někdy je kriminalizace nepřímá. Dětem, jež se dopustí statusových trestných činů, může soud uložit zákaz opakování chování, jež bylo podstatou statusového trestného činu. Pokud se jej přesto znovu dopustí, jsou stíhány za porušení soudního příkazu (pohrdání soudem). Následně se dostanou do sítě trestní justice a mohou jít případně i do vězení. Státní orgány by měly učinit opatření, jež zabrání této nepřímé kriminalizaci a udrží děti mimo věznice.

Strategií, která je obzvlášť použitelná u dětí, je odklon pachatelů ze systému trestní justice. Pekingská pravidla konkrétně stanoví, že „kdykoliv je to možné, je třeba zvážit takový přístup k mladistvým pachatelům, který se neuchyluje k formálnímu soudnímu řízení“.⁴⁶ Zajistit, aby se toto dělo, mají policie a státní zastupitelství, nebo jiné příslušné orgány.⁴⁷

Pekingská pravidla rovněž stanoví, že ti, kdo se zabývají zacházením s dětmi v konfliktu se zákonem, by měli mít co nejvyšší míru volnosti při rozhodování o tom, jaký postup vůči nim zvolit.⁴⁸ Příslušné orgány pak mohou nasměrovat děti mimo proces trestní justice, bude-li takový postup v nejlepším zájmu dětí. Musejí nicméně vykonávat tuto diskreční pravomoc spravedlivým a odpovědným způsobem.⁴⁹

⁴⁶ Pravidlo 11.1.

⁴⁷ Pravidlo 12.2.

⁴⁸ Pravidlo 6.1.

⁴⁹ Pravidlo 6.2.

Pravidla dále zdůrazňují význam získání souhlasu dítěte a jeho rodičů či opatrovníků s takovým odklonem, aby bylo chráněno před tlakem na doznání trestné činnosti, které se nemuselo dopustit.⁵⁰ A konečně by měly být vytvářeny programy realizované v komunitě, aby byla zajištěna dostatečná kapacita pro poskytnutí vhodné péče a služeb, které dítě potřebuje.⁵¹

Alternativy pro děti v systému trestní justice

Pekingská pravidla stanoví jednoznačně přístup, který má být zvolen k vazbě dětí: „Vazba bude používána pouze jako krajní opatření a na nejkratší možnou dobu.“⁵² Toto pravidlo je shodné s tím, které platí pro dospělé, a vychází z téže myšlenky: presumpce nevinoty a dalších procesních záruk, se zvláštním důrazem na to, že vazba dětí vždy znamená jejich újmu.

Tak jako v případě dospělých musejí příslušné orgány hledat alternativní opatření za vazbu, ovšem u dětí mají k dispozici ještě další alternativy. Pekingská pravidla stanoví, že „kdykoliv to bude možné, bude vazba nahrazena alternativními opatřeními, jako je přísný dozor, intenzivní péče nebo umístění do rodinné péče či do výchovného zařízení či domova.“⁵³

Tato další alternativní opatření mají společný rys: dospělou autoritu, kterou může, ale nezbytně nutně nemusí být rodič či pěstoun odpovědný za dítě. Příslušné orgány musejí zajistit, umístí-li děti do některé z forem podporovaného bydlení⁵⁴, aby se nejednalo o uvěznění pod jiným označením. Výchovné zařízení, kupříkladu, lze pokládat za dostatečně mírnou alternativu uvěznění, ovšem pokud takové zařízení zásadním způsobem omezuje svobodu dítěte, může zahrnovat řadu negativních prvků uvěznění. Na druhou stranu věznice pro dospělé, i když jsou děti umístěny v oddělené části, není nikdy žádoucím místem pro děti čekající na hlavní líčení. Jiné zabezpečené zařízení může být v případech, kdy je detence dítěte nezbytná, menším ze dvou zel.

Zdrženlivost, neboli střídme užívání trestu odnětí svobody, je v případě dětí obzvláště významným principem. Příslušné orgány by měly sáhnout po alternativních opatřeních vždy, když je to možné. Pekingská pravidla jasně omezují okruh trestných činů, za které mohou být děti uvězněny poté, co bylo zjištěno, že je spáchaly:

Odnětí osobní svobody bude ukládáno pouze tehdy, bude-li mladistvý odsouzen za závažný čin zahrnující násilí proti jiné osobě, nebo za opakované páchaní jiných závažných trestných činů, a jestliže nebude namíste použití jiného vhodného opatření.⁵⁵

Pokud příslušné orgány ukládají dětem trest odnětí svobody, měly by tak činit na nejkratší možnou dobu, a to i za závažné trestné činy. A opět, děti by nikdy neměly být umístěny společně s dospělými vězni.⁵⁶ Úmluva o právech dítěte zakazuje ukládat dětem trest odnětí svobody na doživotí bez možnosti propuštění.⁵⁷ Soudy by neměly dětem ukládat

⁵⁰ Pravidlo 11.3.

⁵¹ Pravidlo 11.4.

⁵² Pravidlo 13.1.

⁵³ Pravidlo 13.2.

⁵⁴ Viz článek 17 Doporučení (2003) 20 Rady Evropy, o nových způsobech řešení kriminality mládeže a roli soudnictví ve věcech mládeže, jež připouští tuto alternativu vazby.

⁵⁵ Pravidlo 17.1. c).

⁵⁶ Pravidlo 26.3.

⁵⁷ Čl. 37 písm. a).

relativně určité tresty (*indeterminate sentences*), ale pokud tak činí, měly by též stanovit brzký termín pro rozhodnutí o propuštění dítěte. Soudy by měly trest pravidelně přezkoumávat, neboť mravní vědomí dítěte se vyvíjí.

Pekingská pravidla stanoví poměrně jasně, že je třeba se vyhýbat institucionalizaci dětí.⁵⁸ Kromě obav v oblasti lidských práv je taková institucionalizace též často jako opatření k převýchově dětí kontraproduktivní. Pravidla uvádějí různá opatření, jež lze vůči dětem využít.⁵⁹ Jsou v podstatě podobná opatřením nespojeným s odnětím svobody pro dospělé, jež byla rozbrána v kapitole 4.3. Kladou ovšem důraz také na „opatření zaměřená na péči, vedení a dohled“⁶⁰, jakož i na „opatření týkající se pěstounské péče, komunit či jiných výchovných prostředí“.⁶¹ Tato opatření zdůrazňují zvláštní význam alternativ trestu odnětí svobody zaměřených na sociální péči v případě dětí.

Příslušné orgány mohou relativně snadno zdůvodnit předčasné propouštění dětí, a obecně mladých pachatelů tím, že si zaslouží další příležitost vést život bez kriminality na svobodě. Bez větších protestů veřejnosti mohou využít například obecnou amnestii. Pekingská pravidla konkrétně stanoví, že „podmíněné propuštění ze zařízení bude příslušný orgán využívat v co největším rozsahu a co nejdříve“.⁶² Propouštěné děti musejí být náležitě připraveny na život mimo vězení. Státní orgány i širší veřejnost by jim měly poskytnout podporu.⁶³

Kdo by měl jednat?

Klíčové je zapojení následujících jednotlivců a skupin:

Hlavní aktéři zmiňovaní v souvislosti s dospělými mohou působit i při snižování využívání uvěznění u dětí, neboť příslušné alternativy zahrnují celou škálu strategií používaných u dospělých. Věznění dětí představuje emotivní záležitost a kampaně zaměřené na alternativy bývají často účinnější, týkají-li se dětí.

Aktivita **organizací občanské společnosti** může podpořit celostátní iniciativy vedené charitativními organizacemi zaměřenými na děti a skupinami prosazujícími veřejný zájem, jež mají za cíl mobilizovat veřejné mínění ve prospěch propouštění dětí z vězení.

⁵⁸ Pravidlo 19.1.

⁵⁹ Pravidlo 18.1.

⁶⁰ Pravidlo 18.1. a).

⁶¹ Pravidlo 18.1. c).

⁶² Pravidlo 28.1.

⁶³ Pravidlo 28.2.

6.3 Pachatelé trestných činů souvisejících s drogami

Pachatelé věznění pro trestné činy související s drogami představují značnou část vězeňské populace ve většině zemí. Částečně to vyplývá z národní i mezinárodní snahy potírat obchod s nelegálními drogami. Mnozí, pokud ne většina z těchto pachatelů nejsou hlavními hráči v obchodu s drogami a často jsou sami na nelegálních drogách závislí. Alternativy k uvěznění, zaměřené na tyto níže postavené pachatele drogové kriminality by mohly řešit problémy spojené s těmito pachateli účinněji. Základní mezinárodní instrumenty, jako jsou Úmluva Organizace spojených národů proti nedovolenému obchodu s omamnými a psychotropními látkami (*United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances*) z roku 1988⁶⁴ a Hlavní zásady snižování poptávky po drogách (*Guiding Principles on Drug Demand Reduction*) Valného shromáždění OSN⁶⁵ to připouštějí. Jsou zaměřeny na potírání obchodu s drogami, ale zároveň vyzývají státy, aby přijímaly multidisciplinární opatření.⁶⁶ Jejich klíčovou složkou jsou alternativy k uvěznění.

Udržení uživatelů drog mimo systém trestní justice

Alternativní opatření k uvěznění u uživatelů drog sledují tutéž obecnou redukcionistickou strategii jako v případě pachatelů jiných trestných činů, třebaže s důrazem na odlišné aspekty.

Dekriminalizace představuje v oblasti drog kontroverzní strategii. Analogicky některé státy v minulosti zakázaly alkohol a poté, kdy se postoj společnosti změnil, nahradily úplný zákaz pečlivější kontrolou. Někdy mohou státy dekriminlizovat částečně tím, že určité droze přiznají méně nebezpečný status v porovnání s ostatními, nebo dekriminlizací přechovávání za současného zachování trestnosti obchodování.

Odklony mají jako alternativy k uvěznění hlavní roli. Příslušné orgány poznávají, že mnozí pachatelé, kteří porušují protidrogové zákony, a vlastně mnozí pachatelé dopouštějící se i jiných trestných činů, páchají trestnou činnost proto, že jsou sami na drogách závislí. Orgány zjišťují, že léčba závislosti pachatelů je účinnější než vést proti nim řízení a případně je trestat v rámci systému trestní justice.

Odklon může mít u pachatelů trestných činů souvisejících s drogami různou formu. Může se podobat případům týkajícím se jiných trestných činů, když policie a státní zástupci využijí diskreční pravomoci nezadržet či nestíhat podezřelé. v těchto případech může být zapotřebí zapojit pachatele do protidrogové výchovy či formálnějšího léčebného programu. Rámeček nazvaný „Policie odklání pachatele trestných činů souvisejících s drogami“ nabízí příklad odklonného programu pro uživatele drog.

⁶⁴ Dokument OSN č. E/CONF.82.15.

⁶⁵ A/RES/S-20/3 ze dne 8. září 1998.

⁶⁶ Obecně viz Neil Boister, *Penal Aspects of the United Nations Drug Conventions*, Kluwer, Haag 2001.

Policie odklání pachatele trestných činů souvisejících s drogami

Když australská policie zadrží jedince, který dosud neměl žádný nebo jen nepatrný kontakt se systémem trestní justice, za drogový trestný čin spočívající v přechovávání malého množství nelegální drogy, může se jej dotázat, zda by souhlasil s účastí v odklonném programu. Tento program je založen na protidrogové výchově a, je-li to nezbytné, léčbě. Pachatelé, kteří se rozhodnou zúčastnit programu, se musejí plně zapojit do nabízené výchovy či léčby. Mohou být vyzváni k tomu, aby na svou léčbu finančně přispěli, například pokud zahrnuje ústavní péči. Pokud řádně neplní veškeré podmínky, hrozí jim návrat do systému trestní justice.*

* Australian Government *Illicit Drug Diversion Initiative: How Does Diversion Work*. Plné znění zprávy na adrese <http://www.gov.health.au/internet/wcms/publishing.nsf>

V řadě zemí formalizují odklonný proces soudy pro uživatele drog.⁶⁷ Tyto „drogové soudy“, jak se obecně označují, tvoří součást systému trestní justice, ovšem fungují jako odklonné opatření. Někdy musejí pachatelé přiznat spáchání trestného činu, aby se jejich věc dostala před drogový soud, ale není to nezbytná podmínka ve všech právních systémech. Skupiny pachatelů, jejichž věci jsou projednávány drogovými soudy, se liší. Ve Spojených státech amerických, kde vznikl projekt drogových soudů před 15 lety, byli zpočátku účastníky zejména prvopachatelé, ačkoliv v současnosti se většina programů zaměřuje mnohem více na chronické uživatele drog.⁶⁸ Podobně v Austrálii jsou drogové soudy určeny pro drogově závislé pachatele s dlouhou historií majetkové kriminality. Tyto drogové soudy představují poslední možnost před uložením trestu odnětí svobody.

Namísto ukládání obvyklého trestu odnětí svobody drogový soud nařizuje účastníkovi komplexní program léčby závislosti a řešení dalších problémů, jimž čelí, a zajišťuje monitoring a podporu pachatele. V tomto monitorovacím procesu pomáhají soudu zprávy o pokrocích, kterých pachatel dosahuje.

Z pohledu pachatele představuje takový postup, který nemusí vždy znamenat umístění v uzavřeném zařízení, žádoucí alternativu trestu odnětí svobody. Pachatelé, zejména ti, kteří se pro účely projednání věci drogovými soudy k trestné činnosti přiznají, musejí být náležitě poučeni o povaze řízení, než udělí souhlas s uložením povinné léčby.

První výsledky naznačují, že programy drogových soudů jsou účinnější v prevenci recidivy než trest odnětí svobody, a i když jsou náročné na zdroje, jsou méně nákladné než trest odnětí svobody v řadě zemí.⁶⁹ Níže uvedený rámeček uvádí 12 charakteristických rysů úspěšných drogových soudů.

⁶⁷ Viz např. J. Scott Sanford a Bruce A. Arrigo, „Lifting the Cover on Drug Courts: Evaluation Findings and Policy Concerns” (2005) 49 *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, str. 239-259, o drogových soudech v USA; Australian Institute of Criminology, „Drug Courts: reducing drug-related crime” *AI Crime Reduction Matters* No. 24, 3. června 2004; S. Ely a kol. „The Glasgow drug Court in Action: The First Six Months” *Crime and Criminal Justice Research Programme Research Findings* no. 70/2003 of the Scottish Executive; a online leták *Drug Treatment Court: Program Information* od Public Safety and Emergency Preparedness Canada na adrese <http://www.prevention.gc.ca/en/library/features/dtc/brochure.htm>, přístup ze dne 30. září 2005.

⁶⁸ „What is a Drug Court?” webové stránky Národní společnosti pracovníků drogových soudů (*National Association of Drug Court Professionals*), <http://www.nadcp.org/>, přístup ze dne 19. ledna 2007.

⁶⁹ J. Scott Sanford „Lifting the Cover on Drug Courts: Evaluation, Findings and Policy Concerns” (2005) 49 *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, str. 239-259.

UNODC pomáhá při zřizování drogových soudů

Úřad OSN pro drogy a kriminalitu vytvořil expertní pracovní skupinu za účelem pomoci při zřizování drogových soudů. Skupina určila dvanáct faktorů úspěšných soudů:

1. Účinné justiční vedení multidisciplinárního týmu pro program drogového soudu.
2. Pevná mezioborová spolupráce soudce a členů týmu, z nichž každý si zároveň udržuje svou osobní profesionální nezávislost.
3. Dobrá znalost a pochopení problematiky závislosti a její léčby ze strany členů soudního týmu, kteří nejsou zdravotnickými odborníky.
4. Provozní manuál zajišťující konzistentní přístup a trvalou účinnost programu.
5. Jasná kritéria účasti a objektivní posouzení předpokladů potenciálních účastníků z řad pachatelů.
6. Podrobné hodnocení každého potenciálního účastníka z řad pachatelů.
7. Plně informovaný a zadokumentovaný souhlas každého zúčastněného pachatele (po poskytnutí náležité právní pomoci) před zařazením do programu.
8. Rychlé předání zúčastněných pachatelů do léčby a rehabilitace.
9. Okamžité, určité a konzistentní sankce za neplnění programu společně s odměnami za plnění programu.
10. Neustálé vyhodnocování programu a ochota přizpůsobovat strukturu programu za účelem odstranění zjištěných nedostatků.
11. Dostatečné, trvalé a účelové financování programu.
12. Změny příslušné hmotněprávní i procesněprávní úpravy, jsou-li nezbytné či vhodné.

Alternativy pro uživatele drog v systému trestní justice

I když jsou drogové soudy mocnými nástroji pro využívání alternativ k uvěznění, existují i jiné metody jak zajistit, aby drogově závislí, kteří se dostanou do systému trestní justice, nebyli nutně vězněni. To je důležité proto, že navzdory veškerému úsilí příslušných orgánů jsou drogy ve věznicích často k dispozici.

Soudy musejí mít tuto skutečnost na paměti, když rozhodují, zda ohroženého podezřelého uvěznit či nikoliv. Při ukládání trestů závislým pachatelům musejí brát obecné soudy ohled též na to, že protidrogová léčba na svobodě je účinnější než ta ve věznici. V mezních případech by to mohlo být hlavním faktorem při rozhodování, zda uložit podmíněný trest odnětí svobody či alternativní trest, při kterém podrobení se protidrogové léčbě představuje jednu z podmínek trestu. Rovněž podmíněné propuštění odsouzených by mělo zohledňovat léčbu a sledování drogově závislých po jejich propuštění.

Kdo by měl jednat?

Veškeré alternativní strategie zacházení s drogově závislými pachateli mimo věznice závisejí na dostupnosti léčby závislých na svobodě. To předpokládá síť *protidrogových poradců* a léčebných zařízení se specializovanými *lékaři a psychology*, jimž mohou být předáni. Tito odborníci musejí úzce spolupracovat s hlavními aktéry z oblasti trestní justice – policisty, státními zástupci, soudci a probačními úředníky – při poskytování odpovídající léčby závislým pachatelům. Samozřejmě, stát musí hrát hlavní roli jak při poskytování služeb, tak při jejich koordinaci. Dobrovolnický sektor může pomoci rovněž, v neposlední řadě tím, že zajistí, aby služby pro drogově závislé, jež jsou k dispozici na svobodě, byly dostupné i pro systém trestní justice.

6.4 Duševně nemocní

Obecně lze duševně nemocné léčit lépe mimo věznici než v ní. V ideálním případě by měli zůstat na svobodě, což je zásada stanovená v Principech OSN na ochranu osob s duševní chorobou.⁷⁰ Pokud vyžadují péči v psychiatrické léčebně, měla by se nacházet co nejbližší jejich domovu. Nikdy by nemělo jít o věznici.⁷¹

Duševně nemocní někdy páchají trestné činy, někteří z nich mohou představovat hrozbu pro společnost. Není-li k dispozici jiný postup, končí ve vězeních, která nejsou utvářena pro péči o ně. Co lze učinit, aby se tomu zabránilo?

Udržení duševně nemocných mimo systém trestní justice

Dekriminalizace činů duševně nemocných vyvolává řadu komplikovaných otázek, týkajících se jejich trestní odpovědnosti. Pro účely této příručky je důležité, aby právní definice nepřičetnosti byla tak široká, že udrží osoby, jež nejsou trestně odpovědné za své jednání, mimo dosah trestního práva.

Trestní právo většiny zemí tyto zvláštní případy upravuje. Obtíže spočívají v jejich aplikaci. Často bývá obviněná osoba, jejíž duševní stav vyvolává pochybnosti, zadržena na určitou dobu za účelem rozhodnutí dvou hlavních otázek: zaprvé, zda je duševně schopná (způsobilá) zvládnout trestní řízení (a vypořádat se se svou obhajobou), a zda byla trestně odpovědná za své jednání. Pro účely vyšetření jejich duševního stavu by tyto osoby měly být umístěny v psychiatrické léčebně, nikoliv ve věznici.

Odklon duševně nemocného vyvolává více problémů, než zjišťování jeho trestní odpovědnosti. Mnoho podezřelých či odsouzených za trestný čin trpí duševní chorobou. Příslušné orgány mohou dojít k závěru, že nemoc není dostatečně závažná, aby je zbavila odpovědnosti za trestné jednání, ovšem duševní chorobu je třeba brát v úvahu při rozhodování o tom, jak vůči takovým pachatelům postupovat. Policie a orgány veřejné žaloby by měly věnovat zvláštní úsilí tomu, aby tyto osoby z přechodné kategorie zcela odklonily od systému trestní justice.

Soudy zde hrají obzvláště důležitou roli. Principy OSN na ochranu osob s duševní chorobou podporují vytváření legislativního rámce, jenž umožňuje soudům zasáhnout v případech, kdy je u odsouzených či osob ve vazbě podezření na duševní nemoc. Taková právní úprava „může soudu či jinému příslušnému orgánu, postupujícímu na základě kvalifikovaného a nezávislého lékařského posudku, dávat pravomoc nařídit, aby byly takové osoby umístěny do psychiatrické léčebny“⁷² namísto jejich věznění. Rámeček nazvaný „Duševní zdraví a vězení“ uvádí některé související problémy.

⁷⁰ Princip 7.1 Principů OSN na ochranu osob s duševní chorobou a zlepšení péče o duševní zdraví. Rezoluce Valného shromáždění č. A/RES/46/119 ze dne 17. prosince 1991.

⁷¹ Tamtéž. Princip 7.2.

⁷² Tamtéž. Princip 20.3.

Duševní zdraví a vězení

Světová zdravotnická organizace (*World Health Organization*) odhaduje, že po celém světě trpí přibližně 450 milionů lidí duševními poruchami či poruchami chování. Výskyt osob, které takovými poruchami trpí, je ve vězeňských populacích neúměrně vysoký.

Mnohé z těchto poruch se mohou vyskytovat již před nástupem do věznice, a vězení je může dále zhoršit. Jiné se mohou vyvinout v průběhu uvěznění. Věznice mohou podryvat duševní zdraví prostřednictvím faktorů, jako jsou přeplněnost, násilí, nucená samota, nedostatek soukromí, a/nebo nejistota ohledně budoucích vyhlídek.

Řádná správa věznice by se na odhalování, prevenci a léčbu duševních poruch měla zaměřit. Systém trestní justice může kupříkladu odklánět osoby s duševní poruchou do systému péče o duševní zdraví. Věznice mohou poskytovat náležitou léčbu a přístup k akutní péči na psychiatrických odděleních běžných nemocnic. Mohou mimo jiné poskytovat psychosociální podporu, školit personál, vzdělávat vězně a dbát o to, aby byli začleněni do národních plánů duševního zdraví.

Řešení problémů, týkajících se duševního zdraví ve věznicích přináší řadu výhod. Nejenže takový postup zlepší zdraví a kvalitu života vězně a celé vězeňské populace, ale řešení problémů v oblasti duševního zdraví může též odstranit některé nároky kladené na personál, nucený pracovat s vězni, trpícími nezjištěnými či neléčenými duševními problémy. Pro společnost je to rovněž přínosné, a to díky stálým kontaktům mezi věznicí a širší komunitou prostřednictvím strážů, administrativních pracovníků, zdravotnických pracovníků a vězňů, v době než jsou vězni propuštěni na svobodu.

Pramen: „Mental Health and Prisons” informační materiál, Světová zdravotnická organizace (*WHO*) a Mezinárodní výbor Červeného kříže (*International Committee of the Red Cross, ICRC*): http://www.euro.who.int/Document/MNH/WHO_ICRC_InfoSht_MNH_Prisons.pdf

Alternativy pro duševně nemocné v systému trestní justice

Duševně nemocným pachatelům, kteří zůstávají v systému trestní justice, by měla být běžně věnována zvláštní pozornost za účelem posouzení, zda by neměli být raději umístěni mimo vězení. To je obzvláště významným faktorem tehdy, pokud jsou zvažovány alternativy k vazbě. Podobně by ve vhodných případech měl být zvažován alternativní trest zahrnující prvek léčby pachatelovy duševní nemoci. Mělo by se též brát v úvahu, že se duševní zdraví pachatelů může v průběhu doby měnit. Duševní zdraví odsouzených by mělo být jedním z faktorů pro rozhodnutí zda je propustit před vykonáním celého jejich trestu.

Kdo by měl jednat?

Klíčové je zapojení následujících jednotlivců a skupin:

Státy musejí disponovat systémem péče o duševní zdraví, jenž poskytuje jak léčbu v uzavřených psychiatrických léčebnách, tak léčbu ambulantní.

Psychiatři a psychologové, specializující se na léčbu duševních nemocí, musejí úzce spolupracovat s policií, státními zástupci, soudci a probačními úředníky při poskytování vhodné léčby duševně nemocným pachatelům.

Stát musí hrát hlavní roli při poskytování a koordinaci služeb v oblasti duševního zdraví.

Dobrovolnický sektor může rovněž pomáhat, v neposlední řadě tím, že zajistí, aby mohl systém trestní justice využívat služby pro duševně nemocné, dostupné na svobodě.

6.5 Ženy

Ve všech vězeňských systémech tvoří ženy menšinu vězeňské populace. To může vyvolávat dojem, že tlak na alternativy k uvěznění pro ženy není příliš potřeba, ovšem ten by byl falešný. V mnoha zemích počet žen ve věznicích rychle stoupá. Sedmá konference OSN o prevenci kriminality a zacházení s pachateli tuto skutečnost uznala již v roce 1985. V jejím rámci též zaznělo, že programy, služby a personál ve věznicích jsou stále nedostatečné pro plnění zvláštních požadavků, vyvolaných rostoucím počtem žen ve věznicích. Orgány trestní justice byly proto vyzvány, aby „zkoumaly alternativy k uvěznění pachatelek v každém stadiu procesu trestní justice.“⁷³

Udržení žen mimo systém trestní justice

Tak jako v případě ostatních skupin má při snižování počtu žen ve vězení zvláštní roli *dekriminalizace*. Dekriminalizovány mohou být některé nenásilné trestné činy, páchané většinou ženami, nebo ty, které se týkají specificky žen. Zaměření dekriminalizační strategie na takové trestné činy sniží výrazně počet žen ve věznicích.

Strategie odklonů pro ženy fungují nejlépe tehdy, pokud nabízejí sociální pomoc jak ženám, tak i jejich rodinám. Mnohé ženy, jež přicházejí do kontaktu se systémem trestní justice, pečují o malé děti, takže jejich držení ve vězení působí značnou újmu také pro životy těchto zranitelných dětí.

Programy poradenství po zadržení a odklonů ve Skotsku řeší problémy pachatelek

Skotsko dosáhlo významného úspěchu s programy poradenství po zadržení (*arrest referral*) a odklonů od stíhání pro ženy.

V rámci programu poradenství po zadržení jsou obviněné uživatelce drog při zadržení nabídnuty léčba a související služby. Toto opatření je zaměřeno na osoby, jejichž trestná činnost může být spojena s užíváním drog, a je ze strany pachatelek zcela dobrovolné. V praxi pracovníci tohoto programu navštěvují obviněnou ve vazbě či méně často u soudu, nabízejí jí poradenství a informace o její závislosti a mohou ji odkázat na vhodné služby.

Program poradenství po zadržení čerpá ze skotské protidrogové strategie, jež má za cíl zvýšit počet uživatelů drog, kteří jsou v kontaktu se službami protidrogové léčby a péče, o 10 %

⁷³ Sedmý kongres o prevenci kriminality a zacházení s pachateli; viz G. Alfredsson a K. Tomaševski, *A Thematic Guide to Documents on the Human Rights of Women*, str. 348, Mirtinus Nijhoff Publishers, The Hague, 1995.

ročně až do roku 2005. Protidrogová léčba významně snižuje kriminální chování, přičemž každý dolar vynaložený na léčbu ušetří tři dolary na represii.

Skotsko zahájilo dvouleté pilotní programy odklonů od stíhání v 18 samosprávných celcích v dubnu 1997. V rámci odklonu jsou ve vhodných případech obvinění svěřeni sociálním pracovníkům či jiné instituci namísto toho, aby bylo proti nim vedeno běžné trestní řízení. Po vyhodnocení pilotního programu se Skotsko rozhodlo zaměřit program na specifické skupiny, jako jsou obviněné ženy. Počínaje roky 2003 – 2004 tvořily ženy 48 % všech případů odklonu.

Pramen: <http://www.scotland.gov.uk/Topics/Justice/criminal/16928/7127>
<http://www.scotland.gov.uk/Topics/Justice/criminal/16906/6827>

Celková struktura kriminality žen se liší od té mužské. Ženy jsou často využívány jako drogoví kurýři pro pašování drog přes mezinárodní hranice. Ačkoliv se tak po formální stránce dopouštějí obchodování s drogami, úřady by měly chápat tlak, jemuž mohly být vystaveny, aby tento trestný čin spáchaly, a měly by v souladu s tím vhodně rozhodnout o jejich trestu. Výše uvedený rámeček nabízí praktický příklad programů zaměřených na pachatelky trestné činnosti.

Alternativy pro ženy v systému trestní justice

Neúměrně tvrdé následky věznění žen vyžadují další úsilí pro nalezení alternativních opatření k uvěznění ve všech stádiích procesu trestní justice. Postupy, jež mají příslušné orgány k dispozici, jsou podobné jako ty, doporučované u ostatních. Soudy však mohou zjistit, že realizace některých alternativ je u žen snazší než u jiných skupin. Kupříkladu vysoký podíl žen je ve vazbě pro nenásilné trestné činy, takže je jednodušší je podmíněně propustit z vazby na svobodu.

Soudy musejí při zvažování alternativ trestu odnětí svobody mít na paměti postavení žen ve společnosti. Může být zapotřebí změnit podmínky alternativních trestů, aby byly naplněny jejich potřeby a bylo jim umožněno řádně plnit svou povinnost pečovat o děti. Jelikož ženy bývají celkově chudší než muži, je třeba věnovat zvláštní pozornost tomu, aby pokud nezaplatí peněžité trest, nekončily automaticky ve vězení.

Ženy jsou často vhodnými kandidáty na předčasné propuštění, ať již podmíněné či nepodmíněné. Systémy, jež zahrnují amnestie či milosti udělované hlavou státu, jim mohou věnovat zvláštní pozornost.

Kdo by měl jednat?

Klíčové je zapojení následujících jednotlivců a skupin:

Systém trestní justice musí jako celek vyvíjet úsilí při hledání a realizaci alternativních opatření k uvěznění pro ženy.

Státní a nevládní organizace, jež se zaměřují na problematiku žen, by se měly zabývat též problémem věznění žen a přispívat k diskusi o tom, jak k němu lze nejlépe nalézt alternativy.

6.6 Nadměrně zastoupené skupiny

Vedle výše diskutovaných skupin vyvolává nadměrné zastoupení některých dalších skupin ve věznicích otázku, zda by příslušné orgány neměly věnovat pozornost možnosti alternativních opatření také pro ně. V některých zemích tvoří dvě z těchto skupin domorodé menšiny a cizinci.

Domorodí obyvatelé

V některých zemích jsou domorodé menšiny zcela neúměrně vysoce zastoupeny v kriminálních statistikách a ve věznicích. Kanada a Austrálie kupříkladu přijaly oficiální strategie řešení tohoto problému. Zahrnují odklony a možnosti alternativních opatření, jež více využívají tradiční tresty těchto komunit. Níže uvedený rámeček nabízí konkrétní příklad.

Omezování využití vězení pro pachatele z řad domorodců

Kanadský trestní zákon ukládá, „že u všech pachatelů, se zvláštním zřetelem na domorodé pachatele, by měly být zvažovány veškeré jiné stávající sankce než je odnětí svobody, jež za daných okolností přicházejí v úvahu.“

Tím byl ustaven princip trestu odnětí svobody jako krajního opatření, zejména u domorodých pachatelů, skupiny, jež je ve věznicích nadměrně zastoupena. Zatímco zastoupení osob domorodého původu v kanadské populaci činí cca 3 %, v populaci provinčních a federálních nápravných zařízení představují tyto osoby 15 %, resp. 17 %. V některých provinčních nápravných zařízeních v západní části země tvoří domorodí obyvatelé 60 % až 70 % populace těchto zařízení.

Tuto zásadu pro ukládání trestů potvrdil Nejvyšší soud Kanady v případě R. vs Gladue (1999) 1 S.C.R. 688. Následně byl v Torontu v Ontariu zřízen Soud pro domorodé obyvatele.

Ontarijský soudní dvůr rozhoduje výlučně ve věcech domorodých pachatelů o přijetí záruky a vzetí do vazby, vede hlavní líčení a ukládá tresty. Zasedá dvakrát týdně a zabývá se případy domorodých obyvatel, obviněných v Torontu. Soudce, zástupci Koruny (státní zástupci), obhájci, soudní úředníci a pracovníci soudu jsou všichni domorodého původu. Při rozhodování v jednotlivých věcech se soud snaží posoudit všechny v úvahu přicházející možnosti trestu a alternativy trestu odnětí svobody.

Pramen: C. T. Griffiths. 2006. *Canadian Criminal Justice: A Primer*, třetí vydání. Toronto: Thomson Nelson. chystá se k vydání; Criminal Lawyers' Association, „Gladue (Aboriginal Persons) Court, Ontario Court of Justice - Old City Hall, Fact Sheet.” Staženo z www.criminallawyers.ca/gladue.htm.

Cizinci

Cizinci představují v některých zemích vysoký podíl v rámci vězeňské populace. Z různých důvodů se někdy příliš jednoduše předpokládá, že alternativy k uvěznění vůči nim nelze použít. Předpokládá se kupříkladu, že u všech vězněných cizinců je riziko útěku a že tedy nelze nikoho z nich podmíněně propustit. Takové paušalizující předpoklady by měly být odstraněny; ke každému případu by se mělo přistupovat se zřetelem na jeho zvláštní charakteristiky.

7. Cesta ke koherentní strategii

Tato příručka ukazuje, jak zavádět alternativní opatření k uvěznění, jež udrží obyvatele zcela mimo systém trestní justice, ale i jak přijímat změny na všech úrovních systému, které zajistí co nejdůležitější využívání uvěznění. K dosažení nejlepších možných výsledků musejí příslušné orgány připravit koherentní strategii, jež zaměří a stále bude zaměřovat pozornost a zdroje na využívání alternativ k uvěznění za účelem snižování vězeňské populace. Řada zemí v posledních letech se takovou strategií řídila a dosáhla úspěchů v oblasti snížení celkové vězeňské populace. Dva takové příklady jsou uvedeny níže.

Účinek trestů obecně prospěšných prací

Malawi, země v severní Africe, má stejně jako sousední státy problémy s chudobou, nedostatečným rozvojem, nedostatkem potravin a nemocí HIV/AIDS, jakož i se sociální a ekonomickou nerovností. Tyto podmínky vedou k jedné z nejvyšších úrovní kriminality na světě.

V roce 2000 zahájilo Malawi program trestu obecně prospěšných prací, jenž má pomoci řešit přeplněnost věznic. Do konce roku 2004 byl v Malawi uložen trest obecně prospěšných prací 5.225 pachatelům. Tito pachatelé odpracovali 838.000 hodin a splnili 87 % uložených povinností.

U pachatelů, kteří vykonali celý trest obecně prospěšných prací, došlo ke snížení míry recidivy na 0,25 %, neboli na jediného recidivistu na každých 400 pachatelů. Kromě toho ukládáním trestu obecně prospěšných prací namísto trestu odnětí svobody ušetřila vláda Malawi 227.717 USD.

Reformy snižují vězeňskou populaci

Finsko snížilo svou vězeňskou populaci přijetím koherentní dlouhodobé reformní politiky. V šedesátých letech si finské úřady uvědomily, že počet vězňů na úrovni 150 vězňů na 100.000 obyvatel je neúměrně vysoký ve srovnání se skandinávskými sousedy, u kterých se tento počet pohyboval mezi 50 až 70 vězni na 100.000 obyvatel. Politici dosáhli shody na tom, že by měli a mohli přeplněnost věznic řešit. Systematické legislativní změny zaměřené na propuštění vězňů započaly v polovině šedesátých let a pokračovaly až do poloviny let devadesátých.

V šedesátých letech snížilo Finsko počet vězňů prostřednictvím amnestie; dekriminizaací opilství na veřejnosti; a omezením využívání trestu odnětí svobody jako náhradního trestu pro případ nezaplacení peněžitého trestu. Finsko dále snížilo tresty za tradiční majetkové trestné činy a řízení pod vlivem alkoholu, přičemž posílilo roli sankcí nespojených s odnětím svobody a rozšířilo možnosti využití předčasného propuštění. Zvýšilo sazby peněžitého trestu za účelem vytvoření důvěryhodné alternativy krátkodobých trestů odnětí svobody. Rozšířilo možnosti využití podmíněného trestu odnětí svobody a zvýšilo dosah systému předčasného

propuštění např. snížením minimální doby trestu, kterou musí vězeň vykonat, než může požádat o podmíněné propuštění, z šesti měsíců na 14 dní. Finsko opustilo automatické zvyšování výměry trestu u pachatelů se záznamem v rejstříku trestů. Omezilo možnosti využívání nepodmíněných trestů odnětí svobody u mladých pachatelů a v devadesátých letech dále rozšířilo škálu alternativních trestů zavedením trestu obecně prospěšných prací. Tyto změny přispěly k systematickému dlouhodobému poklesu počtu vězňů. Do devadesátých let se Finsko dostalo na konec seznamu evropských zemí, řazených podle počtu vězňů na 100.000 obyvatel, z jeho vrcholu, na němž se nacházelo v sedmdesátých letech.

Finská zkušenost dokazuje, že snižování počtu vězňů je možné. Na základě své zkušenosti Finové zdůrazňují význam politické vůle jednat a vytvoření systematické strategie, využívající prostředky dostupné v různých stadiích procesu trestní justice. Vyzdvihují též hodnotu konsensuálního rozhodování a široké účasti různých zájmových skupin při přípravě návrhů právní úpravy. Takový přístup snižuje pravděpodobnost, že ojedinělý závažný případ zdvihne veřejné mínění a vyústí v nesystémovou trestněprávní úpravu. Racionální, informovaná a kvalitní média této záležitosti rovněž pomáhají. Finsko poznalo, že při zavádění právních reforem je cenná spolupráce mezi soudnictvím, právními odborníky, policií a pracovníky ve výzkumu, jakož i organizovaná výměna informací a různá školení a semináře. Finové zjistili, že humánní a racionální trestní politiku podporuje hluboké pochopení povahy problému s kriminalitou, efektivní fungování systému trestní justice a obecná strategie prevence kriminality.*

* Pro více informací: Tapio Lappi-Seppälä, „Sentencing and Punishment in Finland: The Decline of the Repressive Ideal.” In Michael Tonry a Richard Frase (eds.) *Sentencing and Sanctions in Western Countries*, New York: Oxford University Press, 2001.

Není možné připravit recept, který bude fungovat při snižování vězeňské populace ve všech zemích, neboť takový proces změny je velice složitý. Jakákoliv koherentní strategie na snižování vězeňské populace by měla zahrnovat následující základní složky:

7.1 Vědomostní základna

Úřady potřebují dostatečné informace o celé škále aktivit trestní justice, jež se týkají uvěznění a jeho alternativ, jakož i důkladnou analýzu vězeňské populace. Musejí mít k dispozici odpovědi na otázky, jako např.:

- Jaké jsou sociální charakteristiky osob umístěných ve věznicích?
- Za jaké trestné činy ve vězení jsou, pokud vůbec za nějaké?
- Jak dlouho jsou drženy ve vazbě?
- Jaká je výměra trestů za různé trestné činy?
- Jaké jsou náklady uvěznění?

Tuto informaci musí doplňovat podobná analýza alternativních opatření k uvěznění. Pokud dosud nejsou alternativy zavedeny a příslušné orgány tudíž nemohou zodpovědět otázky ohledně jejich použitelnosti či nákladů, měly by opatrně využívat odhady a hypotetické náklady na využití určitých alternativ.

7.2 Politická iniciativa

Politici by měli využít tuto informační základnu k vytvoření a rozvoji jasné politiky v oblasti alternativních opatření k uvěznění, jež sníží vězeňskou populaci. V ideálním případě budou představitelé hlavních politických sil a vrcholní političtí činitelé společně sdílet ideový závazek ke snížení vězeňské populace a zkoumání alternativ k uvěznění. K získání podpory veřejnosti pro tuto politiku musejí příslušné orgány zvýšit informovanost o nedostatcích a nákladech uvěznění, a o morálních, praktických i finančních výhodách jeho alternativ.

7.3 Legislativní reforma

K vytvoření strategie v oblasti alternativních opatření potřebují úřady provést revizi legislativy, tak aby právo, není-li to nezbytně nutné, nekriminalizovalo určitá jednání a zbytečně tím nepřispívalo k růstu vězeňské populace.

Příslušné orgány by měly zajistit, aby byl k dispozici právní rámec pro alternativní opatření na všech úrovních a aby existovaly zákonné podmínky pro jejich realizaci.

Právo by mělo stanovit přednost alternativních opatření před uvězněním, přičemž uvěznění by mělo pojímat jako krajní možnost.

Nová právní úprava se nebude aplikovat sama, a proto by měla být doprovázena semináři a školicími programy vytvořenými k usnadnění implementace. Především by se měly týkat soudců, ale následně by měly zahrnovat všechny subjekty, které se budou účastnit zavádění nově přijatých alternativních opatření.

7.4 Infrastruktura a zdroje

Zavedení některých, i když ne všech, alternativ k uvěznění, vyžaduje nové zdroje. Úřady by při zavádění nové právní úpravy měly pečlivě vyčíslit náklady na projekt a zvážit potřebu nových zdrojů.

Pro zavedení alternativních trestů a alternativ spojených s léčbou je obzvláště důležité, aby se příslušné orgány přesvědčily, že je k dispozici nezbytná infrastruktura, a vyčlenily potřebné zdroje, a to nejen pro jejich spuštění, ale též pro jejich trvalé fungování.

Při zavádění alternativních trestů stát může a měl by vytvářet partnerství s občanskými organizacemi. Taková partnerství nejen že jsou žádoucí ze své podstaty, ale mohou představovat zásadní podporu tam, kde by jinak finanční požadavky bránily zavádění alternativních opatření.

Stát se též může snažit snižovat vězeňskou populaci nepřímo prostřednictvím poskytování prostředků iniciativám mimo systém trestní justice. Takové iniciativy by se měly věnovat podmínkám, jež vedou ke kriminalitě ve společnosti. Mohou rovněž podporovat

menší využívání trestu odnětí svobody tím, že nabídnou netrestní programy péče v rámci sociálního či zdravotního systému, což usnadní využití možnosti odklonů.

7.5 Rozšiřování sítě (*net-widening*)

Nadšení z alternativních trestů a opatření založených na léčbě může vést k jejich využívání vedle trestu odnětí svobody a nikoliv místo něj. Státy se musejí rozhodně zaměřit na celkový cíl procesu tvorby alternativ k uvěznění, kterým je snižování vězeňské populace.

7.6 Monitorování

Příslušné orgány musejí různé strategie, přijaté k zavedení alternativ, neustále vyhodnocovat. Jedním z přístupů je stanovení termínů pro specifické úkoly, tak aby mohly konstatovat úspěchy a zjistit nezdary. V případech, kdy nebudou úkoly splněny, měly by rychle učinit nápravné kroky. Musejí zajistit, aby byla alternativní opatření zaváděna řádně, aby udržely jejich důvěryhodnost.

Měly by věnovat pozornost motivování pachatelů k přijímání alternativních trestů, a to nejen jako způsobu jak se vyhnout trestu odnětí svobody, ale též jako možnosti jak zlepšit svůj život. Podpora veřejnosti pro alternativní opatření pomůže vytvořit atmosféru spolupráce a vzájemné důvěry, v níž toho lze nejlépe dosáhnout.

7.7 Propagace alternativních opatření

Výzkum ukazuje, že zatímco se veřejnost jeví být velmi punitivní tehdy, je-li dotazována na trestání pachatelů obecně, pokud se jí dostane podrobnějších informací, stává se punitivní výrazně méně.

Úřady odpovídají za to, aby dostaly výhody obecné strategie, využívající alternativní opatření ke snížení počtu uvěznění, do popředí zájmu veřejnosti.⁷⁴ Lze toho dosáhnout různými postupy. Stát může začít větším zpřístupněním své informační základny, tak aby se veřejnost dozvěděla o nákladech uvěznění a výhodách, jež mohou přinášet alternativní opatření. Základem je osvěta veřejnosti.

Při propagování a podpoře využívání alternativ by měl stát uzavírat partnerství s profesními organizacemi působícími v systému trestní justice, jakož i s nevládními organizacemi, jež jsou aktivní v oblasti kriminality a trestání. Stát by se měl zaměřit na získání podpory od skupin hájících zájmy obětí tím, že jim ukáže, jak mohou alternativní opatření k uvěznění přinášet výhody i obětem trestné činnosti.

⁷⁴ Obecně viz Lappi-Seppälä, T. (2003) „*Enhancing the Community Alternatives - Getting the Measures Accepted and Implemented*” in *UNAFEI Annual Report for 2002 a Resource Material Series No. 61*, Fuchu, Japonsko, str. 88-97, http://www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms_all/no61.pdf

Stát musí pečlivě vyhodnocovat veřejné mínění týkající se vhodnosti alternativních opatření.

Výzkum ukazuje, že zatímco se veřejnost jeví být velmi punitivní tehdy, je-li dotazována na trestání pachatelů obecně, pokud se jí dostane podrobnějších informací, stává se punitivní výrazně méně.⁷⁵

Stát by měl vytvořit strategii jak umístit dostatek informací do veřejného prostoru, aby se zástupci veřejnosti mohli zasvěceně zapojit do diskuse o alternativních opatřeních. Tato strategie musí zahrnovat informace o současné praxi v oblasti ukládání trestů, neboť veřejnost bývá často neinformovaná obecně o trestání a zná pouze několik netypických případů.

Stát by měl realizovat propracovaný výzkum veřejného mínění, aby čelil tvrzením, že veřejnost je ve své podstatě punitivní. Zkušenosti politici a čelní představitelé občanské společnosti musejí veřejné mínění spíše formovat než se jím řídit, neboť jejich vliv je potenciálně velmi silný.

7.8 Média a alternativy k uvěznění

Rozličná média hrají klíčovou roli při informování veřejnosti o postojích k uvěznění. Je nezbytné, aby byla důkladně seznamována s celkovou účinností alternativních opatření, tak aby byla schopna zasadit občasná selhání do kontextu širší perspektivy. Příslušné orgány by měly dlouhodobě rozvíjet svůj vztah s médii prostřednictvím poskytování aktuálních informací o vývoji v dané oblasti v přístupné, ne příliš odborné formě. Pokud někteří novináři navrhnou přísnější tresty, jako např. větší využívání trestu odnětí svobody, příslušné orgány by měly reagovat tak, že je požádají, aby vyčíslili náklady na své návrhy, a vysvětlí jim, jaké dodatečné zdroje by byly potřeba.

7.9 Spravedlnost a rovnost

Úřady by neměly prezentovat přínos alternativních opatření pouze ve smyslu možných úspor státu. Musejí též zdůrazňovat spravedlivost alternativ vykonávaných na svobodě. Je rovněž důležité, aby se zaměřily na princip rovnosti za účelem zabránění vzniku mylné domněnky, že jsou tato alternativní opatření určena jen pro několik málo jedinců.

⁷⁵ Mike Hough a Julian V. Roberts, „Sentencing trends in Britain: Public knowledge and public opinion” (1999) 1 *Punishment and Society* 11-26; Julian V. Roberts, a kol., *Penal Populism and Public Opinion: Lessons from five countries*, Oxford University Press: Oxford a New York, 2003.

Závěr

Vzhledem k tomu, že věznění má řadu závažných nedostatků, vyjadřují standardy a normy OSN konsensus v tom, že je třeba pobízet členské státy k využívání alternativních opatření k uvěznění za účelem snižování vězeňské populace. Standardy a normy OSN prosazují využívání uvěznění jen jako krajní možnosti a v co nejmenší možné míře.

Alternativy k uvěznění jsou při plnění cílů ochrany společnosti, jako je větší bezpečnost obyvatel, často účinnější než uvěznění. Jsou-li řádně připravené a realizované, mohou představovat menší zásah do lidských práv, a to s menšími krátkodobými a/nebo dlouhodobými náklady. Tato příručka je zaměřena na alternativy k uvěznění v rámci procesu trestní justice, jež odpovídají standardům a normám OSN.

První strategií je udržet pachatele zcela mimo systém trestní justice. Každé společensky nežádoucí chování nemusí být kvalifikováno jako trestný čin či řešeno v rámci procesu trestní justice; prostřednictvím dekriminálníce se mění právní vymezení určitého chování, jež bylo označováno za trestný čin, tak, že již nadále trestným činem není. Dalším postupem je odklon, spočívající v možnosti postupovat vůči pachatelům tak, že jsou zařazeni do léčebných či jiných programů namísto jejich formálního odsouzení v systému trestní justice.

Příručka se zabývá problémy týkajícími se uvěznění ve všech stadiích procesu trestní justice (předsoudní stadium, stadium před odsouzením, stadium před uložením trestu, ukládání trestu a předčasné propuštění), popisuje detailně druhy dostupných alternativ a naznačuje infrastrukturu nezbytnou k tomu, aby se tyto alternativy staly reálnou možností, včetně identifikace hlavních aktérů, kteří se musejí zapojit, aby k uvedeným změnám došlo. V příslušných kapitolách jsou uváděny příklady fungujících alternativních opatření.

V předsoudním stadiu představuje vazba osob, jež se pokládají za nevinné, obzvláště závažný zásah do práva na osobní svobodu. Taková vazba je důvodná pouze v mimořádně omezených případech. Příručka nabízí příklady alternativních opatření k vazbě, jež řeší problém jak ochrany společnosti, tak i lidských práv. Některé z těchto rozebraných možností spočívají v propuštění obviněného za současného příkazu či zákazu výkonu určitých činností. Tato rozhodnutí mohou zahrnovat podmínky, jako dostavovat se ve stanovených termínech k soudu či zdržovat na se určené adrese, jakož i mnoho dalších.

Pro stadium ukládání trestu příručka navrhuje pečlivé posouzení každého případu za účelem zjištění, zda je trest odnětí svobody vůbec zapotřebí. Pokud ano, příručka dále navrhuje, aby byly tresty ukládány v nejnižší výměře, která ještě naplní účel, pro který je trest odnětí svobody ukládán. Příručka také do hloubky rozebírá řadu alternativ k uvěznění, jako jsou mimo jiné ústní sankce, podmíněné upuštění od potrestání, sankce postihující společenské postavení a trest obecně prospěšných prací, jež navrhuje Tokijská pravidla.

Předčasné propuštění má rovněž značný praktický význam při snižování počtu vězňů a při zajišťování toho, aby bylo uvěznění využíváno co nejméně. Příručka zkoumá různé alternativy k uvěznění včetně různých forem parole, upuštění od výkonu zbytku trestu a milosti, jakož i přerušení výkonu trestu a domů na půl cesty.

Příručka se také zaměřuje na specifické kategorie pachatelů, kteří mohou být obzvláště zranitelní vůči negativním účinkům vězení, jako jsou děti, ženy, duševně nemocní a pachatelé

trestných činů souvisejících s drogami, za účelem zjištění, jaké konkrétní alternativy k uvěznění lze použít a které jsou pro tyto zvláštní skupiny nejvhodnější.

A konečně, příručka poskytuje rámec, jenž má čtenáři pomoci při přípravě koherentní strategie na snižování vězeňské populace. Doufáme, že materiál obsažený v této příručce pomůže vládám a státům při zvažování a zavádění alternativních opatření k uvěznění.

Příručka základních principů a slibné praxe v oblasti alternativních opatření k uvěznění

Zpracoval: Dirk van Zyl Smit
Překlad: Agentura Pylon
Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14. října 12, Praha 5
Určeno: Pro odbornou veřejnost
Tiskárna: Vydavatelství KUFR s.r.o.
Naskové 3, Praha 5
Dáno do tisku: duben 2010
Vydání: první
Náklad: 180 ks

www.kriminologie.cz

ISBN 978-80-7338-093-9